

Dansk Sociologi nr. 2/35. årg. 2024

ISSN 0905-5908

© Dansk Sociologiforening

Redaktion:

Lektor Morten Brænder (ansvarshavende redaktør),
lektor Marianne Høyen, post.doc. Jakob Laage-
Thomsen, post.doc. Anton Grau Larsen, uddannel-
ses- og forskningsleder Klaus Levinsen, chefkonsulent
Bella Marckmann, lektor Poul Poder, adjunkt Anette
Stenslund, lektor Hans-Peter Y. Qvist

Redaktionssekretær:

Kirsten Meyer

Redaktionens adresse:

Institut for Sociologi, Miljø- og Erhvervsøkonomi,
Syddansk Universitet
Degnevej 14, 6705 Esbjerg Ø
Tlf. 65 50 15 70, e-mail: mail@danksociologi.dk
Webisode: www.danksociologi.dk

Tidsskriftadministration, bestilling af abonnement:

Djøf Forlag,
Gothersgade 137, 1123 København K
Telefon: 39 13 55 00, e-mail: forlag@djoefforlag.dk
www.djoefforlag.dk

Abonnementpriser:

2023 (3 numre): 500 kr.

For institutioner: 2.990 kr.

Studerende: 300 kr.

Medlemmer af Dansk Sociologiforening modtager
tidsskriftet.

Manuskripter:

Manuskripter til artikler underkastes anonym
refereebedømmelse. Se nærmere i øvrigt i
"Retningslinjer for manuskripter" bagerst i tidsskriftet.

DANSK SOCIOLOGI

Indhold

REDAKTØRERNES INTRODUKTION

Anne Mette Møller og Morten Brænder Krydsfeltet mellem sociologi og offentlig forvaltning	5
--	---

ARTIKLER

Mette Bisgaard Klienter og eksperter: borgernes dobbeltrolle i nutidens velfærdsarbejde	9
Sofie Dencker-Larsen, Frank Cloyd Ebsen & Julia Salado-Rasmussen Et arbejdsliv under pres? Socialrådgiveres arbejdsforhold i den offentlige forvaltning	31
Pernille Almlund Tillid til offentlig forvaltning – sociologisk afklaring	49

MINDEORD

Inge Kryger Pedersen, Margaretha Järvinen, Poul Poder, Hilda Rømer Chrisensen, Margareta Bertilsson Mindeord om kultursociolog Charlotte Bloch (1946-2024)	75
--	----

ESSAYS

Anders Blok Mellem skuffelse og håb: sociologien om grøn omstilling under for- andring?	79
Anette Stenslund Gribet af skønhed: I essayistisk dialog med Chiara Piazzesis <i>The Beauty Paradox</i>	91

ANMELDELSE

Dorthe Staunæs, Katja Brøgger og Kirsten Hvenegård-Lassen (red.) Performative vendinger: Introduktion til nyere feministisk teori.	103
---	-----

PH.D.-OMTALE

Aske Horneman Kragh Cryer Keep Moving Forward: Class Differentials in Social Status from the Perspective of Adolescents	107
---	-----

KUNSTNERPRÆSENTATION	111
-----------------------------	-----

Temaredaktørernes forord

Krydsfeltet mellem sociologi og offentlig forvaltning

Af Anne Mette Møller og Morten Brænder

Dette særnummer sætter fokus på krydsfeltet mellem sociologi og offentlig forvaltning. Offentlig forvaltning kan karakteriseres som administrationens implementering af politiske beslutninger gennem distributionen af offentlige ydelser. Den offentlige sektor står i dag for 50 % af udgiftstrykket i Danmark, og den offentlige forvaltning, dens logikker og betydning bør alene af den grund udgøre et centralt genstandsfelt for enhver samfundsvidenskabelig disciplin. Bidraget går imidlertid også den anden vej, da der samtidig er væsentlige problemstillinger på spil inden for forvaltningen, som kan belyses ved inddragelse af forskellige samfundsvidenskabelige perspektiver, herunder også sociologiske. Der har således altid været inspiration at hente for sociologer i studiet af den offentlige forvaltning. Det nok mest berømte eksempel herpå er Max Webers karakteristik af bureaukratiet og den bureaukratiske rationalitet som en af det moderne samfunds forudsætninger.

Et sociologisk udgangspunkt kan bidrage til både instrumentelle studier af forvaltningen og til forståelsen af den offentlige forvaltnings betydning i et bredere perspektiv. På den ene side kan et sociologisk blik således hjælpe med at identificere, hvor den parlamentariske styringskæde "hopper af", og dermed give input til udviklingen af den administrative praksis. På den anden kan det rette fokus mod de socialt strukturerede tankemønstre eller rationalitetsformer, der ligger til grund for sådanne praksisser. Ydermere åbner sociologiske tilgange også for at rette fokus mod den konkrete sociale interaktion, hvor bureaukratiets, bureaukraternes og borgernes handlemønstre gøres til genstandsfelt, eller fokusere på, hvordan den offentlige forvaltning forandrer sig over tid.

I dette særnummer præsenterer vi tre artikler, der på forskellig vis belyser, hvordan studier af den offentlige forvaltning fortsat kan berige sociologien og omvendt. Artiklerne præsenterer vidt forskellige perspektiver og indgangsvinkler til den offentlige forvaltning og gør brug af forskellige teorier, metoder og datamateriale, men bidrager alle til at tegne et billede af den danske offentlige forvaltning, som den ser ud og opleves af forskellige aktører i dag, og centrale debatter, der knytter sig hertil, med fokus på borgernes rolle, medarbejdernes vilkår og befolkningens tillid til forvaltningen.

Den første artikel af Mette Bisgaard har titlen "Klienter og eksperter: borgernes dobbeltrolle i nutidens velfærdsarbejde" og lægger sig i forlængelse

af den gren af sociologisk forvaltningsforskning, der fokuserer på, hvad Järvinen, Larsen og Mortensen (2002) har betegnet som "det magtfulde møde mellem system og klient". Bisgaards artikel tager udgangspunkt i, at måden, nutidens velfærdsarbejde organiseres på, har ændret sig markant de seneste årtier og blandt andet indebærer en forventning om øget samarbejde og involvering af borgerne. De nye rammer skaber nye forventninger til mødet mellem borgere og stat – det gælder også for mødet mellem forældre og Familieretshuset, som er artiklens empiriske genstandsfelt. Gennem observationer af møder undersøger artiklen, hvordan borgerne i interaktionen med forvaltningen forhandler forskellige roller og argumenterer for, at borgerne i dag har en dobbeltrolle: På den ene side som klienter og modtagere af ekspertrådgivning og på den anden side som ansvarliggjorte eksperter i eget liv. Artiklen viser i forlængelse heraf, hvordan de strukturelle rammer for mødet har betydning for, hvordan borgerne kan handle og påvirke deres egen situation.

Den anden artikel i særnummeret, "Et arbejdsliv under pres? Socialrådgiveres arbejdsforhold i offentlige forvaltninger" er skrevet af Sofie Dencker-Larsen, Frank Cloyd Ebsen og Julia Salado-Rasmussen. Artiklen har form af en oversigtsartikel og sætter fokus på forholdene på "den anden side af bordet", nemlig socialrådgivernes arbejdsliv inden for rammerne af den offentlige forvaltning. Socialrådgivere er på mange måder den offentlige forvaltnings "ansigt" udadtil og udfylder en kerneopgave, hvor de ud fra individuelle hensyn skal vurdere og imødekomme borgernes behov for støtte og samtidig sikre, at reglerne overholdes, og lovgivningen implementeres som tilsigtet. Flere studier peger imidlertid på, at socialrådgivere har et presset arbejdsliv og arbejdsmiljø. Det kan medføre arbejdsrelateret stress og høj personaleomsætning, hvilket er problematisk både for den enkelte socialrådgiver og arbejdsplads og for de borgere, som har behov for støtte – og dermed for samfundet som sådan. Artiklen præsenterer en oversigt over socialrådgivernes aktuelle arbejdsforhold, herunder betydningen af socialrådgivernes status som semiprofession, der er underlagt en høj grad af styring. Dernæst præsenterer artiklen en række teoretiske perspektiver, der alle kan bidrage til at præcisere, hvori udfordringerne består, og dermed også pege på mulige løsninger.

Særnummerets tredje artikel er skrevet af Pernille Almlund og har titlen "Tillid til offentlig forvaltning – sociologisk afklaring". Tillid har igennem mange år været et centralt begreb for den offentlige forvaltning i Danmark såvel som andre lande. Tillid måles hyppigt med såkaldte tillidsbarometre, hvor befolkningen bliver spurgt, hvorvidt de har tillid til embedsværket, politikere, forvaltninger, andre borgere og så videre. I disse målinger ligger Danmark typisk i top, hvad angår befolkningens tillid til den offentlige forvaltning. Artiklen tager udgangspunkt i observationen af, at både opfattelsen af begrebet tillid, og hvad man har tillid til, ved nærmere eftersyn ser ud til at være omskiftelige størrelser – både i et empirisk og et teoretisk perspektiv. Artiklens

ærinde er på den baggrund at indkredse, hvad tillid kan siges at være, når det bruges som et betydningsfuldt begreb i – og for – den offentlige kommunikation og i den offentlige sektors interaktion med borgerne. Konkret anvendes Niklas Luhmanns begreb om tillid til at vise, hvordan sociologien kan bidrage til en afklaring af den offentlige forvaltnings forståelse og håndtering af tillid.

Efter de tre artikler følger først et Mindeord for Charlotte Bloch fra hendes kollegaer på Sociologisk Institut ved Københavns Universitet og dernæst to essays uden for dette nummers overordnede tema. Det første, "Mellem skuffelse og håb: sociologien om grøn omstilling under forandring?" er en redigeret udgave af Anders Bloks tale ved højtideligholdelse af Sociologistudiet på Aalborg Universitets 25-årsjubilæum i 2022. Essayet adresserer, hvordan sociologien og det sociologiske studie af vores omverden – af natur, miljø og klima – befinder sig udsænk mellem erkendelsen af, at denne omverden langsomt forvitres, og fordringen om i denne erkendelse at søge at gøre en forskel. I det andet essay, "Gribet af skønhed" viser Anette Stenslund, hvordan Chiara Piazzesi i *The Beauty Paradox: Femininity in the Age of Selfies* fra 2023 nok stiller en række centrale og meget væsentlige spørgsmål om skønhedens betydning og om udnyttelse heraf, men også efterlader det afgørende spørgsmål – om vi nødvendigvis skal komme skønhedsnormerne til livs? – ubesvaret. Endelig afsluttes dette nummer af *Tidsskriftet Dansk Sociologi* med en omtale af Aske Horneman Kragh Cryers ph.d.-afhandling ved Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet, og med Line Kryger Aagaards anmeldelse af *Performative vendinger: Introduktion til nyere feministisk teori*.

Siden udgivelsen af 2024/1 er Bella Marckmand og Hans-Peter Y. Qvist trådt ud af redaktionen for at vie deres kræfter til andre opgaver. Til gengæld har redaktionen fået selskab af hele fem nye medlemmer, nemlig Cecilie Kolonda Moesby-Jensen, Sarah Alminde, Sofie Dencker-Larsen, Tine Fristrup, og Peter Abrahamson. En stor tak til Bella og Hans-Peter for deres bidrag til arbejdet med tidsskriftet og et varmt velkommen til alle de nye kræfter.

På redaktionens vegne ønskes alle God læselyst

Mette Bisgaard

KLIENTER OG EKSPERTER: BORGERNES DOBBELTROLLE I NUTIDENS VELFÆRDS- ARBEJDE

Måden, nutidens velfærdsarbejde organiseres på, har ændret sig markant de seneste årtier, fra en bureaukratisk og hierarkisk forståelse af politik mod en mere samarbejdende og involverende forståelse. Det har skabt andre rammer og forventninger til mødet mellem borgere og stat. I denne artikel undersøger jeg, hvilke roller borgerne forhandler i interaktionen med forvaltningen, samt hvordan borgernes agens påvirker deres adfærd. Jeg argumenterer for, at borgerne i dag har en dobbeltrolle. De skal træde ind i rollen som *klienter*, der informationsudveksler relevante oplysninger med frontlinjepersonalet, og som modtager vejledning fra fageksperter fra staten. Samtidig forventes de at være *eksperter*, der selv kan definere behov og løsninger, og som tager ansvar for deres eget liv og situation. Empirisk tager artiklen afsæt i et kvalitativt observationsstudie af forældre, der er til møde i Familieretshuset i forbindelse med samværssager. Analysen viser, at forældrenes agens påvirker, hvordan de forhandler rollerne i samspillet med Familieretshuset, men også at deres agens bliver muliggjort eller begrænset af de strukturelle rammer for mødet. Bopælsforældre har i kraft af lovgivningen og organiseringen af mødet i Familieretshuset mere agens, og det er også typisk dem, som lykkes med at træde ind i ekspertrollen.

Keywords: Borger-stat-interaktioner, borgerens rolle, agens.

Indledning

Siden Lipsky (1980) udgav sin banebrydende bog om *street-level bureaucracy*, har den præget dansk og international forvaltningsforskning af offentlige frontlinjemedarbejderne og deres møde med borgerne. Talrige studier har undersøgt, hvordan frontlinjemedarbejdere udøver deres skøn og implementerer regler og lovgivning i en bureaukratisk kontekst, men sammenlignet med den sociologiske litteratur har betydningen af borgernes rolle i mange år været uudforsket i forvaltningslitteraturen. Lipskys tilgang og forståelse af borgernes rolle er bl.a. blevet kritiseret for at negligere borgernes agens (Mik-Meyer 2017) og for ikke fokusere på det relationelle samspil i borger-system-interaktioner (Bartels 2013). Selvom der er en voksende forvaltningslitteratur af studier om borgerne, fx borgernes *coping*-adfærd (Nielsen, Nielsen & Bisgaard 2021), kompetencer og evner til at navigere i mødet med systemet (Masood & Nisar 2021; Döring 2021; Christensen et al. 2020; Bisgaard 2023) og deres respons og oplevelser af administrative byrder (Moynihan, Herd & Harvey 2015; Halling & Bækgaard 2024; Nielsen & Nielsen 2024), så undersøger størstedelen af studierne ikke, hvad der sker i selve interaktionen mellem borger og forvaltning. Her kan forvaltningslitteraturen lære af mikro-sociologiske studier om bl.a. klient-system-interaktioner, klientliggørelse og borgernes agens i velfærdsarbejdet (Järvinen & Mik-Meyer 2003; Mik-Meyer 2017; Mik-Meyer & Silverman 2019; Mik-Meyer & Haugaard 2021) og ikke mindst af sociologiske analysestrategier til at forstå, hvad der sker i selve interaktionen (Järvinen & Mik-Meyer 2017).

Siden Lipskys værk fra starten af 1980'erne har måden, velfærdsarbejdet organiseres på, og hvilke forventninger staten stiller til borgerne, ændret sig (Bartels 2013; Mik-Meyer 2017). Borgerne anses ikke længere som passive, der blot skal adlyde systemets krav, men derimod som aktive deltagere, der selv er med til at definere problemer og foreslå løsninger. Dette har skabt andre forventninger til både frontlinjemedarbejderne og borgerne. I denne artikel undersøger jeg, hvilke roller og opgaver der forhandles i interaktionen med mellem borgere og forvaltningen, samt hvordan borgernes agens påvirker deres adfærd. Jeg argumenterer for, at borgerne i dag har en dobbeltrolle: De skal både indgå i samspillet som klienter og som eksperter. Men det er ikke alle borgerne, der lykkes med at træde ind i ekspertrollen, hvilket til dels afhænger af deres agens i den konkrete kontekst.

Empirisk tager jeg afsæt i tværfaglige møder mellem jurister, psykologer og forældre, der har en samværssag i Familieretshuset. Familieretshuset er et godt eksempel på, hvordan organiseringen af møder mellem borger og forvaltning har forandret sig gennem tiden. Historisk har Familieretshuset, og dets forgængere, primært været en juridisk myndighed, men i takt med reformeringer af det familieretlige område er den psykologiske faglighed blevet en større og større del af arbejdet.

Mette Bisgaard

Forsker,
Rockwool Fondens
Interventionsenhed
Affilieret forsker,
Institut for
Statskundskab,
Aarhus Universitet

mb@rfintervention.dk

Artiklen bidrager til krydsfeltet mellem sociologi og offentlig forvaltning ved at nuancere borgernes roller i samspillet med forvaltningen, men også ved at konkretisere og eksemplificere, at nutidens krav til borgerne ikke er uproblematisk, men potentielt ulighedsskabende, fordi ikke alle borgerne kan leve op til forvaltningens krav.

Borgerens rolle i nutidens velfærdsarbejde

Måden, nutidens velfærdsarbejde organiseres på, og hermed hvordan møder mellem borgere og det offentlige tilrettelægges, har ændret sig markant de seneste årtier. Skiftet fra *government* til *governance*, dvs. fra en bureaukratisk og hierarkisk forståelse af politik mod en mere samarbejdende og involverende forståelse, har forandret frontlinjemedarbejdernes og borgernes roller og opgaver i mødet med hinanden samt forståelsen af deres relationelle forhold (Bartels 2012; Mik-Meyer 2017). Møder mellem borgere og det offentlige er i dag ofte præget af forskellige logikker, der i større eller mindre grad sameksisterer afhængigt af velfærdsområde. Mik-Meyer (2017) sonderer mellem indflydelse fra bureaukratiske principper, markedsværdier og normer fra psykologi.

I forvaltningslitteraturen tager beskrivelsen af relationen mellem frontlinjepersonalet og borgerne udgangspunkt i en bureaukratisk forståelse. Relationen er kendetegnet ved et asymmetrisk magtforhold, idet frontlinjepersonalet i kraft af deres position som repræsentanter for staten har bureaukratisk magt og faglig kompetence til at træffe beslutninger (Lipsky 1980; Dubois 2010). Denne forståelse af relationen følger også i Goodsells (1981) definition af *public encounters*, hvor frontlinjemedarbejderne beskrives som 'eksperter' og borgerne/klienterne som 'amatører' (Goodsell 1989:5). Borgerne ses typisk som passive, der er afhængige af systemet, og som skal overholde og tilpasse sig

forvaltningens regler og procedurer. Interaktioner mellem forvaltningen og borgerne er derfor ofte blot en informationsudveksling (Lipsky 1980). Litteraturen underkender dog ikke borgerens mulighed for at påvirke frontlinjemedarbejdernes beslutninger gennem forskellige manøvrer og strategier (Lipsky 1980; Hasenfeld & Steinmetz 1981), men dette perspektiv er forholdsvis udforsket inden for denne tradition.

Selvom den overordnede ramme for mødet mellem frontlinjemedarbejdere og borgere også i dag er bureaukratisk, fordi den finder sted i en offentlig organisation tilknyttet en specifik lovgivning, så står disse beskrivelser i kontrast til, hvordan man ser på borgerens rolle i dag. Med New Public Managements indtog fulgte der et større fokus på klassiske markedskræfter. Borgerne skulle fx have mulighed for selv at træffe valg og vælge mellem forskellige udbydere (Le Grand 2006; Clark et al. 2007). Synet på borgeren tager udgangspunkt i en neoliberal forståelse af, at borgeren er ansvarlig for sit eget liv, en ekspert, der selv kan definere behov, foreslå løsninger og foretage relevante valg (Andersen 2018; Clark et al. 2007; Mik-Meyer 2017). Denne beskrivelse har mange lighedstræk med normer fra psykologien: Borgeren er centrum for velfærdsarbejdet og ses også som ekspert i sit eget liv og behov, hvorfor de inddrages som aktiv deltager og medskaber (*co-producer*) i både designet af nye løsninger og i implementeringen. I den følgende tabel 1 er de tre logikker samt deres overordnede karakteristika af borgerens rolle kort opsummeret.

Tabel 1. Forståelse af borgerens rolle

	Bureaukrati	Marked	Psykologi
Borgernes rolle	Klient	Borger/kunde	Klient/patient/ medskaber
Beskrivelse	• Passiv • Afhængig af systemet • Kan forsøge at kontrollere og udfordre systemet, men magten ligger hos frontlinjemedarbejderen	• Aktiv • Ekspert i egne behov og løsninger • Give udtryk for egen situation • Kan træffe relevante valg	• Borgeren er i centrum • Ekspert i eget liv • Samskaber (<i>co-producer</i>) • Deltager i design og levering af velfærdsarbejdet

Sammenlignet med den bureaukratiske kontekst er borgernes agens væsentligt styrket i den markedsorienterede og psykologisk-inspirerede kontekst, hvilket ændrer på magtbalancen mellem borgeren og den professionelle. Borgerne forventes at indgå i et aktivt samspil med frontlinjepersonalet og kan som ekspert i deres eget liv være med til at påvirke de beslutninger, der bliver truffet. Disse tilgange er dog blevet kritiseret for ikke at have blik for sårbare eller irrationelle borgere, der ikke har ressourcer til at indgå aktivt i velfærds-

arbejdet (Clark et al. 2007; Mik-Meyer 2017). Desuden viser studier, at involveringen af borgerne ofte er kontrolleret af frontlinjepersonalet og det gældende regelsæt på området (Rose 2000; Clarke 2005; Clark et al. 2007).

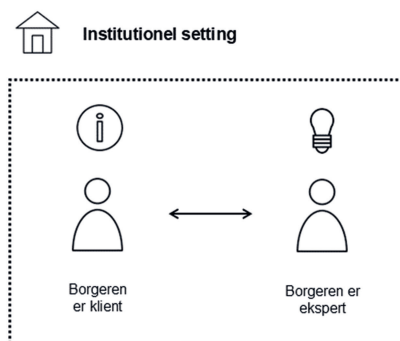
I tråd med Mik-Meyer (2017) argumenterer jeg for, at mødet mellem borgere og forvaltning i dag er præget af alle tre logikker i større eller mindre grad afhængigt af konteksten for det specifikke velfærdsområde. Jeg argumenter for, at det skaber en dobbeltrolle hos borgeren, som undervejs i interaktionen skal veksle mellem at være klient og ekspert. Hvorvidt borgeren lykkes med at træde ind i rollen som ekspert, afhænger af borgerens agens i den konkrete kontekst.

Teoretisk ramme: de tre logikker former rammerne for interaktionen

Til at undersøge, hvordan de tre logikker er med til at forme rammerne og borgernes rolle i interaktionen med forvaltningen, tager jeg afsæt i symbolsk interaktionisme, der sætter interaktionen og konteksten i centrum for analysen af individers adfærd (Blumer 1969). Særligt trækker jeg på Goffmans teori om social interaktion, hvis centrale pointe er, at vi i interaktionen med andre mennesker tilpasser os den sociale kontekst og de spilleregler, der gælder (Goffman 1959). Det betegner Goffman også som ansigtsarbejde (*facework*) (Goffman 2005 [1967]). Alle interaktioner foregår inden for en ramme, der hjælper med at organisere individers handlinger (Goffman 1974). Borgerne og frontlinjepersonalet vil afstemme deres adfærd i forhold til den institutionelle setting og de normer og standarder, som gælder der. Men de har også en interesse i at præsentere sig selv på en bestemt måde ved at fremhæve nogle egenskaber og nedtone andre, som ikke stemmer overens med den ønskede selvpræsentation (Goffman 1959). Adfærden og rollerne forhandles typisk i det sociale samspil og er et resultat af den gensidige interaktion med hinanden. Goffman argumenterer dog også for, at adfærden ikke altid opstår instinktivt, men kan være strategiske, tilsigtede handlinger (Goffman 1969).

Med udgangspunkt i Goffmans teori om social interaktion argumenterer jeg for, at de tre logikker – bureaukratiske principper, markedsværdier og normer fra psykologi – som præsenteret i forrige afsnit sætter rammerne for interaktionen mellem borgerne og frontlinjepersonalet og påvirker, hvordan roller forhandles og performes. Den overordnede ramme for mødet er bureaukratisk, fordi interaktionen mellem borger og frontlinjemedarbejder foregår i en offentlig organisation med et specifikt regelsæt. Men inden for hvert møde er der en række interaktioner, hvor rammerne skifter, og hvor borgerne veksler mellem at være klient og ekspert, som illustreret i figur 1. Når rammerne skifter, ændres både borgernes og frontlinjepersonalets roller og de forventninger og opgaver, der knytter sig til denne rolle.

Figur 1. Borgerne som klienter og eksperter

Hvordan borgerne forhandler rollerne som klienter og eksperter, afhænger blandt andet af borgernes individuelle agens. Agens (*agency*) er individets individuelle evne til at påvirke eller handle i en given situation. En tilbagevendende debat inden for sociologien er forholdet mellem struktur og agens, altså om menneskets adfærd er formet af underliggende og magtfulde samfundsstrukturer, eller om den er et resultat af individuelle, uafhængige valg. Giddens (1979) argumenterer for, at agens er formet af sociale strukturer som regler, roller og ressourcer, og at det ikke blot er et resultat af uafhængige handlinger. Agens og struktur er med andre ord indlejret i hinanden: Agens kan ikke eksistere uden strukturer, og struktur bliver reproduceret gennem agens (Giddens 1979; Sewell 1992). Denne forståelse er væsentligt i studiet af interaktionen mellem borgerne og frontlinjepersonalet. Overordnede strukturer (lovgivning, procedurer og regler), roller (fx klient, patient, sagsbehandler, lærer) og ressourcer (fx viden) både muliggør og begrænser borgernes og frontlinjepersonalets adfærd. Afhængigt af kontekst og situation bliver forskellige roller og ressourcer aktiveret og er med til at påvirke borgernes agens (Jenkins 2009). I artiklens konkrete case er rollerne som mødre og fædre samt deres juridiske roller som bopælsforælder og samværsforælder særligt saliente og påvirker forældrenes handlemuligheder i mødet med Familieretshuset.

Empirisk kontekst: Samværssager i Familieretshuset

Empirisk tager artiklen udgangspunkt i samværssager i det daværende Statsforvaltningen, der i 2019 blev erstattet af Familieretshuset. Familieretshuset er en administrativ myndighed under Social- og Boligministeriet og er indgang til alle sager om bopæl, forældremyndighed og samvær. Fraskilte forældre, der er i konflikt om en eller flere af de tre nævnte forhold, kan anmode Familieretshuset om hjælp. Familieretshusets visiterer sagen og indkalder forældrene til et møde i en af deres ni lokalafdelinger. Formålet med mødet er at hjælpe

forældrene med at blive enige. Er det ikke muligt, træffer Familieretshuset en juridisk afgørelse eller forbereder sagen og videresender den til Familieretten (Familieretshuset 2024)¹. Forældreansvarsloven er den overordnede lovgivningsmæssige ramme for både samvær, bopæl og forældremyndighed, og fælles for alle bestemmelser gælder, at 'barnets bedste' skal vægtes højest i alle beslutninger. Familieretshuset huser to forskellige fagligheder: jurister og børnesagkyndige (typisk uddannede psykologer), som enten afholder møder hver for sig eller sammen afhængigt af mødetype og sagens kompleksitet. Samværsager i Familieretshuset adskiller sig på flere parametre fra andre borger-system-interaktioner, fordi der her er tale om en partstvist mellem to borgere og ofte et højt konfliktniveau. Selvom udgangspunktet er at finde den bedste løsning for barnet, så har forældrene typisk forskelligrettede interesser, holdninger og oplevelser, som Familieretshuset skal navigere imellem. Når forældrene træder ind i Familieretshuset, er de ikke lige, rent juridisk. Ved et brud skal forældrene beslutte, hvem der skal være bopælsforælder, og hvem der skal være samværsforælder, hvilket giver dem forskellige juridiske beføjelser. Bopælsforælderen kan fx beslutte at flytte inden for landets grænser eller beslutte, at barnet skal til skolepsykolog, uden samværsforælderen accept (Forældreansvarsvejledningen 2023). Det betyder også, at der oftest er forskel på mødres og fædres positioner i samværsager i Familieretshuset, da 86 % af alle bopælsforældre i Danmark er mødre (Danmarks Statistik 2018).

Sammenlignet med tidligere studier, der primært undersøger møder, der for borgerens synspunkt handler om at opnå en offentlig ydelse eller service, er møderne i Familieretshuset anderledes. Der er fx ikke tale om en økonomisk transaktion fra system til borger. Familieretshuset har først og fremmest en mæglende rolle, men kan også regulere, hvis borgerne ikke kan blive enige. De tre logikker – bureaukratiske principper, markedsværdier og normer fra psykologi – er alle aktuelle i denne case, fordi Familieretshuset både skal sagsoplyse og indhente oplysninger fra borgere, hvis de i sidste ende skal træffe en juridisk bindende beslutning (*bureaukratiske principper*). Samtidig er formålet at sætte borgerne i centrum: at få forældrene til selv at definere behov og løsninger for til sidst at kunne nå til enighed om en ny samværsordning gennem rådgivning og mægling (*markedsværdier og normer fra psykologi*). Casen er et tydeligt eksempel på borgerens dobbeltrolle som både klient og ekspert, som ikke nødvendigvis vil være lige så tydelig i alle interaktioner mellem borgerne og det offentlige.

Datamateriale og analysestrategi

Datamaterialet består af observationer af 50 cases. For hver case har jeg observeret ét tværfagligt møde mellem fraskilte forældrene og en jurist og en børnesagkyndig fra Familieretshuset. Netop de tværfaglige møder er karakteriseret

ved, at konfliktniveauet mellem forældrene er meget højt, og derfor deltager både en jurist og en børnesagkyndig psykolog i mødet. Observationerne fandt sted fra januar til august 2017 i fire af Familieretshusets lokalafdelinger². På grund af administrative procedurer var det ikke muligt at informere forældrene om forskningsprojektet inden mødet. Efter aftale med det daværende Statsforvaltningen præsenterede jeg mig selv (som ph.d.-studerende eller forsker) og fortalte kort om projektet (undersøge forældres møde med Statsforvaltningen) og bad om samtykke, når forældrene ankom til mødet. Størstedelen af de adspurgte samtykkede om observation, og i 45 ud af de 50 observerede cases fik jeg lov at lydoptage mødet. De lydoptagede møder er alle transskriberet i fuld længde. Derudover skrev jeg feltnoter for samtlige observationer med særligt fokus på mødedeltagernes nonverbale adfærd undervejs samt mere fyldestgørende feltnoter for de fem møder, som ikke er lydoptagede. Tidsrammen for møderne var to timer. Størstedelen af de observerede møder varede to timer, men der er udsving helt ned til 45 minutter. Fordi jeg var interesseret i at undersøge, hvordan forældre interagerer med Familieretshuset i en mødesituation, indtog jeg rollen som den 'komplette observatør' (Bernard 2006), dvs. at jeg var 'fluen på væggen' og observerede mødet uden at interagere med deltagerne. Det kan ikke udelukkes, at min tilstedeværelse på møderne har påvirket forældrenes eller repræsentanterne fra Familieretshusets adfærd. Flere jurister og børnesagkyndige nævnte dog efter mødet, at de 'glemte', at jeg var der, og at de ikke syntes, mødet forløb anderledes, end det plejede, pga. min tilstedeværelse.

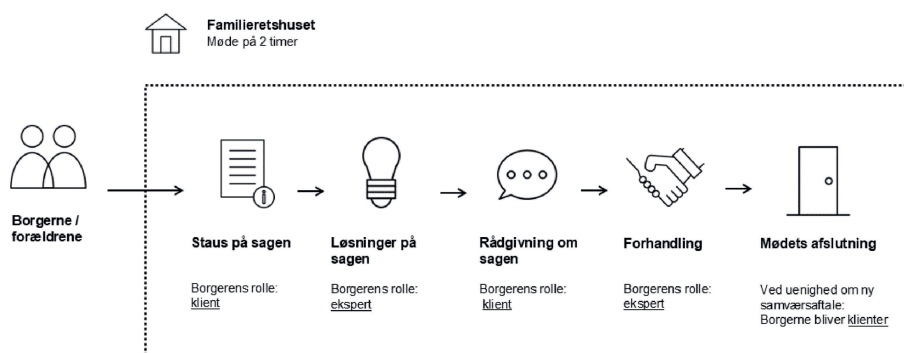
Som det vil fremgå i det følgende analyseafsnit, følger størstedelen af alle møderne den samme struktur: 1) præsentation af sagen, 2) løsninger på sagen, 3) rådgivning og 4) forhandling. Da jeg er interesseret i at undersøge, hvordan borgernes rolle forhandles og performs i interaktionen med repræsentanterne fra Familieretshuset, har jeg kodet materialet med udgangspunkt i disse fire faser i softwareprogrammet Nvivo. Fordi materialet er *real time encounters*, og dermed er dialog mellem fire deltagere, spænder hver interaktion over mange transskriberede sider, og de fremstår mest meningsfulde, hvis de læses og analyseres i deres helhed, så konteksten fremgår klart. I analyseafsnittet er det dog kun muligt at vise et meget lille uddrag fra de valgte interaktioner.

Til møde i Familieretshuset: Forældrenes dobbeltrolle

Et møde i Familieretshuset er rammesat til to timer. På tværs af observationerne er det tydeligt at se, at møderne oftest er tilrettelagt på samme måde og følger en klar struktur (Bisgaard 2020:28). Først bliver forældrene bedt om at fortælle deres siden af sagen, herunder beskrivelse af konflikten og deres barns trivsel. Herefter diskuterer de forskellige løsninger på konflikten, og

hvordan en eventuel ny samværsordning kunne se ud. Undervejs kommer juristen og den børnesagkyndige med rådgivning til, hvordan de kan løse konflikten, og de forsøger at mægle mellem forældrene i forhold til at finde nye løsninger. Til sidst på mødet forhandler forældrene, med hjælp fra juristen og den børnesagkyndige, om en ny samværsaftale, og hvis det ikke lykkes, træffer Familieretshuset en afgørelse. Tanken bag, at forældrene selv skal blive enige om nye løsninger med hjælp fra Familieretshuset, er netop at give forældrene følelsen af selvbestemmelse, og at de "i fællesskab kan træffe fælles beslutninger" for deres barn (Feltnote, interview med jurist, afdeling A). Men undervejs på mødet lurer også mulighed for, at Familieretshuset på baggrund af oplysninger fra mødet træffer en afgørelse; en løsning, nogle af forældrene foretrækker, da de ikke tror, at de vil kunne blive enige.

Figur 2. Forældrenes roller under et møde i Familieretshuset

Som figur 2 illustrerer, kan borgernes møde med Familieretshuset ses som en række gentagne interaktioner, hvor rammerne skifter, og hvor forældrene veksler mellem klient- og ekspertrollen. De forventes både at være klassiske klienter, der partshøres og oplyser sagen, og aktive borgere, der selv er med til at definere behov og løsninger på problemet, samt klienter, der rådgives om, hvordan de kan løse deres problemer. I det følgende illustrerer jeg med udgangspunkt i forskellige interaktioner fra møderne, hvordan borgernes roller forhandles i samspillet med Familieretshuset, samt hvilke opgaver og forventninger der både eksplicit og implicit tilknyttes borgeren.

Mødet rammesættes: Forældrene i rollen som klient

Hvert møde indledes med, at alle mødedeltagere præsenteres: forældrene og eventuelle advokater eller bisidder samt de to repræsentanter fra Familieretshuset, en jurist og en børnesagkyndig psykolog. Juristen er mødeleder til de tværfaglige møder og tager under mødet løbende referat. Stemningen

er formel: På den ene side af bordet sidder forældrene ved siden af hinanden og over for juristen og den børnesagkyndige. Det følgende uddrag et typisk eksempel på, hvordan mødet indledes. Juristen ridser kort op, hvem der har ansøgt om mødet, samt hvad henvendelsen drejede sig om:

Jurist: Nå, det som vi skal drøfte i dag, det har sådan lidt karakter af et opfølgende møde, sådan som jeg forstår det. I har fået lavet en samværsaftale på mødet [dato 3 måneder tidligere], som faktisk var sidst I var herinde. Og så er det ellers dig, [Far], der har rettet henvendelse til os i dag, med henblik på lige at få set lidt på hvordan samværet har været, du har i hvert fald skrevet, at I begge to ønsker at det bliver præciseret, og skrevet lidt nærmere om hvordan, så vi skal høre lidt hvordan det er nu, og hvordan I begge to synes det er gået.

Far: Ja.

Jurist: Du får ordet om et øjeblik, og kan fortælle lidt omkring, hvordan du har oplevet det, hvad du tænker omkring det, og så får du [mor] ordet bagefter og kan komme med dine udlægninger.

Far: Ja.

Mor: Mmm.

Jurist: Jeg skal bede jer om at lade være med at afbryde hinanden, og så bede jer om at bruge et sprog her i lokalet, som ikke støder den anden, eller en kropslig adfærd som kan være konfliktoptrappende. [Far], ordet er dit.

Far: Samværet, siden det er startet, det har gået rigtig godt, vil jeg sige.

(Uddrag fra case 5)

Juristen rammesætter mødet og præciserer forældrenes opgaver: Ansøgeren af mødet får lov til først lov til at komme med en beskrivelse af sagen, og modparten kan derefter komme med sin udlægning af sagen. Desuden er juristen eksplicit om, hvordan den gode klient bør opføre sig på mødet, fx ved ikke at afbryde ekspartneren og ikke bruge stødende sprogbrug. Herefter er det forældrenes opgave at beskrive, hvordan den nuværende samværsordning fungerer, samt barnets trivsel. Forældrene går ind i rollen ved at bidrage med at oplyse sagen fra deres perspektiv, men der er på tværs af materialet stor forskel på, hvordan og hvor detaljeret de beskriver sagen, og om de selv kommer ind på flere forhold, eller om de bliver guidet med uddybende spørgsmål

fra juristen og den børnesagkyndige. Der er store variationer i deres beskrivelser, hvilket dels kan skyldes forældres kognitive ressourcer til at indgå i spillet (Christensen et al. 2020). Men det er også tydeligt, at der er stor forskel mellem bopælsforældre (typisk mødre) og samværsforældre (typisk fædre). Bopælsforældrene tilbringer typisk mere tid med børnene og kan derfor oftest komme med mere fyldestgørende og detaljerede beskrivelser af særligt børnenes trivsel (Bisgaard 2020).

Definitioner og løsninger på problemet: Forældrene i rollen som ekspert

Foruden at give en beskrivelse og status på sagen forventes forældrene også selv at tage del i problemløsningen, fx at de kan definere, hvordan en ny samværsordning kan se ud, hvordan forældrene kan blive bedre til at samarbejde, samt hvilke præmisser der skal være for samarbejdet. Her er der også stor forskel på, om forældrene går ind i ekspertrollen.

I case 9 har begge forældre ansøgt om et møde i Familieretshuset, og faren giver hurtigt ordet til mor, da juristen spørger, hvem der vil starte, hvilket er almindelig procedure, når begge har ansøgt. Moren starter med at beskrive sine børns trivsel og hendes bekymringer om den nuværende samværsordning. Beskrivelserne er detaljeret og med mange eksempler på konkrete situationer, der i hendes optik ikke er til børnenes bedste. Hun beskriver for eksempel, hvordan faren konstant ringer til børnene, når de ikke er hos hende, og at det er stressende for dem. Mens moren fortæller, skriver faren noter i sin notesbog. Da moren er færdig med sin beskrivelse, spørger den børnesagkyndige, hvordan hun tænker, at de kan hjælpe hende:

Mor: Jeg tænker banalt og basalt, at mit ønske det, er at vi laver en aftale om ringetider [Børnesagkyndig: Ja] sådan at [Far] har to dage, og jeg har en dag. Jeg har også et forslag til hvilken dag og hvad tid.

Børnesagkyndig: Helt konkrete aftale om samarbejde og kommunikation.

Mor: Ja, helt konkrete.

Børnesagkyndig: Ja, det synes jeg lyder fornuftigt.

Mor: At vi indfører den her bog, som det redskab der skal være, så ikke børnene belastes yderligere.

Børnesagkyndig: Og hvad skal der stå i den? Altså er vi præcist nede i [Mor afbryder]: Præcise spilleregler.

Børnesagkyndig: Præcise spilleregler, ja.

Mor: Ja

Jurist: Du nævner en række punkter, du siger det er noget med ringetider og det er bogen der følger.

Børnesagkyndig: Ja.

Mor: Ja. (...) og så er der det med pas, hvem opbevarer dem og, hvornår eller hvilken dag udleveres de når man skal ud og rejse, og hvornår tilbageleveres de.

Børnesagkyndig: Helt ned i detaljen?

Mor: Ja.

(Uddrag fra case 9)

Uddraget illustrerer, at moren aktiv indtager en ekspertrolle. Efter at have defineret problemerne i sine beskrivelser kommer hun med konkrete løsninger på, hvordan problemet kan løses. Hun ønsker helt klare regler for samarbejde og kommunikation og foreslår en bog som redskab. Desuden har hun taget en liste med andre forslag, hun også gerne vil diskutere på mødet. Med dette formår hun at tage kontrol over mødets indhold og er med til at definere, hvad de skal tale om. Den børnesagkyndige blåstempler morens løsningsforslag ved at sige, at hun synes, det "lyder fornuftigt". Hvor moren i denne sag er meget klar i mælet om, hvilke problemer der er, og hvordan de skal løses, så er det anderledes hos faren, som mest spiller bold op ad de argumenter, som moren kommer med. Den børnesagkyndige spørger flere gange faren, om han vil fortælle, hvad han gerne vil have hjælp til, og pointerer, at mor har været meget præcis i sine udmeldinger:

Børnesagkyndig: Men må jeg ikke godt lige sige noget, fordi jeg har brug for, og det er ikke for at skynde på nogen, men jeg vil rigtig gerne høre fra dig, [Far], hvad du kunne tænke dig vi skulle hjælpe med i dag?

Far: Det skal jeg nok fortælle.

Børnesagkyndig: Fordi det er det, der er vigtigt, at I bruger os nu når vi er her.

Far: Ja, præcis [Børnesagkyndig afbryder]: for det der tit sker, og det kan jeg sagtens forstå det, det er, at man får alle detaljer med hvad der er sket og hvem sagde hvad og så videre, alt det bliver vi ikke enige om, men prøv at høre her, hvad kunne vi blive enige om?

Far: Ja.

Børnesagkyndig: For [mor] har været meget præcis omkring, hvad hun gerne ville have vores hjælp til [Far afbryder]: Jeg har bare behov for [Børnesagkyndig afbryder]: Hvad ville du gerne have vores hjælp til?

Jeg: Jeg har bare behov for, at nogle af de ting [Mor] ... de beskyldninger der er kommet mod mig [Børnesagkyndig afbryder]: Jeg vil bare minde dig om det er fordi vi vil så gerne hjælp jer.

(Uddrag fra case 9)

I en sag med to borgere bliver forskellene meget tydelige, og deres adfærd sammenlignes også af de professionelle. På dette møde bliver mor tydeligt den primære dagsordenfastsætter. De diskuterer alle de punkter, som mor har forberedt inden mødet, og de går fra mødet med konkrete aftaler på problemstillinger, som moren har pointeret. Faren formår derimod ikke at indtage ekspertrollen. Uddraget fra case 9 illustrerer desuden, at frontlinjemedarbejderne forventer, at borgere er medskabere i processen; de skal være med til at definere problemer og løsninger. Denne forventning bruges også aktivt af den børnesagkyndige til at fejle farens indvendinger af banen. Faren får ikke mulighed for at forklare sig, men afbrydes flere gange af den børnesagkyndige, der vil have ham til at præcisere, hvad han vil have hjælp til, ligesom moren har gjort det. I dette case-eksempel er morens agens meget tydelig, hvilket er tilfældet i en del sager, hvorimod det i andre foregår mere subtilt.

Rådgivning og mægling: Forældrene i rollen som klient

I mange sager er konfliktniveauet mellem forældrene meget højt, særligt de sager, der er visiteret til et tværfagligt møde, som denne artikels datamateriale tager udgangspunkt i. Bølgerne går ofte højt mellem forældrene, der afbryder hinanden og har svært ved at blive enige om løsninger. Den børnesagkyndiges rolle er at mægle mellem forældrene og rådgive dem om, hvordan de kan

blive bedre til at samarbejde. I disse typer af interaktioner på mødet træder forældrene ofte tilbage i en klassisk klientrolle, hvor frontlinjemedarbejderen fremstår som autoriteten og eksperten.

I det følgende uddrag fra case 32 er forældrene meget uenige. De har hver deres opfattelse af børnenes trivsel og har svært ved at blive enige om en ny samværsordning. De italesætter begge, at deres samarbejde om børnene ikke fungerer. Forud for mødet har den børnesagkyndige afholdt børnesamtaler med forældrenes to børn:

Børnesagkyndig: Fordi jeg vil meget nødig være [Barn1] og [Barn2], det må være ganske rædselsfuldt at være imellem jer to.

Mor: Mmm

Børnesagkyndig: Jeg kan godt forstå, at de ikke har lyst til at sige særlig meget, fordi de kan da virkelig sådan blive i tvivl, om der er nogen, der bakker op omkring dem, om I overhovedet vil dem ordentligt, så det, tænker jeg, må da være den følelse, de sidder tilbage med, og I bliver ved med at køre og hakke på hinanden og i stedet for ligesom at prøve at få fokus på, at I har altså to børn, som er enormt presset, og som har brug for at have jer begge to, men lige nu sidder I og graver grøfterne endnu dybere, det er da ikke okay.

Børnesagkyndig: Så altså jeg mener, der må være et eller andet i den der mail-korrespondance, som gør, at I ikke føler jer særligt respekteret. Men jeg tænker, hvis I var kollegaer, vil I så sidde og skrive sådan nogle mails til hinanden, hvis I skulle have et samarbejde om en eller anden ting? Vil I opføre jer lige så vanvittigt? Det tillader jeg mig at sige, at det er vanvittigt.

Mor: Ja

Børnesagkyndig: Vil I gøre det?

Far: Altså det havde jeg selvfølgelig, det er jo det der med, at selvfølgelig er der, jeg synes, ja, jeg har jo følt, at det er, at jeg har skullet forsvare mig hele vejen igennem.

Børnesagkyndig: Det tror jeg, det er I fuldstændig ens om, at I forsvarer hver jeres lille post. Så synes jeg, at I to skal overveje, om I ikke skal igangsætte en familieudviklingsforløb, hvor man lærer noget om samarbejde, fordi det lyder som om, at det ikke rigtig fungerer for jer, og, det tænker jeg, at I måske skulle bruge lidt energi på. Så kan det

jo være, at de kan give jer nogle redskaber, men ellers så kunne I søge Center for Familieudvikling, der er en beskeden egenbetaling, men der kunne I måske lære lidt om og samarbejde som skilte forældre.

(Uddrag fra case 32)

Selvom faren forsøger at forklare sig, så indtager både mor og far en forholdsvis passiv position og accepterer den børnesagkyndiges definition af problemet. Den hårde og kontante tone fra den børnesagkyndige skaber også en tydelig magtbalance mellem forældrene og den børnesagkyndige, som afslutningsvis rådgiver forældrene til at deltage i et familieudviklingsforløb, hvor man kan lære om samarbejde. Den børnesagkyndiges hårde tone i denne case er ikke ualmindelig og går igen i flere cases, men der er forskel på, hvordan de børnesagkyndige leverer budskabet og i hvilket toneleje. Også i case 36 er den børnesagkyndiges budskab til forældrene klart:

Børnesagkyndig: Og egentlig er det her en appel til jer, altså som forældre, til at finde ud af, om I vil jeres børn det godt, og jeg ved godt, jeg er rigtig skrap lige nu, men den måde, I samarbejder på lige nu, er skadelig for jeres børn, og det kan I ikke komme udenom, og I har begge to en aktie i det, og pointen er, at man skal se sin egen aktie i det, fordi så kan man nemlig også gøre noget ved det, men hvis man bare står og peger på den anden som en stor idiot, så kommer man ikke nogle vegne. (...) Det er vores opfordring til jer, at uanset samværet, så skal I ind på et andet samarbejdsspør (...) Og det skal I lære som forældre, for der er ikke andre, der kommer og gør det for jer. Altså vi kan ikke tvinge en paragraf over hovedet, vi kan ikke drysse stjernedrys ned over jer, og så får I et bedre samarbejde (...), det er kun jer, der kan gøre det.

(Uddrag fra case 36)

Den børnesagkyndige er også i denne interaktion eksperten, der rådgiver, men også opdrager forældrene i, hvordan de bør opføre sig. Indholdet af budskabet til forældrene har rod i den neoliberale forståelse af borgeren som ansvarlig for sit eget liv, som tidligere beskrevet under markedslogikken (Clark et al. 2007). Forældrene skal lære, at de selv er ansvarlige for problemet, og det er deres ansvar at løse det. Dette illustrerer også den generelle pointe om, at forventningerne til borgernes rolle har forandret sig, og hvis de ikke lever op til dette ideal, påpeges det af de professionelle.

Forhandling af en ny samværsaftale: Forældrene i rollen som ekspert

På sidste del af mødet skal forældrene på baggrund af de indledende snakke forhandle en ny samværsaftale. Forældrene forventes igen at træde ind i en ekspertrolle og at agere fornuftige, realistiske og ansvarlige (Clark et al. 2007) og komme med forslag, der tager udgangspunkt i barnets bedste. Denne proces er tæt guidet af juristen og den børnesagkyndige, der hjælper dem og rådgiver undervejs.

Børnesagkyndig: Har du en plan inde i dit hoved, sådan hvordan du tænker [samværsordningen]?

Mor: Det er jo mere [Børnesagkyndig afbryder]: Du har jo selvfølgelig skrevet noget herind jo, men.

Mor: Altså, jeg tænker for [barn1] vedkommende, ja, selvfølgelig skal han hjem til [far] og sove, ingen tvivl om det, men i og med at han også er så usikker, hvis han selv kunne få lov at vælge til og fra, og at det ikke er nødvendigvis er sådan at vi går herfra og siger "nå, men så hedder den fredag til søndag eller fredag til mandag", men at vi holder det her måske, og så siger, at han kan komme derhjem fredag til lørdag og sove, og så kan jeg komme derover med de to andre om lørdagen, og måske kan det også få [barn2] og [barn3] til at føle sig trygge, hvis han fortæller, at de har hygget sig, og så kan de komme ind på en overnatning den vej.

Børnesagkyndig: Mmm.

Mor: Og så selvfølgelig udvide det [Børnesagkyndig afbryder]: Ja, og udvide den.

Mor: Når det kører, men det skal bare være i børnenes tempo.

(Uddrag fra case 30)

Eksemplet fra case 30 illustrerer to væsentlige pointer fra dette stadie af mødet, som går igen på tværs af datamaterialet. For det første, at de børnesagkyndige beder forældrene om at definere et forslag til en ny samværsordning, og for det andet, at det ofte er bopælsforældrene (typisk mødrene), der er hovedarkitekterne bag. Når forældrene diskuterer detaljer og ændringer af samværsordningen, klapper juristerne og de børnesagkyndige ændringer eller forslag af med bopælsforælderen, da det er vigtigt, at hun/han bakker op

om ændringer og er med til at implementere dem. Det betyder også, at bopælsforælderen har mere magt i denne fase, da de ofte får det sidste ord og magten til at afgøre væsentlige detaljer om indholdet af en ny aftale (Bisgaard 2020). Selvom forældrene forventes at indtræde i en ekspertrolle, der selv definerer løsninger, så skal det være løsninger, der ligger inden for, hvad de professionelle vurderer er hensigtsmæssigt og kan stå inde for i forhold til barnets bedste.

Hvis forældrene ikke bliver enige til mødet, skal juristen efterfølgende træffe afgørelse i sagen. Juristen beder typisk forældrene om samtykke til at indhente oplysninger fra barnets daginstitution eller skole. I disse tilfælde går forældrene ud ad døren som klienter, der afventer, at Familieretshuset træffer en afgørelse. De forældre, der er blevet enige om en ny samværsaftale, forlader mødet, som forældre – eller aktive borgere – der sammen har truffet en beslutning for deres barn, dog tæt guidet af de professionelle.

Diskussion og konklusion

Formålet med denne artikel var at undersøge, hvordan forskellige logikker for velfærdsarbejdet – bureaukratiske principper, markedsværdier og normer fra psykologi – i dag sameksisterer og skaber nye rammer og strukturer for interaktionen mellem borgere og frontlinjepersonalet (Mik-Meyer 2017). I artiklen har jeg argumenteret for, at borgerne i dag har en dobbeltrolle som både klienter og eksperter – to roller, der bliver forhandlet i det sociale samspil med forvaltningen. Borgerne skal både træde ind i rollen som klient, der informationsudveksler relevante oplysninger med frontlinjepersonalet, og som modtager rådgivning og vejledning fra fageksperter fra staten (Lipsky 1980). Samtidig forventes de at indtage en ekspertrolle, der kan definere og vurdere behov og løsninger, og som tager ansvar for sit eget liv og situation (Clark 2005; Clark et al. 2007). Analysen viser, at forældrenes agens påvirker, hvordan de forhandler rollerne i samspillet med juristen og den børnesagkyndige, men også at deres agens bliver muliggjort eller begrænset af de strukturelle rammer for mødet. Bopælsforældre har i kraft af lovgivningen og organiseringen af mødet i Familieretshuset mere agens, og det er også typisk dem, som lykkes med at træde ind i ekspertrollen. En magtfuld position, fordi de ofte sætter dagsordenen og har det sidste ord i forhandlingen af en ny samværsaftale. Det har stor betydning for sagens udfald og dermed for forældrenes og børnenes tid med hinanden. Den forskel, der ligger i to juridiske roller, reproduceres i mødet med Familieretshuset (Bisgaard 2024) og skaber en magtforskel, hvilket resulterer i ulighed mellem forældrene, der ikke har samme mulighed for at påvirke mødet. Det er værd at være opmærksom på fra Familieretshuset side, da denne forskel dels har konsekvenser for forældrenes

aftaler, men også for borgernes følelse af processuel retfærdighed, fx at blive behandlet ens (Tyler 1988, 2003).

Artiklens case – Familieretshuset – er særlig, fordi den består af to borgere, der er i konflikt og har en partstvist. De har selv rettet henvendelse til Familieretshuset, fordi de ikke kan blive enige om en løsning. Det adskiller sig fra andre borger-system-interaktioner, som typisk omhandler én borger. Dog argumenterer jeg for i tråd med Mik-Meyer (2017), at de fleste møder i velfærdsstaten i dag er påvirket i større eller mindre grad af alle tre logikker. Det skaber en dobbeltrolle for borgeren, der veksler mellem at være klient og ekspert afhængigt af den empiriske kontekst, men også inden for samme møde. Beskæftigelsesområdet og sundhedsområdet er formentlig i højere grad påvirket af bureaukratiske principper og markedsværdier, hvorimod socialområdet kan være mere påvirket af normer fra psykologi (Mik-Meyer 2017). Afhængigt af empirisk kontekst kan der opstå andre roller eller opgaver: Borgerne kan have rollen som 'kunde' i kvasi-markeder. De kan fx selv til- og fravælge læge, skole eller daginstitution, hvorimod Familieretshuset er den eneste myndighed i Danmark, der har kompetence til at træffe beslutninger om samvær³. Borgerne har her ingen exitmuligheder (Hirschman 1970).

Selvom jeg i denne artikel særligt har fokuseret på borgerne, så viser analysen også, frontlinjepersonalet også har en dobbeltrolle: De er både bureaukrater, der skal vejlede og hjælpe borgerne inden for lovgivningen, men de spiller også en mere coachende rolle, der inddrager borgerne og får dem til selv at definere problemer og løsninger (Mik-Meyer 2017). I tråd med tidligere studier finder jeg også, at involveringen af borgerne i mange sager er tæt kontrolleret af frontlinjepersonalet (Rose 2000; Clarke 2005; Clark et al. 2007), hvorfor magtbalancen aldrig helt tipper over på borgerens banehalvdel.

Samlet set bidrager denne artikel med to væsentlige bidrag i krydsfeltet mellem offentlig forvaltning og sociologi. For det første, at et møde mellem borger og system kan ses som en række gentagne interaktioner, hvor rammerne skifter, og borgerne veksler mellem at være klient og ekspert. Dobbeltrollen er ikke nødvendigvis problematisk, men potentielt ulighedsskabende, fordi ikke alle borgere har agens til at træde ind i ekspertrollen. For det andet bidrager det sociologiske perspektiv på mødet mellem borger og stat med et væsentligt bidrag til forvaltningslitteraturen. Borgernes mulighed for at påvirke frontlinjepersonalets beslutninger er ikke kun forklaret af generelle ressourcer såsom socioøkonomisk status eller human kapital (Christensen 2020). Borgernes ressourcer eller agens varierer fra kontekst til kontekst og forhandles i det sociale samspil. Borgernes evne til at påvirke beslutninger i ét policyområde er ikke nødvendigvis det samme på et andet policyområde.

Noter

- 1 Da datamaterialet blev indsamlet, dvs. inden reformen i 2019, hvor Statsforvaltningen blev erstattet af Familieretshuset, blev sagerne ikke videregivet til familieretten. Alle sager om samvær blev afgjort af Statsforvaltningen.
- 2 Data er indsamlet i forbindelse med min ph.d.-afhandling. Det er ikke tidligere anvendt i forhold til nærværende artikels problemstilling om borgerens dobbeltrolle. Dog er pointer om kønsforskelle samt forskelle i forældrenes agens afhængigt af deres juridiske rolle udfoldet i tidligere udgivelser. Se Bisgaard 2018; Bisgaard 2020; Bisgaard, Nielsen og Pedersen 2021, Bisgaard 2024 for andre udgivelser.
- 3 Familieretten har også kompetence til at træffe afgørelse, men alle sager om samvær indledes i Familieretshuset.

Referencer

- Andersen, Maja Lundemark. 2020. "Involvement or empowerment - assumptions and differences in social work practice". *Nordic Social Work Research* 10 (3): 283–98. <https://doi.org/10.1080/2156857X.2018.1526104>.
- Bartels, Koen P.R. 2013. "Public Encounters: The History and Future of Face-to-face Contact between Public Professionals and Citizens". *Public Administration* 91 (2): 469–83. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9299.2012.02101.x>.
- Bernard, H. Russell. 2006. *Research Methods in Anthropology: Qualitative and Quantitative Approaches*. 5th ed. CA: AltaMira Press.
- Bisgaard, Mette. 2018. "'Det er ligesom en eksamen': et eksplorativt studie af borgerstrategier inden mødet med det offentlige". *Politica* 50 (3). <https://doi.org/10.7146/politica.v50i3.131192>.
- — —. 2023. "Dealing with bureaucracy: measuring citizens' bureaucratic self-efficacy". *International Review of Public Administration* 28 (1): 45–63. <https://doi.org/10.1080/12294659.2023.2180903>.
- — —. 2024. "Forældreansvarsloven opdeler forældre i to forskellige roller". *Samfundsøkonomen* 2024 (3): 63–71. <https://doi.org/10.7146/samfundsokonomien.v2024i3.148906>.
- Bisgaard, Mette, Vibeke Lehmann Nielsen, og Mogens Jin Pedersen. 2021. "Køn og ulighed i samværsager". Rapport. *Køn og ulighed i samværsager*. Aarhus Universitetsforlag.
- Blumer, Herbert. 1986. *Symbolic Interactionism: Perspective and Method*. University of California Press.
- Christensen, Julian, Lene Aarøe, Martin Baekgaard, Pamela Herd, og Donald P. Moynihan. 2020. "Human Capital and Administrative Burden: The Role of Cognitive Resources in Citizen-State Interactions". *Public Administration Review* 80 (1): 127–36. <https://doi.org/10.1111/puar.13134>.
- Clarke, John. 2005. "New Labour's Citizens: Activated, Empowered, Responsibilized, Abandoned?" *Critical Social Policy* 25 (4): 447–63. <https://doi.org/10.1177/0261018305057024>.
- Clarke, John, Janet Newman, Nick Smith, Elizabeth Vidler, og Louise Westmarland. 2007. *Creating Citizen-Consumers: Changing Publics and Changing Public Services*. SAGE.
- Dubois, Vincent. 2010. *The Bureaucrat and the Poor. Encounters in French Welfare Offices. The Bureaucrat and the Poor: Encounters in French Welfare Offices*. <https://doi.org/10.4324/9781315614205>.
- Döring, Matthias. 2021. "Understanding Bureaucracy: A Concept and Scale Development of Citizens' Administrative Literacy". SocArXiv. <https://doi.org/10.31235/osf.io/rhjqc>.

- Forældreansvarsvejledningen. 2023. Vejledning om forældremyndighed, barnets bopæl og samvær: <https://www.retsinformation.dk/eli/retsinfo/2023/10090>
- Giddens, Anthony. 1979. *Central Problems in Social Theory: Action, Structure, and Contradiction in Social Analysis*. University of California Press.
- Goffman, Erving. 1959. *The Presentation of Self in Everyday Life*. Doubleday Anchor Books ; A174. New York: Doubleday.
- Goffman, Erving. 1970. *Strategic Interaction*. University of Pennsylvania Press.
- Goffman, Erving. 2005 [1967]. *Interaction ritual. Essays in face-to-face behavior*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
- Goffman, Erving. 1974. *Frame analysis: An essay on the organization of experience*. London: Harper and Row.
- Halling, A., & Bækgaard, M. 2024. Administrative Burden in Citizen-State Interactions: A Systematic Literature Review. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 34(2), 180-195. <https://doi.org/10.1093/jopart/muad023>
- Hand, Laura C, og Thomas J Catlaw. 2019. "Accomplishing the Public Encounter: A Case for Ethnomethodology in Public Administration Research". *Perspectives on Public Management and Governance* 2 (2): 125–37. <https://doi.org/10.1093/ppmgov/gvz004>.
- Haugaard, Mark, og Stewart R. Clegg. 2009. "The Ways and Means of Power: Efficacy and Resources". I *The SAGE Handbook of Power*. United Kingdom: SAGE Publications, Limited.
- Hirschman Albert O. 1970. *Exit, Voice, and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*. Cambridge: Harvard University Press.
- Järvinen Margaretha og Mik-Meyer Nanna. 2003. *At skabe en klient: institutionelle identiteter i socialt arbejde*. 1. udgave. Kbh: Hans Reitzel.
- — —. 2017. *Kvalitativ analyse: syv traditioner*. 1. udgave. Kbh: Hans Reitzel.
- Le Grand, Julian. 2003. *Motivation, Agency, and Public Policy: Of Knights and Knaves, Pawns and Queens*. 1. udg. OUP Catalogue. Oxford: University Press. <https://doi.org/10.1093/0199266999.001.0001>.
- — —. 2007. *The Other Invisible Hand: Delivering Public Services through Choice and Competition*. Princeton, NJ u.a: Princeton Univ. Press.
- Lipsky, Michael. 1980. *Street Level Bureaucracy: Dilemmas of the Individual in Public Services*. Russell Sage Foundation. <https://www.jstor.org/stable/10.7758/9781610447713>.
- Masood, Ayesha, og Muhammad Azfar Nisar. 2021. "Administrative Capital and Citizens' Responses to Administrative Burden". *Journal of Public Administration Research and Theory* 31 (1): 56–72. <https://doi.org/10.1093/jopart/muaa031>.
- Mik-Meyer, Nanna. 2017. *The power of citizens and professionals in welfare encounters: The influence of bureaucracy, market and psychology*. Manchester University Press. <https://www.jstor.org/stable/j.ctv18b5fh1>.
- Mik-Meyer, Nanna, og Mark Haugaard. 2021. "Performance of Agency in Real-Life Encounters: Turning Unequal Power and Structural Constraint into Collaboration". *Symbolic Interaction* 44 (3): 504–32. <https://doi.org/10.1002/symb.528>.
- Mik-Meyer, Nanna, og David Silverman. 2019. "Agency and Clientship in Public Encounters: Co-constructing 'Neediness' and 'Worthiness' in Shelter Placement Meetings". *The British Journal of Sociology* 70 (5): 1640–60. <https://doi.org/10.1111/1468-4446.12633>.

- Moynihan, Donald, Pamela Herd, og Hope Harvey. 2015. "Administrative Burden: Learning, Psychological, and Compliance Costs in Citizen-State Interactions". *Journal of Public Administration Research and Theory: J-PART* 25 (1): 43–69.
- Nielsen, Vibeke Lehmann, Helle Ørsted Nielsen, og Mette Bisgaard. 2021. "Citizen Reactions to Bureaucratic Encounters: Different Ways of Coping With Public Authorities". *Journal of Public Administration Research and Theory* 31 (2): 381–98. <https://doi.org/10.1093/jopart/muaa046>.
- Nielsen, V. L., & Nielsen, H. O. 2024. Perceived burdens of interacting with public authorities: How does it influence citizens' state-encounter behavior? *International Journal of Social Welfare*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1111/ijsw.12663>
- Rose, Nikolas. 2000. "Community, Citizenship, and the Third Way". *American Behavioral Scientist* 43 (9): 1395–1411. <https://doi.org/10.1177/00027640021955955>.
- Sewell, William H. 1992. "A Theory of Structure: Duality, Agency, and Transformation". *American Journal of Sociology* 98 (1): 1–29.
- Tyler, Tom. 1988. "What Is Procedural Justice?: Criteria Used by Citizens to Assess the Fairness of Legal Procedures." *Law & Society Review* 22 (1): 103–35. <https://doi.org/10.2307/3053563>.
- Tyler, Tom. 2003. "Procedural Justice, Legitimacy, and the Effective Rule of Law." *Crime and Justice* 30: 283–357. <https://doi.org/10.1086/652233>.

Abstract

The shift from government to governance over the past decades has changed the organization of today's welfare work from a hierarchical understanding of government towards a cooperative and bottom-up understanding of politics where involvement and participation of citizens are highly prioritized. This has changed the framework and the expectations for welfare encounters between citizen and the state. In this article, I investigate how the role of the citizens is negotiated in the interaction with frontline workers, and how the agency of the citizen influences their behavior. I argue that citizens play a double role in today's welfare encounters. They play the role as *clients* who exchange relevant information with the frontline workers, and who receive guidance from experts from the state. At the same time, they are expected to be *experts* who can define needs and solutions, and who take responsibility for their own life and situation. Empirically, the article is based on a qualitative observational study of parents who attend meetings in the Agency of Family Law. The analysis shows that the parents' agency affects how they negotiate the roles in the interaction with the frontline workers, but also that the structural framework for the meeting enables and limits the parents' agency. Due to the legislation and the organization of the meeting, the residential parents have more agency, and they are also typically the ones who succeed in stepping into the expert role.

Keywords: Citizen-state-interactions, citizen behavior, agency.

Sofie Dencker-Larsen, Frank Cloyd Ebsen og
Julia Salado-Rasmussen

Et arbejdsliv under pres? Socialrådgiveres arbejds- forhold i den offentlige forvaltning

Socialrådgivere udfylder en kerneopgave i den offentlige forvaltning med understøttelse af borgerne gennem indsatser, distribution af velfærdsydelser og med implementering af politiske beslutninger. Flere studier peger imidlertid på, at socialrådgivere har et presset arbejdsliv og arbejdsmiljø. Et presset arbejdsliv kan lede til stressbelastninger og høj personaleomsætning og er en udfordring for den enkelte socialrådgiver såvel som for arbejdspladsen, for de borgere, som skal hjælpes, og ud fra et samfundsperspektiv. I denne oversigtsartikel tegner vi et billede af socialrådgiveres arbejdsforhold ud fra undersøgelser, studier og teorier, som samlet belyser socialrådgiveres aktuelle arbejdsvilkår samt de sociale, organisatoriske og politiske forhold, som rammesætter socialrådgivernes arbejde. Vores forhåbning er, at vi med denne oversigtsartikel kan give indblik i arbejdsforholdene for en kerneprofession inden for velfærdssamfundet og anspore til fremtidig sociologisk forskning i offentlige forvaltninger som rammesættende for mange fagprofessionelles arbejdsliv.

Keywords: Socialrådgivere, borgernært arbejde, offentlig forvaltning, arbejdsforhold, personaleomsætning.

Indledning

Socialrådgivere har en afgørende rolle for de udsatte børn, unge og voksne, som de møder i deres arbejde (Ravalier m.fl. 2021). Flere studier peger imidlertid på, at socialrådgivere har et presset arbejdsliv og arbejdsmiljø, og der finder en mærkbar personaleomsætning sted blandt socialrådgivere (COWI 2019; DS 2022; Welander, Astvik & Isaksson 2017). Personaleomsætning for socialrådgivere har negative konsekvenser for kollegaer, planlægning af arbejdet og omkostninger (Curtis, Moriarty & Netten 2012), ressourcer brugt på rekruttering (Harvey og Stalker 2003) og det borgernære arbejde (Webb & Carpenter 2012). Manglende kontinuitet i sagsbehandler-borger-samarbejdet øger risikoen for negative outcomes for borgerne i form af fx mindskede jobchancer (Rosholm, Sørensen & Skipper 2017) eller sammenbrud i anbringelser af børn, som er anbragt i pleje (Egelund m.fl. 2010; Flower, McDonald & Sumski 2005), og kan påvirke borgeres oplevelse af samarbejdet (Baginsky 2023; Curry 2019). Således er socialrådgiveres arbejdsforhold aktuelle for et centralt område i velfærdsstaten, offentlige forvaltninger og for de borgere, som de derigennem kommer i kontakt med. Offentlige forvaltninger danner rammerne om socialrådgiveres (myndigheds-)arbejde og oversætter lovgivning og regler til arbejdspraksis.

Derfor vil vi i nærværende oversigtsartikel undersøge casen eller fænomenet *socialrådgiveres arbejdsforhold i offentlig forvaltning*. Arbejde har gennem tiden haft en central position inden for sociologien (Kalleberg 2009), herunder blandt andet i studiet af professioner (Abbott 1993). For at imødekomme ønsket om paradigmatisk integration¹ i sociologien (Genov 2020) og inddrage analyse af et fænomen på flere niveauer (Abbott 1993) har vi valgt at udforske socialrådgiveres arbejdsforhold fra forskellige vinkler. Vi anskuer sociale, historiske, organisatoriske og politiske forhold, som rammesætter socialrådgivers arbejde. Herunder trækker vi på empiri (hovedsageligt fra Danmark, Storbritannien og USA) og teori fra forskellige samfundsvidenskabelige retninger (hovedsageligt fra sociologi, men også statskundskab, socialt arbejde, organisationsstudier og socialpsykologi) for at belyse fænomenet på mikro-, meso- og makroniveau – med øje for socialpolitisk og historisk udvikling. Artiklen er bygget sådan op, at vi først gør rede for, hvad der kendetegner socialrådgiverprofessionen. Dernæst belyser vi socialrådgiveres oplevede arbejdsforhold ud fra empiriske studier og gennemgår politisk og forvaltningsmæssig styring af de professionelle. Herefter inddrager vi teori til at belyse betydningen af krav og kontrol i arbejdet, organisation og arbejdet med borgeren². Afslutningsvis samler vi op på forvaltningerne som socialrådgiveres arbejdsgivere.

Sofie Dencker-Larsen

Ph.d., adjunkt,
Københavns
Professionshøjskole

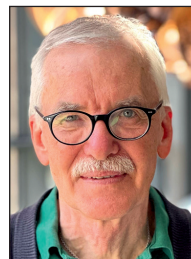
sodl@kp.dk

Frank Cloyd Ebsen

Fil.dr., docent,
Københavns
Professionshøjskole

freb@kp.dk

Julia Salado-
Rasmussen

Ph.d., docent,
Københavns
Professionshøjskole

jusr@kp.dk

Socialrådgiverprofessionen

Inden vi kommer nærmere ind på socialrådgiveres arbejdsforhold, vil vi her kort redegøre for, hvad vi forstår ved socialrådgiverprofessionen. Vi giver et kort historisk tilbageblik og ser på udviklingen med særligt fokus på at fremhæve karakteristika ved professionen, som kan være af betydning for socialrådgivernes arbejdsvilkår i dag.

Socialrådgivere kan ses som frontmedarbejdere i velfærdsstaten (Christensen 2021). Et kerneområde i socialrådgiverens arbejde er mødet med borgere og det systematiske sagsarbejde. Borgerne kan have komplekse problemer; de kan blandt andet være udsatte børn og unge med belastede forældre, mennesker med socialpsykiatriske udfordringer, psykiske og somatiske diagnoser og langvarig arbejdsløshed (se fx Andersen 2020; Benjaminsen, Grønfeldt & Jensen 2018; Dencker-Larsen 2017). Arbejdet med borgere kan fx ses i lyset af Lars Thorup Larsen (2013), som beskriver, at færdiguddannede socialrådgivere skal kunne *identificere og vurdere* (med meget mere) sociale problemer med det formål at kunne *skabe forandring* og dermed få borgerne ud af de sociale problemer og *få borgerne i arbejde* (2013:50). I et internationalt perspektiv kan socialrådgiverprofessionen og socialt arbejde ses som en praksisbaseret, internationalt forankret profession, som arbejder med *“mennesker og strukturer for at adressere livsudfordringer og opnå øget trivsel”* (IFSW 2014; Nørrelykke 2022:30).

Historisk set udspringer socialrådgiverprofessionen fra blandt andet Tyskland, England og USA i henholdsvis slutningen af 1700-tallet og midten af 1800-tallet som opsøgende arbejde blandt fattige mennesker (Nørrelykke 2022). I Danmark har socialt arbejde siden 1800-tallet været forankret i love om udsatte børn og unge samt fattige mennesker (Ebsen 2012; Nørrelykke 2022). Indtil starten af 1900-tallet benytter socialt arbejde sig af forskellige tilgange til forskellige målgrupper. Mary Richmond ønskede derfor med sit værk *Social Diagnosis* fra 1917 at fremme, at "metoder og mål ... [er] de samme i enhver slags service" (1917:5, forfatterens oversættelse). Richmond lægger med dette værk grundstenene til professionelt socialt arbejde (Singh 2019). Herefter får socialrådgivere gradvis etableret sig som en selvstændig faggruppe op gennem 1900-tallet, i Danmark blandt andet med en almen social grunduddannelse og etableringen af Dansk Socialrådgiverforening i 1940. Med strukturen og bistandsloven i 1970 vokser faggruppen yderligere i kommunerne, og i 2002 ses en skærpelse af kravene til professionen, da socialrådgiveruddannelsen hæves til professionsbachelorniveau (Nørrelykke 2022).

Socialrådgiverfagets position i dag kan ses i lyset af den historiske udvikling. Sammenlignet med andre professioner har socialrådgiverfaget hverken været lige så etableret eller haft samme status og autonomi som de klassiske professioner såsom læger og advokater (Etzioni 1969; Richmond 1917). Blandt andet derfor betegner professionssociologi socialrådgivere som tilhørende en *semiprofession* (Etzioni 1969; Meilvang & Blok 2022; Toren 1972). Amitai Etzioni præsenterer semiprofessioner som mindre etablerede, mere udsat for samfundsmæssig kontrol og havende en i mindre grad specialiseret videnbase end de mere etablerede professioner (1969). Ligeledes skildrer Nina Toren (1972), at semiprofessionerne er kendetegnet ved en underudviklet teoretisk videnbase (Meilvang & Blok 2022). Dette, kan man argumentere for, ses også i Danmark, hvor der gradvist udvikles forskningskapacitet inden for socialrådgiverprofessionen på universiteter og professionshøjskoler, men hvor miljøerne stadig er under opbygning i sammenligning med universiteternes årelange forskningstraditioner inden for de klassiske professioner. Et andet karakteristikum ved socialrådgiverprofessionen er, at socialrådgivere ikke har autorisation eller fagligt monopol på specifikke opgaver i offentlige forvaltninger. På beskæftigelsesområdet, eksempelvis, er socialrådgivere den faggruppe, der kommer nærmest en fagprofession, men de nyder ikke samme status som fx læger på hospitaler (Andersen, Caswell & Madsen 2022). Det er desuden værd at bemærke, at socialrådgivere ikke er de eneste, som arbejder med socialt arbejde (fx som sagsbehandlere i jobcentre (se fx Fagbladet 3F 2016)).

Tal fra Dansk Socialrådgiverforening viser, at hele 83 % af socialrådgiverne i Danmark er ansat i kommunerne. Herudover kan socialrådgivere være ansat i regionerne (fx på døgninstitutioner), på det statslige område (fx i Kriminalforsorgen), samt i private virksomheder og organisationer (fx fagforeninger)

(2024a). Socialrådgivernes arbejde i den offentlige forvaltning dækker over en række forskelligartede opgaver. Socialrådgiveres myndighedsarbejde består blandt andet i at vurdere, om en borger i rollen som klient kan modtage støtte (såsom økonomisk støtte eller i form af indsatser), beslutninger om, hvilken type støtte borgeren skal tilbydes, samt opfølgning på, om den igangsatte støtte skal fortsætte, ændres eller stoppe (Munro 2020; Posborg, Nørrelykke & Antczak 2022; Svensson, Johnsson & Laanemets 2009). Socialrådgiverens arbejde kan også bestå af vejlednings- eller træningsaktiviteter udført igennem kommunale tilbud (Posborg m.fl. 2022).

Vi vender senere tilbage til betydningen af socialrådgiverprofessionens faglige position i den offentlige forvaltning, men præsenterer først fund fra en række studier, som belyser socialrådgiveres arbejdsliv.

Et presset arbejdsliv

Som beskrevet indledningsvis peger undersøgelser på, at socialrådgivere i Danmark og udlandet har et udfordret arbejdsliv (COWI 2019; DS 2022; Welanders m.fl. 2017). Ses der på længden af arbejdsliv er det kortere end andre faggrupper med borgerkontakt. Socialrådgiveres arbejdsliv *inden for deres fagområde* er i Storbritannien estimeret til i gennemsnit at vare mindre end otte år (til sammenligning er sygeplejerskers arbejdsliv inden for deres fagområde estimeret til at vare 15 år og lægers 25 år) (Curtis, Moriarty & Netten 2010; Turley m.fl. 2020)³. Socialrådgivere rapporterer da også en høj grad af hensigt til at skifte job (Ravalier 2019) og en mærkbar faktisk personaleomsætning (DS 2022). Det er måske ikke overraskende set i lyset af, at flere studier beskriver socialrådgiveres arbejde som værende præget af mangeartede udfordringer (fx Boonzaaier, Truter & Fouché 2021; Munro 2020).

Såvel internationalt som i Danmark beskrives det, at socialrådgivere har store sagsstammer (DS 2020, 2024b; McFadden m.fl. 2019; Ravalier & Boichat 2018). En rapport fra Dansk Socialrådgiverforening viser, at i 2023 overholdt blot 53 % af kommunerne foreningens vejledende sagstal (2023). Socialrådgivere rapporterer om unødvendige arbejdsopgaver (34 % på beskæftigelsesområdet og 30 % på børneområdet) og ringe muligheder for at levere kvalitet i arbejdet (27 % på beskæftigelsesområdet og 24 % på børneområdet) (COWI 2019). Sagerne, som socialrådgivere arbejder med, er desuden komplekse (Munro m.fl. 2016). Socialrådgiveres arbejde stiller store følelsesmæssige og kognitive krav til medarbejderne, og socialt arbejde kan være følelsesmæssigt udmattende (Hollereder 2022) og være præget af beslutningsuklarhed (Healy 2003). Herudover er socialrådgivere gennem deres arbejde i risiko for at udvikle traumer, både direkte traumer gennem negative handlinger såsom trusler (COWI 2019; NFA 2018) og sekundære traumer gennem mødet med borgeres traumer (Tullberg & Boothe 2019). Socialrådgivere rapporterer en

iøjnefaldende grad af depressive symptomer, angstsymptomer (NFA 2018), fysisk og følelsesmæssig udmattelse (Hollederer 2022) og høj arbejdsmængde og følelsesmæssige krav (COWI 2019). Desuden oplever socialrådgivere en høj grad af stress sammenlignet med andre jobgrupper (Beer, Phillips & Quinn 2021; COWI 2019; NFA 2018). Et højt arbejdstempo og udførelsen af selvvrurderet unødvendige arbejdsopgaver hænger sammen med en højere grad af rapporteret stress (COWI 2019). Stress kan påvirke jobtilfredshed og beslutningen om at forlade en arbejdsplads (Ravalier 2019; Webb & Carpenter 2012).

En vis grad af personaleomsætning er uundgåeligt og endda, i et funktionalistisk perspektiv, ønskværdigt (Harvey & Stalker 2003). Medarbejdere går løbende på pension eller skifter stilling på grund af udefrakommende omstændigheder. Personaleomsætning bliver modsat uønsket, når medarbejdere aktivt søger væk fra stillingen og arbejdsområdet på trods af arbejdsgiverens ønske om og forsøg på medarbejderfastholdelse (Webb & Carpenter 2012).

Den forvaltningsmæssige styring

Efter i ovenstående afsnit at have gennemgået udfordringer ved socialrådgiveres arbejdsliv vender vi i nærværende afsnit blikket mod de reformer og den forvaltningsmæssige og lovgivningsmæssige styring, som har kontinuerlig indvirkning på socialrådgiveres arbejde. Her tegner vi et billede af, hvordan politik, reformer og regler er med til at rammesætte socialrådgiveres arbejdsliv og handlemuligheder.

Socialrådgiveres arbejde er, på linje med andre velfærdsprofessionelles, kontinuerligt genstand for politiske beslutninger. Reforme med afsæt i *New Public Management (NPM)*'s økonomiske og styringsmæssige rationaler har medført et pres på de professionelle autonomi (Meilvang & Blok 2022). Det faglige råderum, forstået som mødet mellem den fagprofessionelle medarbejder (socialrådgiver, sygeplejerske mv.) og borgeren, hvori velfærdsydelser leveres og fordeles, er blevet begrænset (Pedersen 2011). Tidligere var det faglige råderum primært styret af formelle regler og love og forvaltningens skøn. I dag er fagprofessionelle medarbejdere sat under ledelse og omgivet af en række styrings- og kontrolsystemer i form af fx mål- og resultatstyring, evaluering, benchmarking og virksomhedsplaner. Herved er fastsættelsen af kvalitetsstandarder for arbejdet delvist flyttet væk fra de fagprofessionelle (ibid.). Forskningslitteraturen peger desuden på en stigende grad af standardisering af socialrådgiveres arbejde. Brugen af manualer kan ses som et forsøg på at styre socialrådgiverens faglige skøn⁴ og som udtryk for en manglende tillid til dennes kompetencer (Petersen, Christensen & Hildebrandt 2020; Ponnert & Svensson 2016). Dertil kommer, at socialrådgiveres arbejde er underlagt økonomiske rammer og prioriteringer fra både statsligt og kommunalt hold.

De politiske intentioner om *evidensbaseret praksis* i den offentlige forvaltning i Danmark har ligeledes medført et pres på det faglige råderum, eksempelvis på beskæftigelsesområdet (Caswell, Madsen & Dall 2015). Fra 00'erne og frem ses en udvikling, der peger i retning af stigende central styring af beskæftigelsesindsatsen, hvor Beskæftigelsesministeriet ønsker at definere og få kommunerne til at anvende de mest effektive indsatser (Andersen m.fl. 2022). Den ydre styring i form af evalueringer, dataindrapportering og detaljeret lovgivning skal ses i lyset af en svag institutionaliseret eller dominerende fagprofession på beskæftigelsesområdet (ibid.). Styringen er blevet kritiseret for at give udfordringer med manglende frihed til sagsbehandlerne, manglende værdighed i behandlingen af borgerne og et alt for kompliceret system (Danske A-Kasser 2023). Lovgivningen er omfattende og detaljeret fx i definition af målgrupper med hver deres specifikke krav, tidsfrister og ydelsesniveau (se Beskæftigelsesministeriet 2024).

Med tiden er organisationerne, som de professionelle er del af, blevet større og mere komplekse. Det skaber nye magtforhold mellem de professionelle og ledelsen (Meilvang & Blok 2022), hvilket også gør sig gældende for de organisationer, som socialrådgivere arbejder i (Stanley & Lincoln 2016). Endnu et eksempel på øget kompleksitet ses på forvaltningsområdet for udsatte børn og unge, hvor der i Danmark fra 1993 til 2013 blev gennemført fire reformer, som udvidede antallet af regler på området (Ebsen 2021). Derefter kom særlige love om socialt tilsyn, børnehuse, ungdomskriminalitetsnævn og omlægning af familieretssystemet. Reformerne gav en mangefacetteret samarbejdsstruktur, som blev fulgt af *barnets lov* (Social-, Bolig- og Ældreministeriet 2024a) som i 2024 implementeres i kommunerne med fokus på inddragelse af udsatte børn og unge i deres sager. Det er således blevet sværere for socialrådgiveren at overskue et barns sag, og jo større behov et barn har, desto flere instanser skal samarbejde for fx at indhente oplysninger til at belyse barnets sag (Ebsen 2021).

De ovenstående afsnit tegner således et billede af, at socialrådgiveres arbejdsliv – blandt meget andet – er kendetegnet ved at være relativt kort inden for fagområdet, indeholde komplekse sager, mindre autonomi og status som profession, samt underlagt politiske reformer og styring. Her er det vigtigt at bemærke, at når lovgivning, kvalitetsstandarder og regler i ovenstående beskrives som begrænsende, så sker dette alene ud fra artiklens fokus på socialrådgiveres handlemuligheder i arbejdet. Nogle forskere peger på, at regler også kan øge socialrådgiveres mulighed for anvendelse af skøn (Evans & Harris 2004) og guide fagprofessionelle medarbejderes udførsel af arbejdet, ligesom regler og lovgivning tjener det vigtige formål at beskytte borgerens retsstilling (se også afsnittet om det borgernære arbejde). I det følgende vil vi inddrage teorier, som kan bidrage til at forstå de sociale, organisatoriske og politiske forhold, som rammesætter socialrådgiveres arbejde. Vi retter indledningsvis fokus mod *krav-kontrol-modellen*.

Krav og kontrol i socialrådgiveres arbejde

Socialrådgiveres komplekse arbejdsopgaver, krav i arbejdet, begrænsede autonomi set i forhold til mere etablerede professioner og ikke mindst arbejdsrelaterede stress kan anskues teoretisk ved hjælp af Robert Karasek og Töres Theorells (1990) socialpsykologiske *krav-kontrol-model*. Baggrunden for at inddrage modellen er, at den har vundet stor udbredelse i studier af arbejdsrelateret stress (Clausen m.fl. 2022; Sørensen m.fl. 2007) og kan bidrage med relevante begreber til at forklare stress blandt socialrådgivere.

I modellen forstås arbejdsstress ud fra samspillet mellem psykologiske jobkrav og indflydelse i arbejdet (Jonge, Mulder & Nijhuis 1999). Høje psykologiske jobkrav og en lav grad af indflydelse er knyttet til negative psykologiske- og helbredstilstande såsom udmattelse. I modsætning hertil er høje jobkrav og en høj grad af indflydelse forbundet med positive psykologiske tilstande såsom motivation, personlig udvikling, involvering og læring (ibid.; Karasek & Theorell 1990). Senere studier med udgangspunkt i *krav-kontrol-modellen* har dog fundet, at psykologiske jobkrav og indflydelse ikke i samspillet, som teorien ellers antager, men snarere hver for sig, forklarer psykologiske outcomes (Jonge m.fl. 1999; Kim & Stoner 2008). Med hensyn til kravaspektet rapporterer medarbejdere med borgerkontakt i højere grad end andre medarbejdergrupper, at deres arbejde stiller høje følelsesmæssige og kognitive krav (Clausen m.fl. 2022). Ligeledes stiller lovgivning og arbejdspladser krav til og rammer for socialrådgiveres opgavevaretagelse i sagsbehandlingen (se fx Justitsministeriet 2020; Larsen 2013; Svensson & Åström 2013). Med hensyn til kontrolaspektet argumenteres der i litteraturen for, at der er begrænset autonomi i socialrådgiveres arbejde (jf. ovenstående afsnit). Idet *krav-kontrol-modellen* foreskriver, at større indflydelse i arbejdet hænger sammen med mindre arbejdsstress (Clausen m.fl. 2022), kan dette tænkes at øge socialrådgiveres stress.

Ovenstående angiver en mulig forklaring på betydningen af krav og kontrol i arbejdet og de mekanismer, som kan lede til arbejdsrelateret stress hos socialrådgivere, hvor krav i arbejdet med stigende kompleksitet og tempo presser socialrådgivere, mens de samtidig oplever begrænsede muligheder for indflydelse på arbejdet.

Organisationskultur

Rammerne, som arbejdspladsen danner om socialrådgiveres arbejde, er således væsentlige for socialrådgiveres arbejdsforhold. Arbejdspladser som organisationer kan anses for at være andet og mere end blot summen af deres dele eller medarbejdere (Morin 1999). Nyere organisationsteoretisk litteratur lægger vægt på organisationskultur og samarbejde. Her fokuserer vi på Charles

Glisson og Jody Gittells respektive teorier. Glisson (2009) fremhæver organisationens kultur og klima som havende betydning for frontmedarbejderes arbejdsforhold. Organisationens *kultur* omhandler mønstre af interaktion og adfærd, mens organisationens *klima* omhandler den mening, som hver medarbejder tillægger disse interaktioner i forhold til sin egen funktion og trivsel (Glisson 2009). Glisson og Nathaniel Williams (2014) beskriver, hvordan kulturen i *kyndige* (proficient) organisationer forventer, at sagsbehandlere er indehavere af opdateret viden, som gør, at de kan varetage deres arbejdsopgaver, være lydhøre over for borgerne og have borgeres trivsel i højsædet. I modsætning hertil står organisationer, som er rigide og ikke giver meget råderum til sagsbehandlerne, samt organisationer, som er *uimodtagelige* (resistant) og ikke giver plads til at tage nye ideer ind (Williams & Glisson 2014). Koblet sammen med *krav-kontrol-modellen* og dens videretolkninger tyder det på, at socialrådgivere, der arbejder i *kyndige* organisationer, vil opleve større fagprofessionelt råderum og høje forventninger til deres faglighed.

I tråd hermed beskriver Gittell og medforfattere (Gittell 2006; Gittell, Seidner & Wimbush 2010, 2011), hvordan samarbejdet mellem medarbejdere er centralt for opgaveløsningen i organisationer. Selv bundet til formelle arbejds-gange (som socialrådgivere, jf. afsnittet om forvaltningsmæssige rammer, oplever i udtalt grad), kan organisationer muliggøre *relationel koordinering* mellem medarbejdere (og de roller, som medarbejderne udfylder). *Relationel koordinering* kan beskrives som de delte mål, værdier og gensidig respekt, som muliggør effektiv kommunikation og opgaveløsning; *relationel koordinering* kæder Gittell og medforfattere sammen med *højtpresterende arbejdspraksis* (high-performance work practices), som muliggør samarbejde på tværs af de siloer, som ellers kan være i bureaukratiske organisationer (Gittell m.fl. 2011; se også Bourdieu 1999:191). Gittells fremhævelse af det interpersonelle samarbejde for socialrådgivere og eventuelle andre fagligheder på socialrådgiveres arbejdspladser understreger vigtigheden af organisationskulturen, som vi også så hos Glisson, med et særligt fokus på muliggjorte samarbejdsrelationer mellem medarbejderne. Socialrådgiveres arbejdsliv kan derfor ikke alene forstås ud fra den politiske og forvaltningsmæssige styring tidligere beskrevet, men skal også ses i lyset af den konkrete organisations kultur og samarbejde, som omkranser socialrådgiveres arbejde.

Det borgernære arbejde

I dette afsnit vil vi se nærmere på, hvordan socialrådgiveres tætte arbejde med borgere påvirker deres arbejdsliv. Som beskrevet tidligere tager socialrådgiverprofessionen afsæt i at adressere borgeres livsudfordringer og støtte borgerne i at opnå øget trivsel. Centralt i denne fagforståelse er begreber som social retfærdighed, menneskerettigheder og empowerment (Nørrelykke 2022).

Reformer har imidlertid i stigende grad gjort socialrådgivere til redskaber for statens ledelse af borgerne, mens de i mindre grad kan indgå i rollen som borgerens advokat (Larsen 2013). Socialrådgiveres professionelle autonomi påvirkes af modsatrettede roller, hvor hun eller han fx på den ene side skal repræsentere forvaltningen og lovgivningen, og på den anden side advokere for borgeren (ibid.; Meilvang & Blok 2022). Denne todelte rolle er beskrevet af blandt andre Pierre Bourdieu (1999; Henriksen & Prieur 2004) og Michael Lipsky. Lipsky betegner dette *krydspres* (1980).

Begrebet *krydspres* udspringer fra *street-level bureaucracy*-teori, som formuleres i USA i slutningen af 1970'erne. Teorien skildrer offentlige forvaltnings møde med borgere igennem frontmedarbejdere som politi og socialrådgivere (Hasenfeld 2003; Lipsky 1980; Prottas 1979). *Street-level bureaucracy* ser offentlige forvaltninger som organisationer, der yder service og processerer borgere i forskellige sagsforløb. Som frontmedarbejder har socialrådgiveren vide rammer for at foretage skøn i borgeres sagsforløb. Idet borgere i forskellige situationer kan have sammenlignelige behov og omvendt, må frontlinjemedarbejderne behandle hver borger forskelligt for at sikre en lige behandling.

Tanja Dall (2020) finder i et kvalitativt studie på beskæftigelsesområdet, at socialrådgivere og andre fagprofessionelle tager hensyn til både institutionelt ansvar (herunder forvaltning og lovgivning) og professionelt ansvar (herunder fagprofessionelle værdier og problemforståelser) – ofte i en vekselvirkning. Dog finder Dall, at hensynet til det institutionelle ansvar i form af fx krav til dokumentation får forrang over det professionelle ansvar i situationer, hvor det er svært at handle efter begge typer ansvar (ibid.). Denne kontekst af organisation, økonomi og politik indgår i mødet mellem borgeren og socialrådgiveren og kan resultere i, at frontlinjemedarbejdere står over for krav og forventninger, som ikke stemmer overens med de økonomiske rammer. Socialrådgivere kan således opleve *krydspres* mellem fagprofessionelle normer og institutionelle/politiske normer (ibid.; Larsen 2013). Dette krydspres kan give en kronisk følelse af utilstrækkelighed (Klitmøller 2016). Hvis socialrådgivere ofte oplever at skulle handle imod deres faglige værdier, kan det føre til en oplevelse af moralsk stress i form af skyldfølelse, angst og selvbefejdelse (Stahlschmidt, He & Lizano 2022).

Socialrådgivere besidder imidlertid også en betydelig magt, ikke mindst over for borgeren⁵ (se fx Baviskar & Winter 2017; Hasenfeld 1987; Järvinen 2002; Järvinen, Larsen & Mortensen 2004; Järvinen & Mik-Meyer 2003). På trods af at forvaltninger skal beskytte borgerens rettigheder, er de blevet betegnet som undertrykkende systemer (McLaughlin, Gray & Wilson 2015)⁶, og man kan argumentere for, at socialrådgivere som repræsentanter for forvaltningen tager del i denne undertrykkelse. Studier har vist, hvordan socialrådgivere tilpasser borgerens sag til de institutioner, borgeren søger støtte hos, og samtidig både kontrollerer, psykologiserer og opstiller løsninger, som ikke nødvendigvis stemmer overens med borgerens egne ønsker og behov

(Järvinen & Mik-Meyer 2003). På den ene side giver socialrådgiverens faglige skøn mulighed for at tilpasse borgerens behov til, hvad der er legalt og muligt (frem for en egentlig opfyldelse af disse behov (Johansson 1992)). På den anden side kan skønnet også ses som en mulighed for socialrådgiveren for at få mål og interesser – fx ved modsætning mellem borgerens behov og lovgivningen – til at spille sammen (Hasenfeldt 2003).

Magtens asymmetri forsøges adresseret i kommunale forvaltninger gennem en række forvaltningsretlige krav, som skal beskytte borgeren og dennes retssikkerhed mod tilfældigheder i skønnet. Der stilles krav til dokumentation i arbejdet; som repræsentant for forvaltningen som myndighed har socialrådgiveren blandt meget andet oplysningspligt, notatpligt, journaliseringspligt og vejledningspligt over for borgeren (Justitsministeriet 2014, 2020; Social-, Bolig- og Ældreministeriet 2024b). Derudover skal socialrådgivere i myndighedsrollen overholde officialprincippet (som kan beskrives som myndighedens ansvar for at indhente tilstrækkelige, relevante oplysninger til at belyse en borgers sag, inden den træffer en afgørelse) (Social-, Bolig- og Ældreministeriet 2024b). De forvaltningsretlige krav beskytter borgeren og stiller samtidig nogle rammer op for socialrådgiveren, som på den ene side er vigtige pejlemærker og på den anden side kan begrænse udførelsen af arbejdet. Bureaukratiske principper⁷, organisering, krav og regler, som foreskriver, hvordan opgaver skal udføres og dokumenteres i den offentlige forvaltning, sikrer således borgers retssikkerhed, men kan samtidig opleves som en hindring for socialrådgiveres mulighed for at løse borgers komplekse problemer (Nørrelykke 2022).

Afrunding

Socialrådgivere har en afgørende rolle for de borgere, de møder i de offentlige (kommunale) forvaltninger. De implementerer politiske beslutninger i frontlinjen, understøtter borgere gennem indsatser, distribuerer velfærdsydelser og træffer indgribende afgørelser om fx sanktioner og anbringelser. I denne oversigtsartikel om socialrådgiveres arbejdsforhold har vi først samlet fund fra studier og rapporter, som peger på, at socialrådgiveres arbejdsliv er under pres, og at dette har negative konsekvenser for socialrådgivere og de borgere, som de skal hjælpe. Dernæst har vi undersøgt de politiske, sociale og organisatoriske forhold, som rammesætter socialrådgiveres arbejde.

I gennemgangen har vi set, at socialrådgiveres arbejdsforhold påvirkes af blandt meget andet forvaltningsmæssig styring, krav til og indflydelse på arbejdet, organisationskultur og samarbejde samt de krydspres, der kan opstå i det borgernære arbejde. For at kunne forbedre socialrådgiveres arbejdsforhold, øge arbejdsfastholdelsen og dermed også muliggøre mere kontinuitet i socialrådgiveres arbejde med borgere, er det afgørende at fokusere på disse områder. Det er tydeligt, at de arbejdspladser, som ansætter socialrådgivere,

spiller en central rolle i at støtte socialrådgivere i de udfordringer, som er i socialt arbejde (McLaughlin m.fl. 2023). Dette ses fx i, at støtte fra ledere samt socialt fællesskab på arbejdspladsen hænger sammen med arbejdsfastholdelse (Geisler, Berthelsen & Muhonen 2019). Nogle studier viser eller plæderer for, at socialrådgiverjobs bør re-designes, så social støtte og professionelt råderum øges (Kim & Stoner 2008), at arbejdspladser bør genoverveje personalestrategi og -praksis for at skabe et mere positivt arbejdsmiljø (Welander m.fl. 2017), at supervision kan være givtigt for fastholdelse (Tham 2021), samt at skabe organisationsstrukturer, som fremmer åben dialog mellem strategiske og udførende dele af organisationen (Welander, Astvik & Isaksson 2019).

Samlet set leder dette os frem til vigtigheden af, at offentlige forvaltninger som arbejdspladser kender til udfordringerne ved socialrådgiveres arbejdsforhold og dermed bedre kan adressere disse gennem fx organisationskultur, omstrukturering af arbejdet, styrkelse af samarbejde og støtte af medarbejdere. Om og hvordan disse forandringer sættes i gang, er uden for nærværende oversigtsartikels undersøgelsesområde, men vi vil opfordre til fremtidig forskning i dette. Igennem nærværende artikel træder vigtigheden af offentlige forvaltninger for socialrådgiveres arbejde i Danmark således frem; dels som kommunale arbejdsgivere, som rammesætter mange socialrådgiveres arbejdsliv, dels som mesoniveaufunderede oversættere mellem makro- og mikroniveau (i form af fx lovgivning oversat til forvaltningsmæssig praksis). Vi håber, at artiklen kan give inspiration til øget sociologisk forskning i og teoridannelse om offentlig forvaltning generelt samt specifikt om offentlige forvaltninger som rammesættende for mange fagprofessionelles arbejdsliv.

Noter

- 1 I modsætning til sociologien som multiparadigmatisk (ibid.).
- 2 Hermed ser vi på forhold, som begrænser eller udvider mulighederne for aktørernes frihed (Bauman & May 2003) – her fokuseret på socialrådgiveres handlemuligheder i arbejdet med den enkelte borger. Vi anlægger således ikke et kritisk blik på socialrådgiverprofession og dens rolle over for borgerne (se fx diskussionerne i Mendes 2020; Scherf 2022).
- 3 Vi har ikke fundet tilsvarende danske opgørelser, men antager, at billedet ser lignende ud i Danmark.
- 4 Litteraturen fremstiller ofte skøn som udelukkende positivt, men det kan betegnes som neutralt og kan anvendes negativt (Evans & Harris 2004).
- 5 Her vil vi argumentere for, at dette er særligt udtalt for socialrådgivere i en myndighedsrolle, da disse i højere grad end socialrådgivere i fx frivillige organisationer er repræsentanter for "systemet".
- 6 Henvisningen fokuserer på børns rettigheder.
- 7 Ikke ulig Max Webers rationelle bureaukrati (1968).

Litteratur

- Abbott, Andrew. 1993. "The Sociology of Work and Occupations". *Annual Review of Sociology* 19 (Volume 19, 1993):187–209. doi: 10.1146/annurev.so.19.080193.001155.
- Andersen, Ditte. 2020. "Stuck! Welfare state dependency as lived experience". *European Societies* 22(3):317–36. doi: 10.1080/14616696.2019.1616796.
- Andersen, Niklas A., Dorte Caswell, og Mikkel Bo Madsen. 2022. "Vidensgrundlaget for beskæftigelsespolitikken - fra vidensoverførsel til vidensmobilisering". S. 177–212 i *Borgerinddragelse i beskæftigelsespolitikken*. København: Djøf Forlag.
- Baginsky, Mary. 2023. "Parents' Views on Improving Relationships with Their Social Workers". *Journal of Social Work* 23(1):3–18. doi: 10.1177/14680173221101244.
- Bauman, Zygmunt, og Tim May. 2003. *At tænke sociologisk*. 2. udg. Hans Reitzels Forlag.
- Baviskar, Siddhartha, og Søren C. Winter. 2017. "Street-Level Bureaucrats as Individual Policymakers: The Relationship between Attitudes and Coping Behavior toward Vulnerable Children and Youth". *International Public Management Journal* 20(2):316–53. doi: 10.1080/10967494.2016.1235641.
- Beer, Oliver, Rebecca Phillips, og Camille Quinn. 2021. "Exploring stress, coping, and health outcomes among social workers". *European Journal of Social Work* 24(2):317–30. doi: 10.1080/13691457.2020.1751591.
- Benjaminsen, Lars, S. Grønfeldt, og M. Jensen. 2018. *Kompleksitet i borgersager og opgaveløsning i socialpsykiatrien*. Copenhagen: VIVE–Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd.
- Beskæftigelsesministeriet. 2024. *Bekendtgørelse af lov om en aktiv beskæftigelsesindsats*. Bd. LBK nr 280 af 01/03/2024.
- Boonzaaier, Emma, Elmien Truter, og Ansie Fouché. 2021. "Occupational risk factors in child protection social work: A scoping review". *Children and Youth Services Review* 123:105888. doi: 10.1016/j.childyouth.2020.105888.
- Bourdieu, Pierre. 1999. *The Weight of the World: Social Suffering in Contemporary Society*. Stanford: Stanford University Press.
- Caswell, D., M. B. Madsen, og T. Dall. 2015. "Social- og beskæftigelsespolitikken på vej ud af jernburet?" *Uden for nummer* 16(30):4–13.
- Christensen, Anders Bøggild. 2021. *Socialrådgiveren i frontlinjen: en introduktion til street-level bureaucracy i socialt arbejde*. Hans Reitzels Forlag.
- Clausen, Thomas, Line Rosendahl Meldgaard Pedersen, Malene Friis Andersen, Tores Theorell, og Ida E. H. Madsen. 2022. "Job autonomy and psychological well-being: A linear or a non-linear association?" *European Journal of Work and Organizational Psychology* 31(3):395–405. doi: 10.1080/1359432X.2021.1972973.
- COWI. 2019. *Socialrådgivernes psykiske arbejdsmiljø*.
- Curry, Ashley. 2019. "'If you can't be with this client for some years, don't do it': Exploring the emotional and relational effects of turnover on youth in the child welfare system". *Children and Youth Services Review* 99:374–85. doi: 10.1016/j.childyouth.2019.01.026.
- Curtis, Lesley, Jo Moriarty, og Ann Netten. 2010. "The Expected Working Life of a Social Worker". *The British Journal of Social Work* 40(5):1628–43. doi: 10.1093/bjsw/bcp039.
- Curtis, Lesley, Jo Moriarty, og Ann Netten. 2012. "The Costs of Qualifying a Social Worker". *The British Journal of Social Work* 42(4):706–24. doi: 10.1093/bjsw/bcr113.

- Danske A-Kasser. 2023. "Vi skal finde den rette balance mellem frihed og kontrol". *Danske A-Kasser*. Hentet (<https://danskeakasser.dk/nyheder/vi-skal-finde-rette-balance-mellem-frihed-kontrol>).
- Dencker-Larsen, Sofie. 2017. "Measuring Employability for Disadvantaged Unemployed People? Evidence from Survey and Register Data". *Nordic Journal of Working Life Studies* 7(3). doi: 10.18291/njwls.v7i3.97089.
- DS. 2020. *Undersøgelse af socialrådgivernes sagstal i kommunale forvaltninger - Delrapport om børne-familieområdet*. Dansk Socialrådgiverforening.
- DS. 2022. "Mangel på socialrådgivere - Eksperter advarer: Vi er på vej mod en velfærds-krise". *Dansk Socialrådgiverforening*. Hentet 2. november 2022 (<https://socialraadgiverne.dk/faglig-artikel/mangel-paa-socialraadgivere-eksperter-advarer-vi-er-paa-vej-mod-en-velfaerds Krise/>).
- DS. 2023. *Sagstal i kommunale forvaltninger Undersøgelse af socialrådgivernes sagstal i kommunale forvaltninger*. Dansk Socialrådgiverforening.
- DS. 2024a. "Dansk Socialrådgiverforening". *Hvor arbejder socialrådgivere?* Hentet 14. marts 2024 (<https://socialraadgiverne.dk/faggruppe/studerende/hvor-arbejder-socialraadgiver/>).
- DS. 2024b. "DS' vejledende sagstal". *Dansk Socialrådgiverforening*. Hentet 26. februar 2024 (<https://socialraadgiverne.dk/fag-og-debat/faglige-fokusomraader/sagstal/ds-vejle-dende-sagstal/>).
- Ebsen, Frank Cloyd. 2012. "Udsat til Børneforsorg - Om etablering af familiepleje, børne-anstalter og indsats i hjemmet for udsatte børn i Danmark". Lund University, Lund.
- Ebsen, Frank Cloyd. 2021. "Lov, kommunale rammer og faglighed i socialt arbejde med udsatte børn og unge". S. 240–79 i *Udsatte børn: et helhedsperspektiv*. Akademisk Forlag.
- Egelund, Tine, Turf Böcker Jakobsen, Ida Hammen, Martin Olsson, og Anders Høst. 2010. "Sammenbrud i anbringelser af unge - Erfaringer, forklaringer og årsagerne bag". (10:06).
- Etzioni, Amitai. 1969. *The Semi-Professions and Their Organization: Teachers, Nurses, Social Workers*. Free Press.
- Evans, Tony, og John Harris. 2004. "Street-Level Bureaucracy, Social Work and the (Exaggerated) Death of Discretion". *The British Journal of Social Work* 34(6):871–95. doi: 10.1093/bjsw/bch106.
- Fagbladet 3F. 2016. "Socialrådgivere i mindretal på jobcentre". *Fagbladet3f*. Hentet 20. september 2024 (<https://fagbladet3f.dk/ecdadcc20d334cebb706539fd387f5af-20160613-socialraadgivere-i-mindretal-paa-jobcentre/>).
- Flower, Connie, Jess McDonald, og Michael Sumski. 2005. *Review of Turnover in Milwaukee County Private Agency Child Welfare Ongoing Case Management Staff*.
- Geisler, M., H. Berthelsen, og T. Muhonen. 2019. "Retaining Social Workers: The Role of Quality of Work and Psychosocial Safety Climate for Work Engagement, Job Satisfaction, and Organizational Commitment". *Human Service Organizations Management, Leadership and Governance* 43(1):1–15. doi: 10.1080/23303131.2019.1569574.
- Genov, Nikolai. 2020. "Towards a paradigmatic enhancement of sociology". *International Review of Sociology* 30(2):311–31. doi: 10.1080/03906701.2020.1776917.
- Gittel, J. H., R. Seidner, og J. Wimbush. 2010. "A Relational Model of How High-Performance Work Systems Work". *Organization Science* 21(2):490–506. doi: 10.1287/orsc.1090.0446.

- Gittell, Jody Hoffer. 2006. "Chapter 5: Relational Coordination: Coordinating Work through Relationships of Shared Goals, Shared Knowledge and Mutual Respect".
- Gittell, Jody Hoffer, Rob Seidner, og Julian Wimbush. 2011. "A Relational Model of How High-Performance Work Systems Work". i *Sociology of Organizations: Structures and Relationships*. SAGE Publications.
- Glisson, Charles A. 2009. "Organizational Climate and Culture for Performance in the Human Services". i *Handbook on Social Welfare Management*. Thousand Oaks, Calif.: Sage.
- Harvey, C., og Carol Stalker. 2003. *Understanding and Preventing Employee Turnover*. Waterloo, Ontario.
- Hasenfeld, Yeheskel. 1987. "Power in Social Work Practice". *Social Service Review* 61(3):469–83. doi: 10.1086/644463.
- Hasenfeld, Yeheskel. 2003. *Mennesket som råstof: borgerservicerende organisationer i moderne samfund*. Klim.
- Healy, Tara C. 2003. "Ethical Decision Making: Pressure and Uncertainty as Complicating Factors". *Health & Social Work* 28(4):293–301. doi: 10.1093/hsw/28.4.293.
- Henriksen, Lars Skov, og Annick Prieur. 2004. "Et Nyt Perspektiv På Magt i Det Sociale Arbejde". *Dansk Sociologi* 15(3):101–10. doi: 10.22439/dansoc.v15i3.266.
- Holleder, Alfons. 2022. "Working Conditions, Health and Exhaustion among Social Workers in Germany". *European Journal of Social Work* 25(5):792–803. doi: 10.1080/13691457.2022.2063813.
- IFSW. 2014. "Global Definition of Social Work - International Federation of Social Workers". Hentet 4. september 2024 (<https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/>).
- Johansson, Roine. 1992. "Vid byråkratins gränser: Om handlingsfrihetens organisatoriska begränsningar i klientrelaterat arbete".
- Jonge, J., Marike Mulder, og Frans Nijhuis. 1999. "The Incorporation Of Different Demand Concepts In The Job Demand-Control Model: Effects On Health Care Professionals". *Social science & medicine* (1982) 48:1149–60. doi: 10.1016/S0277-9536(98)00429-8.
- Justitsministeriet. 2014. *Bekendtgørelse af forvaltningsloven*. Bd. LBK nr 433 af 22/04/2014.
- Justitsministeriet. 2020. *Bekendtgørelse af lov om offentlighed i forvaltningen*. Bd. LBK nr 145 af 24/02/2020.
- Järvinen, Margaretha. 2002. "Mötet Mellan Klient Och System - Om Forskning i Socialt Arbete". *Dansk Sociologi* 13(2):73–84. doi: 10.22439/dansoc.v13i2.493.
- Järvinen, Margaretha, Jørgen Elm Larsen, og Nils Mortensen. 2004. *Det magtfulde møde mellem system og klient*.
- Järvinen, Margaretha, og Nanna Mik-Meyer. 2003. *At skabe en klient - institutionelle identiteter i socialt arbejde*. Hans Reitzels Forlag.
- Kalleberg, Arne L. 2009. "Rethinking the Sociology of Work, Workers and the Workplace". *Labour and Industry* 19(3):29–48. doi: 10.1080/10301763.2009.10669383.
- Karasek, Robert, og Töres Theorell. 1990. *Healthy Work: Stress, Productivity, and the Reconstruction of Working Life*. New York: Basic Books.
- Kim, Hansung, og Madeleine Stoner. 2008. "Burnout and Turnover Intention Among Social Workers: Effects of Role Stress, Job Autonomy and Social Support". *Administration in Social Work* 32(3):5–25. doi: 10.1080/03643100801922357.

- Klitmøller, Allan. 2016. "Implementering". i *Kommunal økonomisk styring - på det sociale område*. Hans Reitzels Forlag.
- Larsen, Lars Thorup. 2013. "Guvernementalisering af velfærdsprofessionerne". *Dansk Sociologi* 24(3):37–61. doi: 10.22439/dansoc.v24i3.4696.
- Lipsky, Michael. 1980. *Street Level Bureaucracy: Dilemmas of the Individual in Public Services*. Russell Sage Foundation.
- McFadden, Paula, John Mallett, Anne Campbell, og Brian Taylor. 2019. "Explaining self-reported resilience in child-protection social work: The role of organisational factors, demographic information and job characteristics". *British Journal of Social Work* 49(1):198–216. doi: 10.1093/bjsw/bcy015.
- McLaughlin, A. M., E. Gray, og M. Wilson. 2015. "Child Welfare Workers and Social Justice: Mending the Disconnect". *Children and Youth Services Review* 59:177–83. doi: 10.1016/j.childyouth.2015.11.006.
- McLaughlin, Hugh, Helen Scholar, Su McCaughan, og Sarah Pollock. 2023. "'Should I Stay or Should I Go'? The Experiences of Forty Social Workers in England Who Had Previously Indicated They Would Stay In or Leave Children and Families Social Work". *The British Journal of Social Work* 53(4):1963–83. doi: 10.1093/bjsw/bcac191.
- Meilvang, Marie Leth, og Anders Blok. 2022. "Professionssociologi: Nyere tilgange og diskussioner". *Dansk Sociologi* 3(33):10–29.
- Mendes, Philip. 2020. "Tracing the Origins of Critical Social Work Practice". i *Critical Social Work: Theories and practices for a socially just world*. Routledge.
- Morin, Edgar. 1999. "Organization and Complexity". *Annals of the New York Academy of Sciences* 879(1):115–21. doi: 10.1111/j.1749-6632.1999.tb10410.x.
- Munro, E., N. Cartwright, J. Hardie, og E. Montuschi. 2016. *Improving Child Safety: Deliberation, Judgement and Empirical Research*.
- Munro, Eileen. 2020. *Effective Child Protection*. SAGE.
- NFA. 2018. *Arbejdsmiljø og helbred i Danmark*.
- Nørrelykke, Helle. 2022. "Socialrådgiverfagets opståen og udvikling". i *Socialrådgivning og socialt arbejde: en grundbog*. Hans Reitzels Forlag.
- Pedersen, Ove Kaj. 2011. *Konkurrencestaten*. Hans Reitzels Forlag.
- Petersen, Anette C. M., Lars Rune Christensen, og Thomas T. Hildebrandt. 2020. "The Role of Discretion in the Age of Automation". *Computer Supported Cooperative Work (CSCW)* 29(3):303–33. doi: 10.1007/s10606-020-09371-3.
- Ponnert, Lina, og Kerstin Svensson. 2016. "Standardisation—the End of Professional Discretion?" *European Journal of Social Work* 19(3–4):586–99. doi: 10.1080/13691457.2015.1074551.
- Posborg, Rikke, Helle Nørrelykke, og Helle Birkholm Antczak. 2022. *Socialrådgivning og socialt arbejde: en grundbog*. 4. udg. Hans Reitzels Forlag.
- Prottas, Jeffrey Manditch. 1979. *People Processing: The Street-Level Bureaucrat in Public Service Bureaucracies*. Lexington Books.
- Ravalier, J. M., P. McFadden, C. Boichat, O. Clabburn, og J. Moriarty. 2021. "Social Worker Well-being: A Large Mixed-Methods Study". *The British Journal of Social Work* 51(1):297–317. doi: 10.1093/bjsw/bcaa078.
- Ravalier, Jermaine M. 2019. "Psycho-Social Working Conditions and Stress in UK Social Workers". *The British Journal of Social Work* 49(2):371–90. doi: 10.1093/bjsw/bcy023.

- Ravalier, Jermaine M., og Charlotte Boichat. 2018. *UK Social Workers: Working Conditions and Wellbeing*. Bath Spa University.
- Richmond, Mary. 1917. *Social Diagnosis*. New York: Russell Sage Foundation.
- Rosholm, Michael, Kenneth Lykke Sørensen, og Lars Skipper. 2017. *Sagsbehandlerens betydning for udsatte borgeres jobchancer*. Aarhus University & Væksthusets Forskningscenter.
- Scherf, Erick da Luz. 2022. "Critical perspectives on social work and social policy practice with vulnerable migrants in an era of emergencies". S. 0 i *Social Policy Review 34: Analysis and Debate in Social Policy*, redigeret af A. Jolly, R. Cefalo, og M. Pomati. Policy Press.
- Singh, R. 2019. "Pioneering in Professional Social Work Contribution of Mary E Richmond". Vol 15(2).
- Social-, Bolig- og Ældreministeriet. 2024a. *Bekendtgørelse af barnets lov*. Bd. LBK nr 83 af 25/01/2024.
- Social-, Bolig- og Ældreministeriet. 2024b. *Bekendtgørelse af lov om retssikkerhed og administration på det sociale område*. Bd. LBK nr 261 af 13/03/2024.
- Stahlschmidt, Mary Jo, Amy S. He, og Erica L. Lizano. 2022. "A dynamic theory of moral distress in child welfare workers". *British Journal of Social Work* 52(6):3406–24. doi: 10.1093/bjsw/bcab247.
- Stanley, T., og H. Lincoln. 2016. "Improving Organisational Culture – The Practice Gains". *Practice* 28(3):199–212. doi: 10.1080/09503153.2015.1087491.
- Svensson, Kerstin, Eva Johnsson, og Leili Laanemets. 2009. *Handlingsmæssigt råderum i socialt arbejde*. Akademisk Forlag.
- Svensson, Kerstin, og Karsten Åström. 2013. "The Field of Social Regulation: How the State Creates a Profession". *Professions and Professionalism* 3(2). doi: 10.7577/pp.557.
- Sørensen, Ole Henning, Anders Buch, Peter Holdt Christensen, og Vibeke Andersen. 2007. "Indflydelse i vidensarbejdet — kan man få for meget af det gode?" *Tidsskrift for Arbejdsliv* 9(2):38. doi: 10.7146/tfa.v9i2.108610.
- Tham, Pia. 2021. "Not Rocket Science: Implementing Efforts to Improve Working Conditions of Social Workers". *The British Journal of Social Work* 52. doi: 10.1093/bjsw/bcab077.
- Toren, Nina. 1972. *Social Work: The Case of Semi-Profession* Sage Pub. 1972.
- Tullberg, Erika, og Georgia Boothe. 2019. "Taking an organizational approach to addressing secondary trauma in child welfare settings". *Journal of Public Child Welfare* 13(3):345–67. doi: 10.1080/15548732.2019.1612498.
- Turley, Ruth, Sophie Roberts, Catherine Foster, Simone Willis, Helen Morgan, Nell Warner, Mala Mann, Jonathan Scourfield, Asmaa El-Banna, Rhianon Evans, Marisa Lyons Longworth, Rachel Levarre-Waters, Yasaswi Walpita, Diane Nuttall, og Ulugbek Nurmatov. 2020. *Promoting the Retention, Mental Health and Wellbeing of Child and Family Social Workers: A Systematic Review of Workforce Interventions*. Monograph. London: What Works Centre for Children's Social Care.
- Webb, Caroline M., og John Carpenter. 2012. "What Can Be Done to Promote the Retention of Social Workers? A Systematic Review of Interventions". *The British Journal of Social Work* 42(7):1235–55. doi: 10.1093/bjsw/bcr144.
- Weber, M. 1968. *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. Bedminster Press.
- Welander, J., W. Astvik, og K. Isaksson. 2017. "Corrosion of Trust: Violation of Psychological Contracts as a Reason for Turnover amongst Social Workers". *Nordic Social Work Research* 7(1):67–79. doi: 10.1080/2156857X.2016.1203814.

- Welander, J., W. Astvik, og K. Isaksson. 2019. "Exit, Silence and Loyalty in the Swedish Social Services—the Importance of Openness". *Nordic Social Work Research* 9(1):85–99. doi: 10.1080/2156857X.2018.1489884.
- Williams, Nathaniel J., og Charles Glisson. 2014. "Testing a theory of organizational culture, climate and youth outcomes in child welfare systems: A United States national study". *Child Abuse & Neglect* 38(4):757–67. doi: 10.1016/j.chiabu.2013.09.003.
- Winter, Søren C., og Vibeke Lehmann Nielsen. 2008. *Implementering af politik*. Academica/Hans Reitzels Forlag.

Abstract

Social workers play a key role in public organizations; social workers support citizens through programme initiatives, by distributing cash benefits, and by implementing social policies. A body of studies, however, points to social workers experiencing a challenging work life and work environment. A challenging working life may lead to work-related stress and high turnover. This poses a problem, not only to the individual social worker but also to the workplaces, the citizens that the social worker should help, and to society in general. This review article draws on reports, empirical studies, and theories to illuminate the social, organizational, and political conditions that characterize social workers' working lives. We aim to provide insights into the work life of a key welfare profession and to stimulate further sociological research on the topic of public administrations as workplaces that frame the work life of many welfare professionals.

Keywords: Social workers, citizen-facing work, public administration, work environment, turnover.

Pernille Almlund

Tillid til offentlig forvaltning – sociologisk afklaring

Tillidsbegrebet bliver brugt i mange sammenhænge og ikke mindst i og af den offentlige sektor. Vi har typisk høj tillid til myndigheder i Danmark, og tillid bliver på den baggrund betragtet som en ressource, man kan læne sig op ad, når myndigheder skal involvere og appellere til borgerne.

Det betyder også, at vi i meget høj grad måler den danske befolknings tillid til forskellige dele af den offentlige sektor. Det sker gennem diverse tillidsbarometre, hvor borgerne bliver spurgt til graden af tillid gennem surveys.

I artiklen her bliver den slags målinger og de spørgsmål, der stilles til borgerne, gransket for, hvordan de måler tillid, og hvordan vi kan forstå tillid i forskellige sammenhænge. Her viser det sig, at tillidsbegreberne er mange og langt fra entydige.

Analysen foregår gennem begreber fra Niklas Luhmanns teori og ikke mindst hans tillidsbegreb fra 1968. Hans tillidsbegreb bliver lettere revideret for at bringe det på omgangshøjde med Luhmanns egen senere teori og teoretiske begreber, men også for at vise, hvordan et sådant tillidsbegreb kan være afklarende for forståelsen af tillid i, fra og til den offentlige sektor.

Keywords: Tillid, definitioner af tillid, tillidsbarometre, offentlig myndighed, Niklas Luhmann.

Tillid har igennem mange år været et væsentligt begreb for den offentlige forvaltning. Typisk målt med tillidsbarometre, hvor befolkninger både i Danmark og internationalt bliver spurgt til deres grad af tillid til embedsværk, politikere, forvaltninger, andre borgere m.m. Danmark er som regel et af de lande, der ligger i top, hvad angår befolkningens tillid til den offentlige forvaltning (Johansson et al. 2023).

Under coronanedlukningerne nåede hyppigheden af både målinger af tillid samt brugen af begrebet nye højder i den mediebarne offentlige kommunikation. Små udsving blev målt og kommenteret som betydningsfulde for befolkningens tillid til myndighederne, og hvorvidt de ville følge myndighedernes anbefalinger eller ej.

Internationalt analyserer sociologer tillid imellem borgere og myndigheder i forskellige sammenhænge, f.eks. ved digital interaktion (Lee & Kim 2021; Rosenberg 2021; Zavestoski et al. 2006), i tilknytning til gadearbejderes betydning (Raaphorst 2018) og i flere andre sammenhænge. Robert D. Putnams begreb om "social kapital" bliver ofte anvendt som væsentligt for forståelsen af og baggrunden for tillid (Andrews 2012; Andrews & Brewer 2010) i den form for analyser. Hos Putnam er social kapital og tillid tæt sammenhængende begreber (Putnam 1995; Rothstein & Stolle 2008). Putnams egne analyser baserer sig på kvantitative målinger (Putnam 1995), ligesom de analyser, der trækker på Putnam, typisk er baserede på surveys, men også på mere kvalitativt udformede definitioner af tillid. Det er helt oplagt, at den måde, vi typisk ser tillidsbegrebet refereret til og anvendt i diverse medier og på diverse platforme, trækker på kvantitative målinger af tillid.

Andre meget læste sociologer – såsom Giddens og Luhmann – har fokuseret mere på at definere tillidsbegrebet. Hos Giddens sker det mest som et diagnostisk arbejde (Giddens 1994, 1996), mens Luhmann nok er den sociolog, der har arbejdet mest specifikt med en begrebslig afklaring af tillidsbegrebet (Luhmann 1999). Hverken Giddens eller Luhmann har arbejdet med kvantitative målinger af tillid.

Spørgsmålet er imidlertid, hvad tillid er for en størrelse, og hvad det er, vi måler med de forskellige tillidsbarometre, for tillidsbegrebet er langt fra entydigt. Det ser vi på de mange forskellige definitioner, der diskuteres i den mere kvalitative tradition (Borre 2005; Henriksen 2011; Stolle 2002) og trækkes på i den kvantitative tradition (Dinesen & Sønderskov 2012; Petersen 2024). Det ses også ved de meget forskellige grader af tillid, der vises med de forskellige målinger, og tyder på, at tillid heller ikke for den enkelte borger eller respondent er helt entydigt.

Både opfattelsen af begrebet tillid, og hvad man har tillid til, ser dermed ud til at være omskiftelige størrelser. Det er på baggrund af den iagttagelse, at jeg i denne artikel sætter mig for at forstå, hvad tillid kan siges at være, når det bruges som et betydningsfuldt begreb i – og for – den offentlige kommunikation og i den offentlige sektors interaktion med borgerne. Jeg viser, hvordan

Pernille Almlund

Lektor, ph.d.
Institut for
Kommunikation og
Humanistisk Videnskab,
Roskilde Universitet

almlund@ruc.dk

sociologien kan bidrage til en afklaring af den offentlige forvaltnings forståelse og håndtering af tillid ved hjælp af og gennem en kritisk refleksion over Niklas Luhmanns begreb om tillid.

Review – Måling og bestemmelse af tillid

I den akademiske litteratur om tillid og tillidsbegrebet møder vi både en kvantitativ tradition og en kvalitativ tradition. Begge traditioner trækker på sociologien (Giddens 1994, 1996; Luhmann 1999; Putnam 1995; Stolle 2002; Petersen 2024), omend på hver deres måde, og den kvalitative ligeså på en filosofisk tradition (Pedersen 2009, 2011).

Den kvantitative tradition er den dominerende tradition, nok ikke mindst fordi det er den, der i særlig grad trækkes på i den offentlige forvaltning og refereres til i medierne (Danske Regioner 2023; Hyltoft 2021; Secher et al. 2020; Ritzaus Bureau 2020). Heri præsenteres og overvejes det, hvor høj graden af borgernes tillid er til dette eller hint inden for især den offentlige forvaltning, og der spekuleres i, hvorvidt stigningen eller faldet er stort eller småt og ikke mindst afgørende for relationen mellem den offentlige forvaltning og borgerne. Det er netop den slags opgørelser, som kvantitative målinger kan levere.

I den kvantitative tradition er det dermed målingerne og sammenstillingen med tidligere målinger eller med målinger af andre fænomener, der er forskningens kerne, og der fokuseres ikke i stort omfang på forskellige definitioner af tillid, eller hvordan tillid opstår, blot om den er der eller ikke er der, om den er opadgående eller nedadgående, men også om hvordan man kan måle de forskellige slags tillid (Borre 2005; Dinesen & Sønderskov 2012). Den slags bevægelser er af stor vigtighed i samfund, hvor tilliden traditionelt er høj, og hvor dens sammenhæng med andre faktorer giver grund til at antage, at tillid udgør en væsentlig ressource for et velfungerende samfund (Petersen 2024; Stolle 2002). Hertil kommer arbejdet med at bestemme kausalretningen, som f.eks. hvorvidt det er den sociale tillid, der er årsag til institutionel tillid eller omvendt (Rothstein & Stolle 2008; Sønderskov & Dinesen 2015). Selvom der i den kvantitative tradition ikke fokuseres meget på definitioner, så er

der heri en bevidsthed om, at der er mange forskellige tillidsbegreber i spil i litteraturen, men disse tages enten som udgangspunkt for målingerne eller slet og ret for givet med henvisning til udredningen af disse i den kvalitative tradition.

Heroverfor står den kvalitative tradition. Den har i højere grad fokus på at undersøge og bestemme, hvad tillid kan siges at være, hvordan tillid opstår, og hvad tillid betyder. Her finder vi ikke én entydig definition af tillid, men bestemmelser af flere forskellige, overordnede forståelser af, hvad tillid kan være, f.eks. generel tillid (Frederiksen & Toubøl 2019; Rothstein & Stolle 2008; Stolle 2002), social tillid (Dinesen & Sønderskov 2012; Petersen 2024), elementær tillid (Pedersen 2011, 2009), personlig tillid (Luhmann 1999; Stolle 2002) og intentionel tillid (Pedersen 2011, 2009). Man finder også heri en række mere kontekstbundne tillidsbegreber såsom politisk tillid og institutionel tillid (Petersen 2024; Putnam 1995; Sønderskov & Dinesen 2016), der har betydning for bestemmelserne af, hvordan tillid opstår, og hvad tillid betyder. I den kvalitative tradition bliver der derved arbejdet med at nærme sig, hvad tillid er, og hvilke forskellige typer eller kategorier af tillid der er, ved at pege på og beskrive praksisser, hvorigennem borgerne udviser tillid, og hvilke myndigheder og institutioner de har tillid til (Borre 2005; Rothstein & Stolle 2008; Stolle 2002; Sønderskov & Dinesen 2016). Her ser vi også referencer til den kvantitative litteratur, da beskrivelserne af praksisser også refererer til kvantitative målinger. Den kvalitative tradition skal altså i denne sammenhæng ikke forstås som kvalitative undersøgelser blandt borgerne, men snarere sociologiske og filosofiske analyser og bestemmelser af tillid og tillidsbegrebet. Efter som kvantitative målinger trækker herpå, er de to traditioner tæt forbundne lige netop i forhold til forståelse og bestemmelse af tillid.

Generaliseret tillid, social tillid, elementær tillid er betegnelser for en mere grundlæggende forståelse af tillid, og betegnelserne har klare overlap, men naturligvis også forskelle. Overlap ser vi i formuleringer som denne: "Denne generaliserede tillid til personer, som man ikke direkte kender, benævnes ofte social tillid" (Petersen 2024:14). Både social tillid og generel tillid betegner den tillid, vi har til enkeltpersoner og grupper af personer, vi ikke kender. Det kan være andre borgere, det kan være myndigheder eller specifikke erhverv og brancher. Det er samtidig pointeret, at social tillid i høj grad vokser ud af politisk tillid, bredt forstået som samfundsinstitutioner, myndigheder og politikere, der således ses som vigtig for opretholdelsen af social tillid (Borre 2005; Petersen 2024; Dinesen & Sønderskov 2012; Sønderskov & Dinesen 2014, 2016). Social tillid er en betegnelse, der hyppigt trækkes på i den kvantitative tradition.

I samspil hermed ser vi et eksempel på definitionen af generaliseret tillid fra Dietlind Stolle (2002): "It indicates the potential readiness of citizens to cooperate with each other and to abstract preparedness to engage in civic endeavors with each other" (Stolle 2002:397) i en artikel, hvor Stolle som del

af den kvalitative tradition forsøger at perspektivere og nærmere bestemme de mange elementer af generaliseret tillid. I artiklen sonder hun gennem læsning af litteraturen om tillid generaliseret tillid fra (1) strategisk og rationel tillid, (2) identitets- og gruppebaseret tillid og (3) moralsk tillid og prøver at bestemme, hvornår disse former overlapper med eller adskiller sig fra generaliseret tillid. Den form for inddeling ser vi også hos andre forfattere (Borre 2005; Henriksen 2011), hvor der refereres til Fukuyama som klar repræsentant for den moralske tradition og Robert Putnam som klar repræsentant for den gruppebaserede tradition (Henriksen 2011).

I forhold til (1) strategisk og rationel tillid peger Stolle ikke på egentlige overlap, men på, hvordan litteraturen beskriver generaliseringen af tillid fra at angå den "erfaredede tillid" til dem, man kender, til også at kunne omfatte dem, man ikke kender. I forhold til (2) identitets- og gruppebaseret tillid fortsætter hun lidt i sporet af den første kategori, men peger her på, hvordan vi bruger gruppertilhørsforhold og kategorisering til at generalisere tilliden til igen at omfatte dem, vi ikke kender. Denne generalisering er dog mere begrænset, eftersom kriterierne for tillid er stærkere veldefinerede og dermed kendte. Det betyder, at generaliseringen er begrænset til at omfatte personer og grupperinger, der ligner det velkendte. I forhold til (3) moralsk tillid udpeges denne som tillid til fremmede og er fremfor at være knyttet til genkendelse baseret på en forståelse af, at folk deler underliggende værdier. Her peger hun på opvækst og store samfundsbegivenheder som de væsentlige aspekter. Der er ikke meget, der tyder på, at man kan tale om en i den grad generaliseret tillid som den moralske tillid, da meget andet ser ud til at have betydning (Stolle 2002). En række studier har imidlertid peget på, at danske politikere ofte appellerer til moralsk tillid, til at vi bør vise tillid til dem, vi deler værdier med. Heri finder vi en tendens til at privilegere ressourcestærke grupper, fordi graden af tillid typisk stiger med graden af ressourcer bredt forstået (Borre 2005; Henriksen 2011).

Frederiksen og Toubøl (2019) lægger et lidt anderledes snit i en mere direkte tredeling af forklaringer på generaliseret tillid, nemlig (a) socialiseringsforklaringer, (b) positionsforklaringer og (c) værdimæssige tilbageslag. (a) Socialiseringsforklaringer handler om, at tillid er forbundet til psykologisk og kulturel socialisering i barndom og ungdom og har derfor visse overlap med moralsk tillid. (b) Positionsforklaringer peger på, at tillid bygger på social, kulturel og økonomisk position og har visse overlap med identitets- og gruppebaseret tillid. Endelig bygger (c) værdimæssigt tilbageslag på individets subjektive værdier (Frederiksen & Toubøl 2019). "Visse overlap" betyder her, at der bliver peget på nogle af de samme perspektiver som i Stolles opdeling, men at såvel indfaldsvinklen som konklusionerne er lidt anderledes. Mest af alt viser det, at indfaldsvinkler og definitioner er mangefacetterede i litteraturen om tillid.

Derudover peger litteraturen på, hvordan aflastende mekanismer – f.eks. love, institutioner, sanktioner mv. – har en klar indflydelse på graden af tillid, men ikke fjerner behovet for generaliseret tillid i velfungerende samfund (Rothstein & Stolle 2008; Stolle 2002). Heller ikke selvom samarbejde også er muligt uden generaliseret tillid, som f.eks. i hierarkier med normer om altruisme, og hvor samarbejdet i højere grad er pålagt. Stolle (2002) pointerer, at øgningen i mobilitet, social segmentering og mere kommunikation kalder på fortsat behov for generaliseret tillid, og understreger samtidig, at disse tendenser ligeledes er med til at gøre generaliseret tillid bredere og mere abstrakt. Hun peger i flere sammenhænge eksplicit på behovet for en udtømmende teori om generaliseret tillid, en teori, der kan identificere betingelserne for, hvornår generaliseret tillid kommer i stand – altså en teori, der kan gøre det abstrakte mere konkret (Rothstein & Stolle 2008; Stolle 2002). Dog er hun samtidig bevidst om, at der er mange forskellige definitioner i spil, og at empiriske analyser i mange forskellige sammenhænge sjældent gør det muligt entydigt at be- eller afkræfte sådanne teorier (Stolle 2002).

Flere forfattere peger ligeledes på, hvordan generaliseret tillid er associeret med demokratisk stabilitet og demokrati (Rothstein & Stolle 2008; Borre 2005; Henriksen 2011), og at national kontekst ser ud til at have stor betydning for graden af generaliseret tillid. Hertil kommer også andre parametre som økonomisk vækst, lighed og opfattelsen af samfundets institutioner. Her udestår det dog at blive klog på, hvorvidt generaliseret tillid (og social tillid) faciliterer demokratiske institutioner, eller om det forholder sig omvendt. Flere analyser tyder dog mest på det sidste (Rothstein & Stolle 2008; Sønderkov & Dinesen 2016).

I den kvalitative tradition – og samtidig fra en filosofisk vinkel – findes også begrebet “elementær tillid” (Pedersen 2011, 2009). I lighed med generaliseret tillid og social tillid er elementær tillid et forsøg på at identificere de mere grundlæggende elementer af tillid i samfundet. Elementær tillid udpeges her som værende den sociale lim, der binder individer sammen, og skal forstås som en implicit og socialt forankret forståelse af forventningerne til hinanden. Ved primært at trække på filosofien og at gå filosofisk til sociologien peger Pedersen ikke på mere traditionelle sociologiske forklaringer på betydningen af demokrati, gruppetilhørsforhold eller samfundsbegebenheder. Fokus ligger på, hvordan elementær tillid er forskellig fra og samtidig udgør forudsætningen for det, hun kalder “intentionel tillid” (Pedersen 2011, 2009).

Intentionel tillid er defineret som den form for tillid, enkeltindivider viser andre på baggrund af, at de ved, at denne tillid kan blive svigtet. Denne form for tillid er ifølge Pedersen eksplicit og refleksiv, fordi den gør tillid til et aktivt og velfunderet valg hos den enkelte (Pedersen 2011, 2009). Forståelsen af intentionel tillid overlapper med – men er også forskellig fra – det, der kaldes “personlig tillid” i andre dele af litteraturen. Personlig tillid er den tillid, man udviser andre, man kender, til forskel fra den tillid, der vies dem, man ikke

kender (Stolle 2002; Pedersen 2024). Det skal ikke forstås sådan, at personlig tillid bygger oven på en elementær eller generaliseret tillid. Tværtimod er det ideen, at tillid begynder i det personlige og derefter danner grundlag for generalisering og generaliseret tillid. Personlig tillid forekommer dog også i den øvrige litteratur at optræde som et aktivt valg bundet op på individet (Stolle 2002).

De mange forsøg på at indkredse og kategorisere tillid i den kvalitative tradition sker med en ambition om at nærme sig en klar forståelse af, hvad tillid er og – nok så interessant – at kunne operationalisere tillid i såvel forskningen som i den offentlige forvaltning. For hvad er det egentlig ved tillid, der er så afgørende for den velfungerende velfærdsstat og en velfungerende offentlig forvaltning?

Ved at lade et fænomen som tillid i den offentlige forvaltning være styrende for definitionsbestræbelserne giver vi let køb på en generel analytisk og teoretisk bestemmelse af begrebet. Vi lægger os dermed i slipstrømmen af de mere kontekstnære tillidsbegreber, der nok er tættere på, hvordan tillid udøves i praksis, men kun vanskeligt lader sig overføre til andre sammenhænge. Samtidig er der en risiko for, at en ambition om at indkredse tillidsbegrebet, så det omfatter alle aspekter og niveauer – samt sammenhængene dem imellem – er en illusion eller et empirisk anliggende fra situation til situation.

Litteraturen viser os, at den kvalitative og den kvantitative tradition er stærkt relaterede i forhold til at bestemme og reflektere over tillid, og samtidig at ingen af traditionerne har kunnet præcisere begrebet optimalt. Det er på den baggrund, vi vender os mod Luhmanns tillidsbegreb – om end i let revideret udgave – for at se, om vi med hans analytiske og teoretiske præcisering, og uden fokus på kvantitative målinger eller kvalitative praksisser, kan nå tættere på en sociologisk afklaring af, hvordan vi kan forstå brugen af tillid i den offentlige forvaltning.

Teoretisk afklaring af tillid

I Niklas Luhmanns bog *Tillid – en mekanisme til reduktion af social kompleksitet* fra 1968 (dansk i 1999) er tillid og ligeså mistillid forstået som reduktion af kompleksitet, og der opereres med en opdeling mellem personlig tillid og systemtillid. Hermed gives der et teoretisk, analytisk fundament til, hvordan vi kan forstå tillid, og at tillid er i spil i højere og højere grad og derved er blevet et vilkår, fordi vi må reagere på kompleksitet. Komplexiteten stiger. Det gælder i vores omgang både med hinanden og med samfundets systemer (Luhmann 1999, 2000, 2016). I det at have tillid til personer eller til systemer ligger der en forventning om, at noget bestemt vil indtræffe i fremtiden. Tilliden knytter sig til, at vi regner med, at andre eller andet vil agere på en bestemt måde. Det er imidlertid langt fra givet, at en anden vil agere præcis

som forventet. Med andre ord er der risiko på spil, når vi har tillid til nogen. Vedkommende kan vælge at skuffe vores tillid. Men det mest sandsynlige er dog, at man selv – og andre – lever op til den tillid, der gives. Dels fordi der med forventningerne ved at udvise tillid er sat nogle rammer for den, der er udvist tillid til. Dels fordi man ved at leve op til forventningerne er med til at understøtte den reducerede kompleksitet. Skulle det mod forventning ikke ske, kan tillid enten vendes eller bøjes af mod mistillid. Her spiller både tid og tidligere erfaringer ind på, hvor kraftig den vending eller afbøjning så er (Luhmann 1999).

Der er helt generelt tale om en stærk teoretisk og begrebslig afklaring, hvor Luhmann peger på, at tillid opstår på baggrund af øget kompleksitet og må skelnes fra fortrolighed. I bogen om tillid skriver Luhmann, at mennesker lever i en intersubjektivt delt verden, der opfattes som selvfølgelig, og som vi er fortrolige med. Med verdens udvikling mod øget kompleksitet stiger behovet for kompleksitetsreduktion imidlertid, og det er, hvad tillid og mistillid skaber mulighed for. Fortrolighed er dog fortsat et grundlag og spiller ind både tidsmæssigt og erfaringsmæssigt i forhold til udvisning af tillid og mistillid. Hvor fortrolighed er relateret til fortiden, knytter tillid og mistillid an til fremtiden og udvises i nutiden (Luhmann 1999).

Når Luhmann skelner mellem personlig tillid og systemtillid, er det også en følge af øget kompleksitet. Man kan med Luhmann tale om "evolutionær udvikling", hvor øget kompleksitet øger behovet for først personlig tillid og så – ved endnu højere grad af kompleksitet og et uddifferentieret samfund – også for systemtillid. Begge tillidsformer trækker imidlertid på fortrolighed. Systemtillid skal forstås som tillid til forskellige organisationer, samfundssystemer mv. I Luhmanns forståelse har systemtillid ligheder med fortrolighed ved at være mere implicit og mere fjern fra direkte personlig interaktion. Dette forhold beskriver han her: "Alle disse overvejelser tilskynder til den slutning, at systemtillid har optaget visse funktioner og træk fra fortroligheden i sig, og altså egentlig ligger hinsides den personligt ydede tillid og mistillid. Og dog handler det ikke bare om fortrolighed med systemer, men om en langt mere problematisk ydelse. Også selv om systemtillid bliver taget op i større eller mindre grad, og udvist mere eller mindre latent, adskiller den sig væsentligt fra hverdagsverdenens "naivt" oplevede fortrolighed." (Luhmann 1999: 109-110). Der er dermed lighed, men systemtillid er også langt mere end blot fortrolighed.

Luhmann giver os dermed en både evolutionær og teoretisk forståelse for, hvordan tillid er opstået, og af hvordan tillid bliver en større og større del af social interaktion, personer og systemer imellem. Samtidig peger han på, at tillid udvises, når man overlader til en anden eller til et system, hvad udfaldet skal være, men vel at mærke i forventning om, at den anden eller systemet vil gøre det rigtige eller det bedste (Luhmann 1999). Som et eksempel har vi som borgere i en tid med COVID-19, hvor kompleksiteten er øget, en højere

grad af vilje til at udvise tillid til myndighederne og forventer hermed, at de udviser rettidig omhu, der kommer os til gode. Skuffer de den forventning, kan tillid blive til mistillid, og selvom det ikke var den mest udbredte reaktion under corona i Danmark, så var den bestemt til stede, som vi f.eks. så med reaktionerne fra 'Men in black'. På den måde er både det at udvise tillid og reagere på udvist tillid kontingente forhold knyttet til konteksten for den interaktion, de udspilles i.

Med Luhmanns tillidsbegreb har vi at gøre med et meget nøgternt tillidsbegreb langt fra normative bestemmelser af, at man bør udvise tillid, og at tillid skulle være bundet til følelsesmæssige bånd. Luhmann ser på tillidsmulighedsbetingelser i samfundet gennem en funktionel analyse, der fokuserer på problemer og problemløsninger (Knudsen 2014; Luhmann 1997, 1999; Mortensen 1999). Fokus er på, hvordan tillid og mistillid er med til at løse kompleksitetsproblemer. Med andre ord møder vi med Luhmanns tillidsbegreb ikke den slags normative appeller om at udvise f.eks. samfundssind, som lød under corona (Regeringen 2020, 2021 – f.eks. pressemøde 15. august 2020, 29. december 2020, 8. november 2021, 1. og 8. december 2021), og som ligger i tråd med traditionen om moralsk tillid (Henriksen 2011).

Luhmanns begreb om tillid er i den henseende på afstand af en dagligdagsbrug af tillidsbegrebet og har ligeledes en anden teoretisk ambition end de tillidsbegreber, vi typisk finder i både den kvalitative og den kvantitative tradition, selvom der også er overlap og ligheder. Luhmanns ambition med tillidsbegrebet er netop en teoretisk præcisering, der har til hensigt at skabe et så godt analytisk potentiale som muligt. Der er dermed tale om et begreb, der – selvom der skelnes mellem personlig tillid og systemtillid – udfører én og samme funktion, nemlig reduktion af kompleksitet. Det er i den henseende, Luhmanns tillidsbegreb udgør et godt fundament for en præcis analyse af, hvordan tillid bliver brugt og forstået i f.eks. offentlig forvaltning.

Relevante begreber for revision af Luhmanns tillidsbegreb

Der er imidlertid god grund til at få Luhmanns tillidsbegreb på omgangshøjde med Luhmanns senere teori og forståelser af samfundet, som det også er forsøgt af andre – som f.eks. Morgner (2018) – omend med en anderledes indfaldsvinkel, som der ikke er plads til at diskutere i denne sammenhæng. Fra Luhmanns senere værker og hovedværker er det her begreberne kommunikation, iagttagelse, meningstildeling, lede-difference og decentreret subjektforståelse, der skal i spil (f.eks. Luhmann 2016, 2000). Hertil kommer systembegrebet. Det er først i de senere værker, at Luhmann formulerer sin egentlige systemteori (Luhmann 2000), også selvom han allerede i *Tillid – en mekanisme til reduktion af social kompleksitet* definerer systemtillid og refererer til systemteori (Luhmann 1999).

Luhmann mener, at samfundet består af systemer, og peger på sociale systemer, biologiske systemer, psykiske systemer og maskiner. Hans teori og analyser handler om sociale systemer, som han peger på som uddifferentierede i funktionssystemer, såsom det videnskabelige system, det politiske system, det religiøse system, det økonomiske system mv., men også organisationer, interaktionssystemer og protestbevægelser (Luhmann 2000, 2016). Eftersom psykiske systemer skal forstås som bevidsthedssystemer – altså menneskelig hjerne- og tankevirksomhed – er det givet, at sociale systemer ikke består af personer. Alle typer af systemer opererer “autopoietisk”, hvilket vil sige selvproducerende og selvreproducerende, og er operativt lukkede, men kognitivt åbne for hinanden. Sociale systemer og bevidsthedssystemer har dog det til fælles, at de er meningssystemer. Hvor bevidsthedssystemer skaber mening gennem tankevirksomhed, så skaber sociale systemer mening gennem kommunikation. Derved er kommunikation et særdeles grundlæggende begreb i Luhmanns begrebsunivers og skal forstås som det, der konstituerer sociale systemer og som dét element, systemer opererer i (Luhmann 2000, 2007).

Når systemer ikke består af mennesker eller subjekter, men af kommunikation, så er det heller ikke mennesker, der er i centrum for vores iagttagelse eller erkendelse, når vi gerne vil udforske og forstå logikkerne i samfundet. Det er kommunikation. Det betyder, at vi hos Luhmann ser et decentreret subjektbegreb, hvor individers handlen, motiver og intentioner ikke ses som afgørende for samfundets og samfundssystemernes aktivitet og udvikling. Luhmann ser mennesker eller individer som komplekst sammensatte, idet de (vi) både er biologiske systemer, psykiske systemer og tager del i og trækker på sociale systemer i vores interaktioner (Almlund 2011; Luhmann 2000, 2007). På den måde er mennesker sammensat af systemer, der må forstås som hinandens omverden, og som opererer samtidig. F.eks. kan vi godt deltage i et interaktionssystem, hvor vi taler med en anden person, samtidig med at vi tænker på noget helt andet. Derfor bruger Luhmann begrebet person og ser personer som adressater for kommunikation. For selvom systemerne ikke består af mennesker, så er det personer, der kommunikerer og derved interagerer.

Begrebet iagttagelse er ligeledes et meget grundlæggende begreb i Luhmanns systemteori og handler om at iagttage kommunikation (Andersen, 1999; Luhmann 2000). Iagttagelse er derved måden, hvorpå personer og systemer får indblik i, hvad der sker i samfundet. Iagttagelse kan foregå som både 1.- og 2. ordensiagttagelser. Begge iagttagelsesformer er udtryk for en skelnen mellem noget, der er indikeret, og noget, der er udelukket. I 1. ordensiagttagelsen bliver det indikerede taget for givet og uden blik for det udelukkede, mens 2. ordensiagttagelsen har bevidstheden om, at noget er udelukket, og at der er foretaget en skelnen (Almlund 2011; Andersen 1999; Luhmann 2000). Grundantagelsen er, at man kun kan indikere noget ved at skelne det fra noget andet. F.eks. indikerer man kvinde, som forskel til f.eks. mand, pige, hoppe

og andet, helt afhængig af sammenhængen. I 1. ordensagttagelsen tænker vi ikke over denne skelnen, mens vi i 2. ordensagttagelsen søger at bestemme, hvad det indikerede er differentieret fra. Det er i 2. ordensagttagelsen, at vi finder refleksivitet og analytisk potentiale (Almlund 2011; Andersen 1999).

I iagttagelsens skelnen ligger der ligeledes meningstildeling, da det indikerede begrebs mening er afhængig af, hvad det indikerede er differentieret fra (Andersen 1999, 2014). Igen med begrebet kvinde som eksempel er der stor forskel på meningstildelingen, afhængig af om det er differentieret fra mand, pige eller hoppe. På lige fod med, at vi altid iagttager meningstildeling som skelnen eller difference, så er skelnen også vilkåret for egne iagttagelser. Når en sådan skelnen for egen iagttagelse er eksplicit, er der tale om en såkaldt "lede-difference". Det vil sige, at vi har valgt at iagttage fra en bestemt iagttagelsesposition og med en bestemt skelnen for øje (Andersen 1999, 2014).

Revision af Luhmanns tillidsbegreb

For at reflektere over Luhmanns oprindelige tillidsbegreb og derved skubbe præciseringen af begrebet i retning af Luhmanns senere værker, kan vi bestemme en lede-difference, hvorigennem vi iagttager tillidsbegrebet. Den lede-difference vil her være elementær tillid til forskel fra intentionel tillid. Det vil den, fordi den forskel allerede er helt grundlæggende til stede i Luhmanns fremstilling af tillid som forskellen mellem systemtillid og personlig tillid (Luhmann 1999), og også mere generelt i litteraturen (Pedersen 2011, 2009; Stolle 2002). På den måde ser vi på Luhmanns tillidsbegreb ikke bare gennem hans senere værker, men også gennem en skelnen, der er fremtrædende i litteraturen om tillid. Iagttager vi skellet mellem personlig tillid versus systemtillid hos Luhmann gennem forskellige versioner af skellet i litteraturen, tydeliggør det på trods af lighederne også nogle afgørende forskelle.

I forhold til elementær tillid, som det er formuleret af Pedersen (2011, 2009), er der et klart og umiddelbart sammenfald mellem elementær tillid og fortrolighed hos Luhmann. Elementær tillid har, som anført ovenfor, nogle sammenfaldende træk og funktioner med systemtillid, eftersom systemtillid også er at forstå som tillid til systemer af forskellig slags. Her er tilliden skabt over tid og ved en samtidighed i selektioner i systemer og blandt de implicerede personer, og der er derved skabt kollektive erfaringer med nogle specifikke systemer, man kan have tillid – altså nære bestemte forventninger – til. Der er også her til dels tale om en opbygning af en "ikke-ekspliciteret" form for tillid, altså en tillid, vi ikke reflekterer over, men blot tager udgangspunkt i på baggrund af vores forventninger, på samme måde, som vi ifølge Luhmann tager udgangspunkt i fortrolighed. Forskellen mellem elementær tillid og systemtillid ligger i, at denne ikke-ekspliciterede og erfaringsbårne systemtillid kan gøres til genstand for refleksivitet, både fra personer og fra systemer. Det sker,

når vi skal overveje, om vi har tillid til tillid. Den form for refleksivitet finder vi ikke i litteraturens definitioner af elementær eller generaliseret tillid.

Til gengæld er intentionel tillid som defineret af Pedersen tænkt som refleksiv ved at være bundet op på individet, der eksplicit tager stilling til, om vedkommende vil vise tillid eller ej. Den form for refleksivitet forekommer også at være tilfældet, sådan som Stolle beskriver personlig tillid. Forskellen ligger i, at personlig tillid hos Stolle er formuleret som den erfaring, der skal bygges på for at kunne vise tillid også til ukendte andre (Stolle 2002) – og derved føre til generaliseret tillid. Hos Pedersen derimod ligger erfaringen i den elementære tillid, og det er den, refleksiviteten i intentionel tillid bygger på (Pedersen 2009, 2011). På trods af denne forskel bygger intentionel tillid hos dem begge helt tydeligt på et centreret subjekt, der på sin vis er bundet op på tanken om intention.

Luhmanns beskrivelse af personlig tillid har ikke denne direkte refleksivitet. Han henlægger netop refleksiviteten til at være del af systemtilliden og adskiller refleksivitet fra den individuelle intentionalitet. Luhmanns bog om tillid tager intentionalitet ud af den personlige tillid og forsøger i det hele taget at decentrere forståelsen af subjektet. I tillids-værket er den klare decentrering af subjektet, der er beskrevet i senere værker, imidlertid kun delvist lykkedes. Det er tilfældet, fordi Luhmann her har skrevet personer og subjekter frem med vægt på handlinger, på intersubjektivitet, identitet og i det hele taget fremlægger aspekter ved personer i et sprog, der læner sig op ad mere traditionelle og centrerede forståelser af subjekter. Det kan derfor godt være sådan, at man som Luhmann-læser, der først har læst Luhmanns senere værker, fint kan identificere, at der her er tale om et decentreret subjekt, sådan som sociolog Nils Mortensen beskriver det i sin introduktion til den danske udgave af *Tillid – en mekanisme til reduktion af social kompleksitet* (Mortensen 1999). Hvis bogen til gengæld er den første, man læser, eller man kun læser den med interesse for begrebet tillid, så bliver fortolkningen en anden, hvilket er tydeligt i den læsning og brug af bog og begreb, der har været gennem årene (f.eks. Pedersen 2009; Geist 1996), hvor der typisk har været fokus på, at personlig tillid bygger på et centreret subjektbegreb.

Hertil kommer, at Luhmann i de senere værker knytter intentionalitet sammen med handling og lægger afstand til at fokusere på handling, når vi skal forstå samfund og verden og disses udvikling. Han skriver: "Afslutningsvis skal der mindes om, at den her skitserede teori om systemdifferentiering – [...] – beskæftiger sig med kommunikationer og ikke med handlinger. Den, der iagttager handlinger, kan typisk konstatere adskillige systemtilhørsforhold, allerede fordi den handlende selv kropsligt og mentalt fungerer som tilregningspunkt, og desuden fordi en handling kan medvirke i adskillige funktionssystemer, alt efter motiver og virkninger. De der tager udgangspunkt i handlinger, vil derfor have svært ved overhovedet at forstå teorien

om systemdifferentiering og kan kun, som eksempelvis Richard Münch, konstatere "interpenetrationer" (Luhmann 2016:491).

I stedet for handling sætter han kommunikation som netop det, der konstituerer verden og samfund og udviklingen af begge dele. Derfor er det kommunikation, der skal være centrum for iagttagelsen. Han skriver i forlængelse af ovenstående: "Kun når man omstiller sig fra handling til kommunikationer, bliver det nødvendigt at definere systemdannelsens grundlæggende enheder rekursivt ved henvisning til andre operationer i det samme system. En handlingsteoretiker kan stille sig tilfreds med konstateringen af en intention, en "underforstået betydning" i en handling" (Luhmann 2016:491).

Med formuleringen af systemteorien i sine senere værker lægger Luhmann dermed afstand til betydningen af intentionelle handlinger som vigtige for analysen og forståelsen af, hvad der sker i samfundet, og dermed også for forståelsen af tillid. I stedet sætter han kommunikation som det, vi må iagttage for at forstå samfundet. Kommunikation er på den måde empirien i forskning om og af samfund.

Ved således at iagttage det oprindelige tillidsbegreb ud fra lede-differencen mellem elementær tillid og intentionel tillid og ved at inddrage Luhmanns senere begreber kan vi præcisere Luhmanns tillidsbegreb. Derved kan vi ikke blot bringe det på omgangshøjde med Luhmanns egen senere teori, men også relatere det til andre sociologiske indfaldsvinkler til tillid. Når personlig tillid præciseres som noget, der både udføres og iagttages som kommunikation, bliver personlig tillid til kommunikative interaktioner. Kommunikative interaktioner involverer netop personer fremfor subjekter. Hvis vi i tråd med Luhmanns opfattelse af personer i de senere værker ser personlig i den forståelse, har vi også præciseret, at der ikke er tale om intentionel subjektiv handling, når tillid udvises. I al fald har vi pointeret, at vi ikke har fuld adgang til at iagttage andres intentioner eller motiver til at udvise tillid – vi har kun adgang til at iagttage, hvordan tillid kommunikeres.

Samtidig kan den ikke-ekspliciterede del af systemtillid ses som elementær eller generaliseret tillid, mens den refleksive del af systemtillid ligger udover, men vel at mærke ikke som hos Pedersen som en personlig intentionel refleksion. Det er imidlertid væsentligt, at refleksiviteten involverer personers 2. ordensiagttagelse i omgangen med systemer. Personer (ikke subjekter) er involveret i systemtillid. Samtidig kan vi overveje, om den ikke-ekspliciterede del af systemtilliden – der i et samfund bestående af dynamiske systemer, og som selv må være dynamisk, men samtidig i sin udvikling bygger videre på det, systemet var – tilsidesætter behovet for at medtænke en fænomenologisk fortrolighed, sådan som Luhmann gør det. Luhmann har nemlig i senere værker peget på, at "intersubjektivitet" ikke er en mulighed og i øvrigt bygger på en subjektcentreret forståelse. I *Samfundets samfund* skriver han: "Anderledes end ofte antaget afhænger de sociale relationers funktion (...) ikke af "intersubjektivitet", endsige "konsensus". Intersubjektivitet findes ikke i forvejen,

og den kan heller ikke fremstilles (...). Det udslagsgivende er *i stedet*, at kommunikation bliver videreført” (Luhmann 2016:693). Det betyder ikke, at erfaring, fortid og fortrolighed ikke har betydning, eller at der ikke er en grad af kooperativ forståelse. Disse træk er blot del af samfundsudviklingen og skabt heri, blandt andet gennem forventninger og den samtidige proces og strukturdannelse, der ikke baserer sig på intersubjektivitet og subjektcentrering, men videreføres i kommunikation. På den måde er systemtillid både fortids- og fremtidsorienteret og udøves i nutiden, mens personlig tillid er fremtidsorienteret og udøves i nutiden, men baseret på systemtillid.

På den baggrund kan vi fastholde skellet personlig tillid og systemtillid som Luhmanns tillidsbegreb og lade intersubjektiv fortrolighed ude af billedet. I analyser af tillid kan den skelnen hjælpe os med at forstå, hvad vi har fokus på i analysen, samtidig med at fastholde, at tillid er reduktion af kompleksitet. Tillid er risiko- og fremtidsrettet og bygger på forventninger til den anden eller til systemer. Selve det at udvise tillid foregår derfor på de samme præmisser – uanset om det er personlig tillid eller systemtillid. Måden, hvorpå vi har adgang til at forstå, er gennem iagttagelse af kommunikation og ikke ved at følge hverken handlinger eller intentioner.

Analyse – Bestemmelse af tillid

Med pointer fra gennemgangen af litteraturen om tillid samt præciseringen af Luhmanns teoretiske analytisk begreb om tillid skal vi i analysen iagttage, hvad det er, de forskellige målinger af tillid spørger ind til, og hvad de viser om tillid. Det skal vi, fordi det er dem, der refereres til i både den kvalitative og den kvantitative tradition i forskningslitteraturen. Det er i høj grad også dem, der refereres til, når offentlige forvaltninger og medier udtaler sig eller skriver om tillid til offentlig forvaltning, til sundhedsvæsen, politikere, regering mv. (Danske regioner 2023). Offentlige forvaltninger har en tendens til at skrive om målingerne af tillid, når denne er høj, mens medierne ofte beskæftiger sig med det modsatte. Fælles for dem er netop fokus på, om den er anderledes i sammenligning med tidligere målinger, med andre lande, andre lignende brancher eller myndighedsområder. Når tillid derfor forekommer at være udpeget som væsentlig at kende til og som ressource for offentlig forvaltning, er det lige så væsentligt at se, hvordan det måles gennem specifikke spørgsmål: Hvad er det, spørgsmålene kommunikerer og spørger ind til? Denne analyse er ikke i sig selv statistisk. Ej heller forholder den sig til, hvad statistiske beregninger betyder for udkommet af målingerne. Det er en rent kvalitativ analyse af, hvordan forskellige målinger, der tilsyneladende måler det samme, kommer ud med forskellige resultater, og af de spørgsmålsformuleringer, der går igen i de forskellige tillidsmålinger.

Analysen indeholder først en præsentation af de valgte tillidsbarometre, nemlig Eurobarometer, Værdiundersøgelsen og Primetimes tillidsbarometer. Værdiundersøgelsen og Eurobarometer er de to, der hyppigst refereres til i en dansk kontekst. Hvor de fokuserer bredere end kun tillid, undersøger Primetimes tillidsbarometer – i tråd med navnet – næsten udelukkende tillid. Herefter vil vi se på, hvilke tendenser de hver især peger på, og slutteligt vil fokus være på spørgeskemaernes spørgsmål. Undervejs vil især Luhmanns (lettere reviderede) tillidsbegreb og det at iagttage kommunikationen om tillid være i spil.

Præsentation af tillidsbarometre

Eurobarometer er det afstemningsinstrument, som Den Europæiske Kommission, Europa-Parlamentet og andre EU-institutioner bruger til at måle de europæiske befolkningers holdninger til EU, politik, sociale aspekter mv. Eurobarometer lægger op til at give et generelt billede af opbakning og holdninger til EU på tværs af medlemslandene, men også til at identificere forskelle herimellem. Eurobarometer startede i 1973 med målinger af de europæiske befolkningers tilfredshed med livet i medlemslandene. Der har i de mange år været gennemført standardmålinger. Hertil er ydermere kommet mange forskellige tematiske målinger om miljø, sundhed, digitalisering, korruption mv. Standardmålingerne foretages to gange om året og bliver gennemført som face-to-face-interview baseret på spørgeskemaer (<https://europa.eu/eurobarometer/screen/home>).

Værdiundersøgelsen (The European Values Survey) er et internationalt komparativt spørgeskemaprojekt, der bliver gennemført i alle europæiske lande. Værdiundersøgelsen baserer sig på et omfattende spørgeskema, hvor der spørges til et bredt spektrum af værdier, særligt om religion, arbejde, politik, familie og moral. Undersøgelserne samler sig om at kunne sige noget om udviklingen i værdier knyttet til sektorer og institutioner, hvor der kan sammenstilles værdier mellem befolkningsgrupper i en national kontekst, men også foretages sammenstillinger landene imellem. Værdiundersøgelsen er foretaget i 1981, 1990, 1999, 2008 og 2017. I 2008 omfattede undersøgelsen 47 europæiske lande, mens undersøgelsen i 2017 er kombineret med Verdensværdiundersøgelsen og omfatter næsten 80 lande (<https://digidata.rigsarkivet.dk/aflevering/21167>).

Primetime er et kommunikationsbureau, der betjener en lang række af brancher og kunder inden for rigtig mange aspekter af kommunikation. De har haft virke i 20 år og har de sidste fire år gennemført tillidsbarometeret. Deres tillidsbarometer lægger sig op ad Edelmans 'Trust Barometer'. Edelman er et af verdens største kommunikationsbureauer med kontorer og af-filierte partnere i mere end 70 lande. Edelman har gennemført 'Trust Baro-

meters' i 24 år. De fleste spørgsmål handler om tillid, men der er også nogle, hvor respondenterne skal angive bekymring og angive, om de f.eks. synes, vi har en konstruktiv debat i Danmark. Undersøgelsen sammenfattes i et samlet indeks, hvor scoren fortæller, hvorvidt der er tale om, at et land er præget af tillid, er neutralt eller er præget af manglende tillid. Spørgeske-maet er en forretningshemmelighed, så der er ikke adgang til spørgsmålene direkte. Nogle af dem kan dog ses ud af den opsummerende rapport, der udkommer årligt (Primetime 2024). (https://usercontent.one/wp/primetime.dk/wp-content/uploads/2024/03/PRIMETIME_TILLIDSBAROMETER_2024.pdf?media=1713952672).

Ingen af barometrene præsenterer en eller flere definitioner på, hvad tillid skal forstås som. Det sker hverken i selve undersøgelserne eller på de respektive hjemmesider, der præsenterer de forskellige undersøgelser.

Tillidsbarometrenes forskellige målinger og tendenser

Værdiundersøgelsen er den mest omfattende undersøgelse. Her bliver tillidsspørgsmålene sammenstillet med forskellige typer af værdispørgsmål, og observationerne er blevet brugt til at pege på udviklingen af generaliseret eller social tillid (Dinesen & Sønderskov 2012; Frederiksen & Toubøl 2019) og på, hvorledes denne hænger sammen med institutionel tillid (Sønderskov & Dinesen 2015). På baggrund af Værdiundersøgelsen viser forskere, at der i en periode på 30 år frem mod 2008, hvor den næstseneste værdiundersøgelse blev foretaget, har været en jævn stigning af social tillid i Danmark. En unik udvikling, da ingen andre lande målt i den internationale værdiundersøgelse har haft en sådan entydig stigning uden udsving i samme periode. Her henvises der til en "kohorteforklaring". Nationalt har en generation nogenlunde samme vilkår og oplevelser, og når ældre generationer derfor i gennemsnit har mindre tillid end yngre, stiger tilliden over tid. Andre forklaringer går på et højere uddannelsesniveau. De kan bare ikke forklare, hvorfor USA, hvor uddannelsesniveauet også er steget, i samme periode har set et fald i tillid (Dinesen & Sønderskov 2012).

I Værdiundersøgelsen i 2017 tegnede billedet sig lidt anderledes, og der tegnede sig et mindre fald i social tillid, også i Danmark. Frederiksen og Toubøl (2019) har samlet grundigt op på forklaringer herpå og fokuserer især på uddannelse og indkomst og tegner et billede af, at især indkomst har betydning for faldende tillid, da vi inden for de enkelte uddannelses- og branchegrupper stadig ser stigende tillid blandt dem med høj indkomst, men faldende tillid blandt dem med lavere indkomst. Hertil sammenstiller de med helbredstilstand, socioøkonomiske forhold og værdier i forhold til politisk sympati, indvandring og tillid til Folketinget. På den baggrund argumenterer de for, at der er tale om en øget polarisering i tilliden i det danske samfund,

der hænger sammen med økonomiske muligheder og værdier. Finanskrisen bliver i den sammenhæng identificeret som en afgørende faktor, da den ramte folk på meget forskellig vis og heller ikke ens inden for de enkelte uddannelses- og branchegrupper.

I forhold til Værdiundersøgelsen er der med undersøgelser i ni års-intervaller naturligvis en del usikkerhed i forhold til, hvad der er sket i de mellem-liggende år. Vi kan således ikke med Værdiundersøgelsen specificere, hvornår faldet i tillid er indtruffet; er det jævnt eller pludseligt? På trods af faldet er det fortsat understreget, at den sociale tillid i Danmark er høj sammenlignet med andre lande (Frederiksen & Toubøl 2019).

Tallene fra Eurobarometer, der jo måler to gange om året – men kun på et enkelt spørgsmål om tillid til regering, Folketing og EU – fluktuerer ret kraftigt fra år til år. Tillid til regeringen i Danmark bliver f.eks. målt til i 2011 at ligge på 52 %, i 2013 på 36 %, i 2015 på 55 %, i 2017 på 44 %, i 2020 på 78 %, i 2021 på 64 %, i 2022 på 52 % og i 2024 på 54 % (<https://europa.eu/eurobarometer/screen/home>). Det indikerer, at der kan ske meget over en længere periode, som man ikke indfanger ved ni års-intervaller imellem målingerne. Det kan også indikere, at målingerne er lidt usikre, når der sker så store udsving på kort tid. Væsentligt er det dog at bemærke, at tilliden ligger højere end gennemsnittet i EU-lande, og at Danmark også på den baggrund kan betragtes som et land, hvor tilliden er høj.

På det punkt ser vi imidlertid en forskel i forhold til Primetimes målinger for 2024. Her angiver kun 32 % af den danske befolkning (i den repræsentative stikprøve) at have tillid til regeringen – markant forskelligt fra Eurobarometers tal på 54 %. Primetime forklarer det med, at de spørger mere overordnet, så der er tale om et mere generelt billede. På baggrund af at tilliden nogle steder stiger og andre steder falder ifølge deres indeksering, konkluderer Primetime, at Danmark lige nu ligger på vippen til at være et land med manglende tillid (Primetime 2024).

På baggrund af de forskellige tillidsmålinger bliver Danmark således placeret både som et af de lande, der har allermest generaliseret tillid og tillid til regeringen, og som værende på vippen til at figurere blandt lande med manglende tillid. Det giver os i al fald et klart indtryk af, at målingerne ikke nødvendigvis måler det samme, eller appellerer til borgerne på samme vis og derfor heller ikke siger noget særligt entydigt om tillid i det hele taget.

Hvordan spørgsmålene spørger til tillid

For at samle spørgsmålene om tillid fra de forskellige barometre med henblik på overblik, analyse og sammenstilling er det i første omgang interessant at konstatere, at de to barometre (Eurobarometer og Værdiundersøgelsen), der refereres mest til i både medier, i litteraturen og af offentlige forvaltning-

ger hvad angår tillidsundersøgelser, har henholdsvis et og tre spørgsmål, der handler om tillid. De er dog alle såkaldte spørgebatterier, hvor der gives en række svar per stillet grundspørgsmål.

Eurobarometers spørgsmål lyder således:

“QA6. I hvor høj grad har du tillid til forskellige institutioner? Er du tilbøjelig til at have tillid til følgende institutioner eller til ikke at have tillid til dem? (%).”

- Folketinget
- Regeringen
- Den Europæiske Union

Værdiundersøgelsens tre spørgsmål lyder således:

1. “Alt i alt – mener du, at de fleste er til at stole på eller mener du, at man ikke kan være for forsigtig, når man har med mennesker at gøre?”
2. “Vi vil gerne spørge dig, hvor stor tillid du har til mennesker fra forskellige grupper” (Stor tillid, nogen tillid, næsten ingen tillid, ingen tillid eller ved ikke)
 - a. Din familie
 - b. Mennesker i dit nabolag
 - c. Mennesker, du kender personligt?
 - d. Mennesker, du møder for første gang?
 - e. Mennesker med en anden religion?
 - f. Mennesker af en anden nationalitet?
3. “Du bedes angive, hvor stor tillid du har til hver enkelt af nedenstående institutioner. Har du meget stor tillid, ret stor tillid, ikke særlig stor tillid eller slet ingen tillid?” (Herudover er der også ved ikke som svarmulighed)
 - a. Den danske folkekirke?
 - b. Forsvaret?
 - c. Uddannelsessystemet?
 - d. Medierne?
 - e. Fagforeningerne?
 - f. Politiet?
 - g. Folketinget?
 - h. Det offentlige?
 - i. Det sociale sikringssystem?
 - j. EU?
 - k. FN?
 - l. Sundhedssystemet?
 - m. Retsvæsenet?
 - n. Store virksomheder?
 - o. Miljøorganisationer?
 - p. Politiske partier?
 - q. Regeringen?

For Primetimes vedkommende kender vi som nævnt kun eksempler på spørgsmål, f.eks. "Jeg har tillid til regeringen", og må søge at udlede deres formuleringer ud fra rapporternes oversigter, (A) og (B) nedenfor:

(A) "danskernes tillid til forskellige aktører"

- Personer som mig selv
- Læger
- Forskere/videnskabsfolk
- Ingeniører
- Pædagoger
- Borgere i Danmark generelt
- Håndværkere
- Ledere fra Interesseorganisationer/NGO'er
- Embedsfolk
- Virksomhedsledere
- Bankrådgivere
- Journalister
- Politikere

(B) "procentdel med tillid til, at den pågældende institution gør, hvad der er bedst"

- Myndigheder
- Virksomheder
- NGO'er
- Medier
- De danske domstole
- Det danske politi
- Den danske efterretningstjeneste
- Det danske forsvar
- Myndighederne

Alle tre undersøgelser spørger til institutioner, og som vi så i reviewet, så er det også en af de parametre, der meget ofte tages op som central for, om der er tale om generaliseret og social tillid. Det vil ligeledes være i den type spørgsmål, vi skal se efter systemtillid. Heroverfor er de to øvrige spørgsmål i Værdiundersøgelsen om, hvorvidt den udspurgte stoler på de fleste eller er forsigtig, og hvilke grupper i samfundet vedkommende stoler på i hvilken grad, spørgsmål, der jævnfør litteraturen både peger ind i personlig tillid og generaliseret tillid/systemtillid. F.eks. er spørgsmålet "Vi vil gerne spørge dig, hvor stor tillid du har til mennesker fra forskellige grupper" udformet som et batteri (jævnfør ovenfor). Her er kategorierne 'din familie', 'personlige bekendskaber' og 'mennesker man møder for første gang' nogenlunde entydige på personlig tillid, hvilket vil sige direkte interaktion, mens de øvrige kan være

baseret på både personlig interaktion og på forventninger til ukendte grupper. Det kan derfor allerede ved de spørgsmål være svært som respondent helt at vide, hvad man svarer på, og det kan være rigtig svært for dem, der analyserer, egentlig at se, hvad svarene fortæller noget om. Hvis f.eks. svaret er 'ingen tillid til mennesker i dit nabolag', er det så baseret på kendskab eller mangel på samme til naboerne?

De fleste spørgsmål er karakteriseret ved at være direkte spørgsmål til tillid, såsom 'Har du tillid til ...?' eller 'Hvor stor tillid har du til ...?', mens spørgsmålet "Alt i alt – mener du, at de fleste er til at stole på eller mener du, at man ikke kan være for forsigtig, når man har med mennesker at gøre?" har erstattet tillid med at stole på, men som alle undersøgelser refererer til som grundlæggende i undersøgelser af tillid og har gjort det gennem rigtig mange år (Borre 2005).

At spørge direkte til tillid gør det enten helt åbent eller meget indforstået, hvad der spørges til, og hvilke resultater det fører til. Især i betragtning af, at ingen af målingerne definerer tillid eksplicit. Det kan både i situeret og i mere abstrakt forstand gøre det vanskeligt at vide, hvordan respondenterne forstår begrebet tillid, og følgelig, hvad de egentlig svarer på. I begge tilfælde kan vi med inspiration fra Luhmann overveje, hvordan der skelnes og tildeles mening til begrebet tillid. I den mere situerede forståelse kan det være, om det er kernefamilien eller storfamilien, om det er de umiddelbare naboer eller hele kvarteret, hvor godt jeg skal kende folk, før der er tale om, at jeg kender dem personligt, om det er alle religioner eller specifikke religioner, om det er alle andre nationaliteter eller kun nogle andre nationaliteter. Herudover kan såvel graden af tillid, som hvad man har tillid til, svinge både over kort og lang tid. Sidstnævnte kan man mene, undersøgelserne forsøger at tage højde for ved at blive gentaget. Som påpeget ovenfor kan der imidlertid ske meget på ni år, som er måleintervallet i Værdiundersøgelsen, der så ikke bliver indfanget af målingerne.

Den abstrakte udfordring angår respondenternes opfattelse af begrebet tillid. Hvad er det, borgerne skelner tillid fra, hvordan tildeler de begrebet mening? Ser respondenterne det som en modsætning til mistillid, eller – som der er lagt op til i svarkategorierne – som en forskel mellem høj og lav tillid? Hvad forudsætter begrebet for dem, når de svarer på, hvorvidt de har tillid eller ingen tillid?

Alene det at stille så relativt få spørgsmål om tillid i både Værdiundersøgelsen og Eurobarometer sætter begrænsninger for, hvad tillid kan forstås som. For Eurobarometers vedkommende spørges der kun om tillid til forskellige institutioner, mens det i Værdiundersøgelsen også handler om tillid til forskellige grupperinger. Uanset fokus gør man på den måde specifikke meningstildelinger tilgængelige for folks besvarelser, mens andre – mulige meningstildelinger – lades ude af betragtning. I forhold til hvad der er diskuteret

i litteraturen, kunne tillidsbegrebet tildeles flere andre mulige meninger, hvis der blev spurgt til det.

Ser vi igen på spørgsmålet "Alt i alt – mener du, at de fleste er til at stole på eller mener du, at man ikke kan være for forsigtig, når man har med mennesker at gøre?", så har det været brugt som indikator på social og generel tillid siden 1963, hvor Gabriel Almond og Sidney Verba benyttede denne formulering i deres studie 'The Civic Culture' (Borre 2005). Formuleringen er formentlig blevet bibeholdt igennem så lang tid, dels fordi man har set det som en god indikator, og dels for sammenligningens skyld, som ofte er et selvstændigt argument i udfærdigelsen af surveys. Det har på den måde dannet baggrund for at konstatere, om nationer har haft øget eller faldende tillid, hvilket så er blevet begrundet med styreformer, institutioners virke, graden af korruption eller andet. I Værldiundersøgelsen er det spørgsmålet, der sammenholdes med spørgsmål om erhverv, indkomst, alder, uddannelsesniveau mv. for at afgøre, hvordan det ser ud med generaliseret tillid mellem disse grupper inden for et enkelt land, i dette tilfælde Danmark (Frederiksen & Toubøl 2019).

Det er bemærkelsesværdigt, at et enkelt spørgsmål tildeles så stor betydning, når vi drager konklusioner om graden af tillid både på nationale parametre og forskellige lande imellem. Her kunne det være oplagt at knytte dette gennemgående spørgsmål sammen med de spørgsmål, vi også finder i spørgeskemaerne om tillid til institutioner og til grupper i samfundet, når man siger noget om graden af generaliseret tillid, og i den konstellation korrelere det med uddannelse, erhverv, alder mv. Det kunne være et første skridt til at gøre målinger af generaliseret tillid mere robuste, end de forekommer at være for nuværende.

Konkluderende bemærkninger

Med en indfaldsvinkel om at iagttage kommunikationen om tillid og med fokus på både personlig tillid og systemtillid har vi fået blik for, at målinger af tillid, der ellers foregiver præcision og repræsentation, er langt fra at være netop det. Det ser således ud til, at der drages ret vidtrækkende konklusioner på baggrund af meget få spørgsmål til tillid, at det sker uden skelen til de ret markante fluktuationer, der kan være fra år til år, eller omvendt uden skelen til, at interval mellem målinger på ni år misser både afgørende fluktuationer og årsager til bevægelserne. Hertil kommer den usikkerhed, der ikke bare ligger i at stille så få spørgsmål, men også den usikkerhed, spørgsmålene rummer i sig selv. Er det personlig tillid eller systemtillid, der spørges til? Kan generaliseret tillid eller social tillid bestemmes via et enkelt spørgsmål? Og hvordan forstår respondenterne egentlig tillid, når de besvarer spørgsmålene? Usikkerhederne er mange.

Med sin grundlæggende teoretiske forståelse af, hvad tillid er, og skellet mellem personlig tillid og systemtillid peger Luhmann på, at tillid er situeret og derfor skal bestemmes empirisk i de enkelte sammenhænge, og at surveys med generelle spørgsmål er langt fra at være situerede empiriske undersøgelser (Luhmann 1999). Det er meget sandsynligt også grunden til, at resultaterne af målingerne hyppigst bruges til at konstatere, om der er høj eller lav tillid til forskellige institutioner, brancher og andet og dermed tager hver enkelt måling for pålydende, frem for at komme i dybden med, hvad grundene f.eks. kan være til graden af tillid. Det sker både i medier og i den offentlige forvaltnings brug af sådanne målinger. Spørgsmålet er imidlertid, hvad de kan bruges til, og om vi egentlig kan sige noget entydigt herom, fluktuationer og de få spørgsmål taget i betragtning?

Der er helt oplagt værdi i at tænke over og analysere sammenhænge mellem tillid og indkomst, politisk ståsted, adfærd, efterlevelse af myndighedernes krav og alt muligt andet. Der er ligeledes værdi i at tænke – som f.eks. Petersen (2024) og andre med ham – at tillid er en ressource, som den offentlige forvaltning kan bygge på, understreget med en måling af, at transparent kommunikation fastholder tilliden, mens det modsatte også gør sig gældende. Det er bare langt fra, hvad vi ser i de fleste målinger af tillid, fordi de fleste omtaler af tillid refererer til de målinger, der er analyseret her.

Derfor er det typisk også sådan, at vi frem for egentlig at kunne navigere efter tillid som en ressource, vi kender til, snarere tager det som et udgangspunkt eller fundament, vi bare står på i et samfund, hvor tilliden traditionelt har været målt til at være høj. Men hvad så, når den er dalende, og vi måske, som Primetime antyder, er på vippen til at være et samfund med manglende tillid? De mange målinger afslører ikke meget om, hvorfor tilliden til politikere daler, hvorfor tilliden til den danske regering er lav nogle år og andre gange høj, eller andre typer af udsving. Uden den slags indsigter bliver målingerne nemt til kategoriseringer af samfundsgrupper og udpegning af, hvem der har lav tillid. Hvis de grupper mødes af krav om moralsk tillid – fordi udgangspunktet er, at alle andre har høj tillid til myndigheder og forvaltninger – så er der muligvis en øget risiko for polarisering frem for en chance for, at folk lever op til det moralske imperativ. Det vil derfor være interessant at vide mere specifikt, hvornår og hvordan borgerne udviser tillid, og hvad der skaber disse udsving. Først da bliver tillid en ressource, som den offentlige forvaltning kan operere med.

Det lægger op til at foretage mere situerede og egentlig sociologiske undersøgelser af tillid, der kræver iagttagelse af, hvordan der udvises tillid derude – hvornår og hvordan ser vi tillid bragt i spil i den offentlige forvaltnings arbejde og i særdeleshed i den offentlige forvaltnings relation til borgerne. Med den slags undersøgelser og iagttagelser, som Luhmann lagde op til, og som jeg her følger op på, vil vi komme tættere på at se, hvordan tillid er en ressource og kan bruges som sådan i den offentlige forvaltning og ligeså ge-

nerelt. Med en Luhmannsk indfaldsvinkel kunne vi forsøge at indfange, hvordan tillid bruges til at reducere kompleksitet. Det ser ikke ud til at være indfanget med de nuværende målinger.

Referencer

- Almlund, P. (2011). "Kan vi tage Niklas Luhmanns systemteori med ind i kommunikationsvidenskab". I Almlund, P. & Andersen, N. B. (red.), *Fra metateori til kommunikation*. Hans Reitzels Forlag.
- Andersen, N. Å. (2014). "Den semantiske analysestrategi og samtidssdiagnostik". I Harste, G. & Knudsen, M. (red.), *Systemteoretiske analyser. At anvende Luhmann*. Nyt fra samfundsvidenskaberne.
- Andersen, N. Å. (1999). *Diskursive analysestrategier*. Nyt fra Samfundsvidenskaberne.
- Andrews, R. (2012). "Social Capital and Public Service Performance: A Review of the Evidence". *Public Policy and Administration*. Vol. 27, Issue 1. <https://doi.org/10.1177/0952076710394399>
- Borre, O. (2005). "Social tillid i Danmark". *Politica*, 37. årg. Nr. 2: 133-149. <https://doi.org/10.7146/politica.v37i2.69698>
- Danske Regioner (2023). Høj tillid omgiver det danske sundhedsvæsen. Danske Regioner 2023, V2.
- Dinesen, P. T. & Sønderskov, K. M. (2012). "Hvorfor stiger tilliden". *Politica*, 44, årg. Nr. 1: 87-110. <https://doi.org/10.7146/politica.v44i1.69939>
- Frederiksen, M. & Toubøl, J. (2019). "Polarisering af danskernes tillid til hinanden". I Frederiksen, M. (red.), *Usikker modernitet. Danskernes værdier fra 1981 til 2017*. Hans Reitzels Forlag.
- Geist, Uwe (1996). "Etik og kommunikation". I *Mediekultur* vol. 12., no. 24 (1996): Måltrettet kommunikation. <https://doi.org/10.7146/mediekultur.v12i24.1059>
- Giddens, A. (1996). *Modernitet og selvidentitet*. Hans Reitzels Forlag
- Giddens, A. (1994). *Modernitetens konsekvenser*. Hans Reitzels Forlag.
- Henriksen, L. S. (2011). "Tillid -et spørgsmål om moral?". *Dansk Sociologi*, nr. 2/22. <https://doi.org/10.22439/dansoc.v22i2.3560>
- Hyltoft, V. (2021). "Danskernes tillid til Skat er faldet de seneste 10 år. Lotte Kenvigs er helt forsvundet". *Berlingske*, 21. januar.
- Johansson, B., Sohlberg, J. & Esaiasson, P. (2023). "Institutional trust and crisis management in high-trust societies: Rallies around the Nordic flags during the Covid-19 pandemic". I Johansson, B., Ihlen, Ø., Lindholm, J. & Blach-Ørsten, M. (red.) *Communicating a Pandemic. Crisis Management and Covid-19 in the Nordic Countries*. Nordicom. 10.48335/9789188855688-13
- Knudsen, M. (2014). "Metodisk overrasket – om systemteori og funktionel metode". I Harste, G. & Knudsen, M. (red.), *Systemteoretiske analyser. At anvende Luhmann*. Nyt fra samfundsvidenskaberne.
- Lee, J. & Kim, S. (2018). "Citizens' e-participation on agenda setting in local governance: Do individual social capital and e-participation management matter?". *Public Management Review*. Vol. 20, Issue 6. <https://doi.org/10.1080/14719037.2017.1340507>

- Luhmann, N. (2016). *Samfundets samfund*. Hans Reitzels Forlag.
- Luhmann, N. (2007). *Indføring i systemteorien*. Unge Pædagoger.
- Luhmann, N. (2000). *Sociale systemer. Grundrids til en almen teori*. Hans Reitzels Forlag.
- Luhmann, N. (1999). *Tillid – en mekanisme til reduktion af social kompleksitet*. Hans Reitzels Forlag.
- Luhmann, N. (1997). *Iagttagelse og paradoks. Essay om autopoietiske systemer*. Gyldendal.
- Morgner C. (2018). "Trust and Society: Suggestions for Further Development of Niklas Luhmann's Theory of Trust". *Canadian Review of Sociology / Revue Canadienne de sociologie* 55(1). <https://doi.org/10.1111/cars.12191>
- Mortensen, N. (1999). "Introduktion. Aktualiteten af Luhmanns tillidsanalyse". I Luhmann, N., *Tillid – en mekanisme til reduktion af social kompleksitet*. Hans Reitzels Forlag.
- Pedersen, E. O. (2009). "Skitser til en teori om tillid, socialitet og moral". *Res Cogitans* no. 6, vol. 1, 61-96.
- Pedersen, E. O. (2011). "Tillid, socialitet og moral". I Hegedahl, P. og Svendsen, G. L. H. (red.) *Tillid – samfundets fundament. Teorier, tolkninger og cases*. Syddansk Universitetsforlag.
- Petersen, M. B. (2024). "Hvordan fastholdes tilliden under samfundskriser?". Temanummer Krisestyring i samfundet, *Samfundsökonomien* 1/2024. Djøf Forlag.
- Primetime (2024). Primetimes tillidsbarometer 2014.
- Putnam, R. D. (1995). "Tuning In, Tuning Out: The Strange Disappearance of Social Capital in America". *Political Science and Politics*, Vol. 28, No. 4 pp. 664-683. <https://doi.org/10.2307/420517>
- Raaphorst, N. (2018). "How to prove, how to interpret and what to do? Uncertainty experiences of street-level tax officials". *Public Management Review*. Vol. 20, Issue 4. <https://doi.org/10.1080/14719037.2017.1299199>
- Regeringen (2020). Pressemøder 15. August og 29. december. <https://www.stm.dk/presse/pressemoedearkiv/>
- Regeringen (2021). Pressemøder 8. november, 1. december og 8. december. <https://www.stm.dk/presse/pressemoedearkiv/>
- Ritzaus Bureau (2020). PRM / *Danskerne har rekordhøj tillid til erhvervslivet*. Ritzau 6. november.
- Rosenberg, D. (2021). "Ethnic perspective in e-government use and trust in government: A test of social inequality approaches". *New Media & Society*. Vol. 23, Issue 6. <https://doi.org/10.1177/1461444820920655>
- Rothstein, B. & Stolle, D. (2008). "The State and Social Capital: An Institutional Theory of Generalized Trust". *Comparative Politics* 40(4): 441-459. 10.5129/001041508X12911362383354
- Secher, A, Fruelund, B. B. & Carlsen, E. U. (2020). "Minksag tærer på tilliden til regeringen". *Flensborg Avis*, 14. november.
- Stolle, D. (2002). "Trusting Strangers – The Concept of Generalized Trust in Perspective". *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*, 31(4), 397-412. <https://doi.org/10.15203/ozp.814.vol31iss4>

- Sønderskov, K. M. & Dinesen, P. T. (2016). "Trusting the State, Trusting Each Other? The Effect of Institutional Trust on Social Trust". *Political Behavior* 38: 179-202. 10.1007/s11109-015-9322-8
- Zavestoski, S., Shulman, S. & Schlosberg, D. (2006). "Democracy and the Environment on the Internet". *Science, Technology and Human Values*. Vol. 31, Issue 4. <https://doi.org/10.1177/0162243906287543>

Abstract

The concept of trust is used in many contexts and not least in and by the public sector. We typically have a high level of trust in authorities in Denmark, and trust is therefore considered a resource you can lean towards when authorities need to involve and appeal to citizens.

This also means that we measure the Danish population's trust in different parts of the public sector to a very high degree. This is done through various trust barometers, where citizens are asked about the degree of trust through surveys.

In this article, these kinds of measurements and the questions asked to citizens are scrutinized for how they measure trust and how we can understand trust in different contexts. Here it turns out that the concepts of trust are many and far from unambiguous.

The analysis takes place through concepts from Niklas Luhmann's theory and not least his concept of trust from 1968. His concept of trust is slightly revised to bring it into line with Luhmann's own later theory and theoretical concepts, but also to show how such a concept of trust can be clarifying for the understanding of trust in, from and to the public sector.

Keywords: Trust, defining and measuring trust, public governance, Nicklas Luhmann.

Mindeord

Mindeord om kultursociolog Charlotte Bloch (1946-2024)

Inge Kryger Pedersen
Margaretha Järvinen
Poul Poder
Hilda Rømer Christensen
Margareta Bertilsson

Charlotte Bloch døde i foråret 2024. Charlotte har siden 1970'erne bidraget med interessante kultursociologiske analyser på en række forskellige forskningsområder. Hun bragte emotionssociologien ind i det nyoprettede Sociologisk Institut, Københavns Universitet, med sit lektorat fra 1991 frem til sin pensionering i 2016.

Oprindeligt var Charlotte uddannet cand.psych. fra Københavns Universitet (KU), men blev i 1972 ansat som adjunkt ved Institut for Kultursociologi på KU og som lektor samme sted i 1976. Hun var også lektor ved Institut for Idræt på KU i nogle år, før hun i 1991 blev ansat på det nyoprettede Sociologisk Institut – ligeledes på KU. Charlotte delte sine forskningsinteresser omkring kvinders hverdagsliv med kolleger som Lis Højgaard, Birthe Lindeskov Nautrup og Birte Bech-Jørgensen, og ikke mindst kollegerne Allan Madsen, Flemming Røgilds, Jonathan Schwarz og Søren Damkjær var faglige og undervisningsmæssige sparringspartnere i årene på Institut for Kultursociologi. Kollegaskabet med Søren delte hun også på Institut for Idræt. Søren og Charlotte var ankerpersoner i opbygning og etablering af den humanistisk-samfundsvidenskabelige kandidatuddannelse i idrætsvidenskab på Københavns Universitet fra slutningen af 1980'erne.

Forskningsmæssigt beskæftigede Charlotte sig med et bredt spektrum af emner lige fra kvindearbejdsløshed til idrætspsykologi i Sovjet og idrætslegepladser i Fælledparken, og videre til mobning, følelser i academia og gade-

vold. Omdrejningspunkter var hverdagsliv, køn, flow og stress, konkurrence og anerkendelse, skam, sympati og emotionelle mikropolitikker.

Hendes mest citerede værk er bogen *Passion and paranoia. Emotions and the Culture of Emotions*, udgivet på forlaget Ashgate i 2012. Senere er den også som måske den eneste danske sociologibog udgivet på koreansk af Galmuri Publishing House i Seoul. Bogen fik strålende anmeldelser, bl.a. af emotions-sociologiske koryfæer som Jack Barbalet og Thomas Scheff. Barbalet opfattede bogen som: 'A delicious look at the inside of universities: interviews with professors and teachers show that they are human like everybody else, perhaps more so. The thrills and chills of higher education are pictured in fine detail'. Og Scheff skrev: 'If you are thinking of embarking on an academic path, read this extraordinary book to find out why passion for scholarship exacts such an extraordinary emotional toll'.

Charlotte var på mange måder pionér på sine forskningsområder. Ved at introducere emotionssociologien i en dansk kontekst inspirerede hun yngre kolleger til at arbejde inden for denne gren af sociologien. Allerede i slutningen af 1990'erne udgav hun sine første publikationer om livet i academia, et forskningsområde, som i dag er blevet meget omfattende.

Charlotte var initiativtager og drivkraft i udpegningen af Thomas Scheff, University of California, Santa Barbara, som Københavns Universitets æresdoktor i 2008. Hun løftede også en række administrative ledelses- og andre funktioner. Blandt andet var hun institutleder på Institut for Kultursociologi i 1980'erne, ph.d.-studieleder på Sociologisk Institut i 1990'erne og medlem af Udvalgene Vedrørende Videnskabelig Uredelighed i en årrække.

Charlotte var et fagligt, men også socialt anker på institutterne. Hendes dør stod altid åben, og hun kiggede ofte ind hos sine kolleger og engagerede sig i deres ve og vel. Således var hun også tillidsrepræsentant ved Sociologisk Institut i perioden 1997-2005. Charlotte havde en fin, man kan måske kalde det finurlig måde at være kollega på, hun kunne være alvorlig og dybt professionel, samtidig med at hun var morsom og munter.

Charlotte levede sammen med sin Jan, som hun har rejst rundt med i verdens yderhjørner. Deres hjem i Charlottenlund med den skønne have, som Charlotte stolt viste frem, lå tilpas nær ved stranden, hvor hun kunne nyde sine morgener som aktiv vinterbader. Hun åbnede også sit smukke hjem for kvindemiddage – det vil sige middage for kvindelige kolleger på Sociologisk Institut, hvor der også var adgang til sauna og bad ved Charlottenlund Fort.

Da hendes to sønner, Gorm og Sune, blev voksne – ældre end hendes studerende på universitetet – og da hendes børnebørn var en del yngre end de studerende, manglede hun 'alderssvarende informanter' tæt på, som hun sagde. Alligevel vedblev hun at være en populær underviser og vejleder for unge studerende, herunder ph.d.-studerende, ved altid at udvise åbenhed og interesse. Hun var en flittig formidler af også for unge mennesker spændende, samtidssvarende og naturligvis kultursociologiske forskningsinteresser.

Tak, Charlotte, fra dine tidligere kolleger, nogle af os også dine tidligere studerende og ph.d.-studerende. Tak for kollegialitet, venskab, inspiration og omsorg – og for mange gode diskussioner om stort og småt, om forskning, skønlitteratur, kunst og rejser, om livet i academia og uden for.

Inge Kryger Pedersen

Margaretha Järvinen

Poul Poder

Hilda Rømer Christensen

Margareta Bertilsson

Sociologisk Institut, Københavns Universitet

Essay

Mellem skuffelse og håb: sociologien om grøn omstilling under forandring?

Anders Blok

Den følgende tekst stammer fra et mundtligt oplæg afholdt af forfatteren den 5. maj 2022 på Aalborg Universitet i forbindelse med 25-års jubilæumsfejring af universitetets sociologistudie. Oplægget er let redigeret, blandt andet er der tilføjet delafsnit af hensyn til rytmen i læsningen. Men teksten bevarer stadig den mundtlige forms uformelle stil. Der er således ikke tilføjet henvisninger eller fodnoter, ud over hvad oplægget allerede indeholdt.

Det er en ære og glæde for mig at tale på denne for vores disciplin så festlige dag! 25 år er en dejlig alder, sådan husker jeg det i hvert fald. Og som sociologen Andrew Abbott har sagt: Discipliner udvikler sig med de generationer, der bærer dem. Så 25 år er et passende interval at kigge såvel bagud som fremad med, når det handler om den sociologiske disciplin.

Jeg er, som det er fremgået, i dag lektor i sociologi på jeres søskendeinstitut i København. Men for præcis 25 år siden var jeg en forvirret film- og medievidenskabsstuderende, der lånte og læste en for mig ukendt bog på biblioteket. Bogen hed "Risikosamfundet", var skrevet af en tysker ved navn Ulrich Beck og netop i 1997 oversat til dansk af Klaus Rasborg. Jeg skal ærligt sige, at jeg ikke forstod specielt meget af den.

Men den må alligevel have vakt min nysgerrighed. For året efter startede jeg på sociologistudiet, hvor jeg gradvist lærte at forstå, hvad denne Beck havde på hjerte, hvem Max Weber var, og hvorfor Bjørn Lomborg tog fejl. Og hvis nogen her ikke kan huske sidstnævnte, så pyt med det, I er ikke gået glip af det helt store.

Jeg tænker, at jeg er inviteret til at tale i dag, fordi jeg blev hængende dengang for 25 år siden. Jeg specialiserede mig i det, vi stadig kalder for miljøsociologi – selv om vi nu til dags taler mere om klima og grøn omstilling end om miljø som sådan. Og undervejs fik jeg faktisk æren af at samarbejde med

denne Ulrich Beck, der som bekendt desværre døde i 2015, men som altid havde et stærkt blik for håb og forandring.

I mit oplæg i dag vil jeg prøve at kigge såvel bagud som fremad i miljøsociologien, i sociologien som sådan og i det samfund, hvis natur-, miljø- og klimaproblemer vi prøver at forstå, forklare og, ja, afhjælpe. Særligt vil jeg prøve at indkredse, hvad en håbefuld miljøsociologi for den kommende grønne omstilling måske kan gå ud på. Og til det formål vil jeg særligt i anden halvdel af oplægget trække på den bog, Rasmus Willig og jeg udgav for halvandet år siden, om "Den bæredygtige stat". Det vil jeg gøre med henblik på at skitsere nogle kollektive opgaver, der forhåbentlig nok skal kunne holde sociologistuderende i Aalborg, København og andre steder meningsfuldt optaget de næste 25 år.

Sociologiens indsats for miljøet, mellem skuffelse og håb

Nu handler dagen i dag jo om vores disciplin, sociologien. Så derfor fandt jeg det passende at starte med to citater, der med 40 års mellemrum forsøger at vurdere denne vores disciplins indsats, når det kommer til tidens miljøudfordringer.

I 1978 giver William Catton og Riley Dunlap, to af den amerikanske miljøsociologis pionerer, følgende ublide medfart til disciplinen – her i min frie oversættelse:

"Denne gensidige antropocentrisme" – altså gensidigt mellem sociologien og dominerende dele af samfundet – "er en del af et grundlæggende sociologisk verdensbillede. Vi kalder dette verdensbillede for "det menneskelige exceptionalismes paradigme", HEP. Vi hævder, at accepten af antagelserne i HEP har gjort det svært for de fleste sociologer, uanset deres foretrukne orientering, på meningsfuld vis at håndtere de sociale implikationer af økologiske problemer og begrænsninger."

Her og i tilsvarende kritikker vokser miljøsociologi altså frem via en stærk kritik af disciplinens negligering af samfundets økologiske omverden. Det sker i kølvandet på miljøbevægelsernes fremvækst i 1960'erne og 1970'erne – og på de debatter om bl.a. "grænser for vækst", som denne fremvækst ansporede til. Antropocentrisme placeres her som en etisk, kulturel og politisk udfordring, som også sociologien må komme overens med.

Hvordan er det så gået sidenhen, kan man spørge, med sociologers indsats på området? Her er, hvad tre miljøsociologer, Klinenberg, Araos og Koslov, skrev på prominent sted [*Annual Review of Sociology*] for et par år tilbage, da de gjorde status over disciplinens bidrag til at forstå klimakrisen – efter først at konstatere, hvad vi allerede ved om problemet:

Anders Blok

Professor i miljø-
og klimasociologi,
Institut for Fødevarer
og Ressourceøkonomi,
Københavns Universitet

abl@ifro.ku.dk

“Studerende, politikere og forskere i mange discipliner vil opleve et presserende behov for at forstå de sociale årsager og konsekvenser af klimakrisen, og en endnu stærkere drivkraft mod at forandre tingenes tilstand. Visse sociologer oplever allerede nu denne akuthed. Men klimaforandringernes langtrækkende implikationer vedbliver med at være mærkeligt perifere i disciplinen som helhed.”

Man kan altid diskutere den slags vurderinger, og i europæisk sociologisk perspektiv er jeg ikke *helt* enig i sidstnævnte sætning. Det kommer jeg tilbage til om lidt.

Men lad mig først begrunde, hvorfor jeg starter med citaterne her. Det gør jeg for at pege på noget ret entydigt: nemlig at vi med det, vi nu til dags kalder “grøn omstilling”, står med problemstillinger, der dels har en længere og ikke særlig munter forhistorie; hvor vi sociologer udfordres og anspores til disciplinær nytænkning; og hvor det må antages at være ganske betydningsfuldt for fremtiden, om vi lykkes med vores forehavende eller ej.

Når jeg ikke er *helt* enig med Klinenberg, Araos og Koslovs sidste sætning – om end jeg selvfølgelig er helt enig med deres første fra citatet – så skyldes det nok, at jeg fra min danske og europæiske position ser miljøsociologiske aftryk lidt flere steder i disciplinen, end de synes at gøre fra deres amerikanske ståsted.

Ét er, at en hurtig søgning på “klimaforandringer” i kategorien “sociologi” på *Web of Science* faktisk viser en klart opadgående tendens de sidste 10-15 år hvad angår sociologiske tidsskriftsartikler om emnet. Det er fint, men vi ved også alle, at man skal tage bibliometriske data med mere end ét gran salt. Som regibemærkning kan jeg tilføje, at hverken vi i København eller I her i Aalborg har bidraget specielt meget til den internationale tendens.

Noget andet og mere håbefuldt er imidlertid den måde, natur-, miljø- og klimaproblemer har ageret anstødssten til betydningsfulde faglige og teoretiske nybrud over i hvert fald de sidste 20-25 år. Og herunder på måder, som jeg er sikker på, har afsat sig løbende spor i undervisningsplaner og diskussioner her i Aalborg.

De her udviklinger har jeg selv skrevet om mange steder. Blandt andet i en artikel på dansk fra 2012, som jeg kaldte for “et nyt klima for sociologien” [trykt i Dansk Sociologi]. Her redegjorde jeg for teorier og begreber om økologisk modernisering, om miljøbevægelsens mobilisering og om betydningen af hverdagslivets praksis for miljøbelastning. Og herudover fremhævede jeg fornævnte Ulrich Beck og franske Bruno Latour som to prominente eksempler på, at vi særligt i europæisk sociologi i stigende grad har forstået samfundsudviklingen som flettet uløseligt sammen med natur-, miljø- og klimaproblemer.

Alt sammen bare for at sige: Selvfølgelig har også vi sociologer en svær læringsrejse foran os. Der er trods alt *ingen*, der troværdigt kan hævde at vide, hvordan man omstiller forskelligartede senmoderne risikosamfund og ulighedsskabende og naturudbytende varianter af kapitalisme til en udvikling, der respekterer planetens økologiske bæreevne. Mindst af alt selvfølgelig økonomerne! Men vi sociologer starter heldigvis ikke helt “fra scratch”, når vi prøver at tackle de her spørgsmål.

Fra skuffelsernes til håbefuldhedens miljø- og klimasociologi

Der er, kort sagt, grund til at tøjle vores disciplinære selv-skuffelse – og ja, det må I gerne tage til jer som uddannelsens nye motto her i Aalborg! Og dermed se lidt mere håbefuldt på disciplinens udviklinger over de sidste 25 år, når det kommer til at give os muligheder for at bidrage konstruktivt til de næste 25 års grønne omstilling.

I det arbejde sker der imidlertid hurtigt det, at skuffelsen forflytter sig til samfundet og dets deltagere. Miljø- og klimasociologi har en slem tendens til at udvikle sig til dét, jeg i min 2012-artikel kalder for “skuffelsernes sociologi”: Folk ved aldrig nok, de gør aldrig nok, det går for langsomt, det er for inkonsekvent ...!

Her står vi selvsagt over for et fænomen, hvor beskrivelsen på lange stræk er korrekt i sit globale omrids. Ét hurtigt blik på den måde, vi som globalt samfund overskrider planetens økologiske grænser – ikke bare for klima, men også for biodiversitet, for nitrogen, kemikalier og meget andet – viser, at den er gal med kursen, hvis man da går ind for bæredygtighed.

Men vi sociologer kan selvsagt ikke blive stående på denne højthævede alpetop af naturvidenskab, moral og begrundet bekymring særlig længe. Vi må spørge, som f.eks. Ulrich Beck har gjort: *Hvorfor* er der ingen klimarevolution i sigte, ingen miljømæssig storm på Bastillen, ingen økologisk pendant til Rød Oktober? Hvad siger dette forhold om fordelinger og udviklinger af global magt og ideologi, af retfærdiggørelse, kritik og modmagt, her ved starten af det 21. århundrede?

Og mere jordnært må vi spørge, med f.eks. Kari Norgaard i hånden: *Hvorfor* taler og agerer borgere i vores del af verden så lidt på klimakrisen? Når nu hendes feltarbejde i en norsk landsby, hvor sneen og turisterne forsvinder, tydeligt viste, at langt de fleste faktisk er privat vidende og bekymrede og altså langt fra "klimaskeptikere" i den gængse, amerikansk-australsk-Thor Petersen-agtige forstand.

En sociologi, der ønsker at bidrage offensivt og konstruktivt til samfundets grønne omstilling, er nødt til at have gode, analytisk og normativt set overbevisende svar på den type spørgsmål. En sociologi om grøn omstilling er – som jeg i øjeblikket fortæller mine studerende på et fag med den titel – i høj grad også en sociologi om blokeringer, obstrueringer, forhalinger og koopteringer. De sker på mange niveauer og felter og med komplicerede lag af samarbejde, forskydning og konflikt mellem kollektive aktører i økonomi, politik, videnskab, civilsamfund og hverdagsliv.

Beck kaldte alt det her for risikosamfundets "organiserede uansvarlighed". Og dét begreb forekommer mig stadig rammende for en hel del af magtelitens snak om grøn omstilling – og altså den måde, dominerende partier, erhvervsorganisationer og fagforeninger tilsammen forhaler omstillingen. Den slags bør vi sociologer undersøge, beskrive, forklare og kritisere. Men vi bør gøre mere end det, vil jeg mene.

Vi bør nemlig *samtidig* forsøge at leve op til vel nok den mest berømte og håbefulde formulering af vor disciplins opgave. Nemlig dén, som Charles Wright Mills leverede, da han i 1959 formulerede sit begreb om "den sociologiske forestillingsevne". Der er her tale om en analytisk evne og netop ikke om den "fantasi", vi til tider fejlversætter den som på dansk – så vi misforstået kan sidde og vente på inspirationens nådegave.

Nej, sociologisk forestillingsevne er først og fremmest en analytisk færdighed, hvormed vi sociologer udfører vores arbejde godt. Og hvor vi dermed bidrager til dét, vi ikke bør tøve med stadig at kalde "demokratisk oplysning" – noget, der i den grad er brug for, når nu vi i den grønne omstilling skal lave vores samfund om.

Det gør vi som bekendt ifølge Mills, når vi formår gennem vores studier at vise, hvordan biografi og historie, personlige bekymringer og offentlige sager hænger sammen inden for rammerne af en bestemt samfundsinstitutionel helhed. Denne institutionelle helhed er historisk og komparativt forskellig og foranderlig, ligesom magteliten i øvrigt er det. Det er én grund til, at jeg personligt undgår begrebet "struktur" – det forekommer mig næsten lige så misvisende som begrebet om "adfærd".

Når det kommer til grøn omstilling, så er det ikke for meget at hævde, synes jeg, at selve problemet i høj grad også handler om manglen på sociologisk forestillingsevne. Og her altså ikke primært *sociologers* mangel på denne evne, men samfundsaktørernes, offentlighedens og politikkenes mangel på ditto. Det er på denne baggrund, vi ofte spises af med forestillinger om dét, Rasmus

Willig og jeg kalder “omstilling uden omstilling”. Som en modvilje og manglende evne til at forestille sig alternativer.

En håbefuld forandrings- og omstillingssociologi kan derfor overordnet modstilles “skuffelsernes miljøsociologi” gennem sit forsøg på at opdyrke styrket sociologisk forestillingsevne, inden for og uden for disciplinens grænser. Men altså en forestillingsevne, der er tæt betinget af disciplinens analytiske grundfærdigheder.

I denne sammenhæng skal “håb” derfor ikke forstås som et andet ord for “optimisme”. Snarere tværtimod. Håb er her, for nu at parafrasere filosofen og Latours læremester Isabelle Stengers, rettelig at forstå som forskellen mellem sandsynlighed og mulighed. Det er ganske sandsynligt, givet magt, ideologi, ulighed og vaner, at samfundet får svært ved en reel grøn omstilling. Sociologer bør, for nu at gentage det, kunne levere overbevisende forklaringer på, hvorfor det forholder sig sådan. Men sociologer bør samtidig være håbede – og altså insistere på, at der eksisterer *muligheder* for forandring, som ikke er opslugt af sandsynlighederne.

Ét begreb for den type omstillingssociologi, jeg her taler om og for, er Michael Burawoys begreb om “offentlig sociologi”. Offentlig sociologi er, i Burawoys termer, en type af sociologi, der i høj grad orienterer sig mod dét, Mills kaldte for offentlige sager. Og som i dialog med offentlighedens bekymrede og engagerede aktører forsøger at undersøge problemer, blokeringer og mulige veje frem.

Her sættes sociologiens viden om biografi, historie og samfundsinstitutioner samt disciplinens normative indsatser i omstillingen derfor grundlæggende i dialog med civilsamfundets mange grønne stemmer. Og det er der hårdt brug for, vil jeg hævde, hvis forestillinger og praksisser om grøn omstilling skal tilbage på sine fødder.

Overordnet vil en sådan offentlig omstillingssociologi nemlig tage form af en kritik af de dominerende ideologiske forestillinger i magteliten – forestillingerne om, at omstillingen klares gennem teknologiske fix og såkaldte adfærdsændringer. Modsat findes der faktisk en oplagt alliance til de mange grønne civilsamfundsgrupper, NGO'er, tænketanke, naturvidenskabelige forskere og andre, der godt kan se, at grøn omstilling kræver *kollektive* ændringer i normer, praksisser og institutioner.

Det er her f.eks. sært opløftende – midt i miseren – at læse IPCC, det internationale ekspertklimapanel, seneste vurderingsrapport fra tidligere på foråret. Her tildeles sociologiske spørgsmål om ændringer i normer og institutioner en hidtil uset stor plads. Herunder i form af små spørgsmålstejn ved den måske mest afgørende institutionelle forskrift i vores samfund – nemlig kravet om eksponentiel økonomisk vækst.

Jeg er fuldt ud overbevist om, at den sociologiske disciplin er helt afgørende for, at vi som samfund kan forestille os og gradvist opbygge nye institutioner for en økonomi hinsides eksponentiel og udifferentieret vækst. Og jeg

er overbevist om, at det må ske i form af en offentligt engageret sociologi. Det er én af pointerne i Rasmus Willigs og min bog om "Den bæredygtige stat". Og det er én af pointerne med, at vi overhovedet *skrev* bogen som i sig selv et stykke offentligt henvendt sociologi.

Jeg vil dog samtidig gerne gentage, at dette i min optik *kun* kan ske, når sociologiens professionelle kerne – for nu igen at bruge Burawoys begreb – følger med. Offentlig sociologi om grøn omstilling henter sin tyngde, legitimitet og brugbarhed fra undersøgelserne og udviklingerne i den professionelle fagsociologi. At se modsætninger her er at fejle i forhold til Mills' idealer om den sociologiske forestillingsevne.

Den bæredygtige stat som hypotese til efterprøvning

Jeg vil nu tillade mig her i anden halvdel af mit oplæg – som måske bliver lidt kortere end første – at vende mig mod mit og Rasmus Willigs eget forsøg ud i sociologisk forestillingsevne, og altså vores ideer om og forslag til en bæredygtig stat.

Her trækker vi på en eksisterende politologisk og politisk-sociologisk litteratur om det, der gerne kaldes "miljøstater" – altså forsøg på at beskrive og forklare de tiltag til miljøregulering, bredt sagt, som forskellige stater har indført siden 1970'erne. Det har de typisk, påpeger vi, på måder, der har været underordnet andre hensyn, og altså firkantet sagt skiftevis hensynet til velfærd i velfærdsstaten og til konkurrenceevne i konkurrencestaten.

Men vores begreb om den bæredygtige stat er et eksplicit normativt begreb, hvormed vi forsøger så at sige at udmåle distancen mellem staters og samfunds faktiske initiativer og så proportionerne i de klima- og biodiversitetskriser, vi står med. Derfor starter vi selvfølgelig også fra konstateringen af, at der endnu ikke *findes* en bæredygtig stat – men at vores kollektive opgave som samfund er at *skabe* den.

Det betyder også, at vi er på sociologisk set lidt usikker og uvant grund. Så på samme måde som Ulrich Beck i sin tid tog sine forbehold i forordet til "Risikosamfundet", fordi han her forsøgte at ekstrapolere *frem* i tiden, så tager vi selvfølgelig også betydelige forbehold i vores bog. Først og fremmest ved at præsentere vores forslag til en bæredygtig stat som netop *forslag* – og altså som sociologisk informerede ideer, der bør underkastes styrket demokratisk dialog og, håber vi, afprøvning.

Sådan plejer jeg at præsentere bogens hovedpointer, når jeg taler offentligt og altså ud over fagets grænser. Men i dagens anledning vil jeg betone, at vores forslag *også* kan opfattes som en art "sociologiske hypoteser" – og altså som forsknings- og undervisningsdagsordener, som jeg håber, vil fylde mere i de kommende 25 års sociologi, også her i Aalborg, end de har i de foregående 25 år, stigningen til trods.

Overordnet taler vi i bogen om fire tværgående faktorer, som vi påstår vil være gensidigt afhængige og nødvendige i udarbejdelsen af en ny samfundskontrakt for bæredygtighed på tværs af stat, marked og civilsamfund. Så altså, som det turde fremgå, så er vi som sociologer selvsagt lige så optaget af de to sidstnævnte sfærer – marked og civilsamfund – som vi er af staten som sådan. Det lød bare godt med “den bæredygtige stat”.

Afsættet er lokalt og dansk: Godt nok har vi i dette land fået en klimalov, der lover 70 % reduktion af CO₂(-ækvivalent)-udledninger i 2030, relativt til 1990. Der er bare lige dét, at vi ifølge Klimarådet er bagud på denne målsætning; at målsætningen ikke medtager vores forbrugsbaserede udledninger og derfor ikke er globalt retfærdig; og at den ikke medtænker biodiversitetskrisen og dennes sammenhæng med klima. Vi er kort sagt som samfund *ikke* på ret kurs – så hvordan kunne vi måske komme det?

Jeg vil drive mit oplæg mod sin afslutning ved efter tur at gennemgå de her fire tværgående faktorer – og for hver fremhæve noget af den sociologiske forskning og undervisning, som jeg tænker, de kalder på. Det vil selvfølgelig have karakter af stikord, som siden bør blive grundigere udfoldet, efterprøvet, kritiseret og så videre.

Efter tur vil det altså, i netop stikordsform, handle om konturerne af et nyt økologisk medborgerskab; om mulighederne for nye alliancer mellem civilsamfundets kritikformer; om demokratisk fornyelse i økologisk retning; og om retningen for en ny demokratisk og socialøkologisk økonomi, der respekterer de planetære grænser.

Første faktor: et nyt økologisk medborgerskab

Noget af det gode ved Ove Kaj Pedersens analyse af konkurrencestaten var, at han tildelte uddannelsessystemet og dets værdisocialisering en stor rolle i overgangen fra velfærds- til konkurrencestaten. Rasmus Willig og jeg startede faktisk med at genlæse Ove Kajs analyser – og tænkte, okay, hvordan ser pendanten til den bæredygtige stat ud?

Her griber vi så fat i et klassisk begreb, som har at gøre med stat-samfundsrelationer bredt og med de borgeridealer, der udbredes i uddannelsessystemet specifikt, nemlig medborgerskabsbegrebet. Og vi forsøger at skitsere konturerne af dét, vi kalder et økologisk medborgerskab, hvor bæredygtighedstænkning og forholdet til den økologiske omverden gøres centralt for socialisering i og uden for institutionerne.

Der er mange lag og mange udfordringer i en sådan forandringsproces, selvsagt. Én handler også her om at forstå, hvorfor magtelisten i et land som Danmark blokerer for de her typer af reformer i uddannelsessystemet, til trods for stærk mobilisering omkring sagen i civilsamfund, blandt studenterforeninger og blandt professionelle.

Mere grundlæggende inviterer det til at studere de forskellige former for faktisk eksisterende økologiske medborgerskaber, som allerede trives i ci-

vilsamfundets forskellige grene – ofte i form af det, jeg kalder for “omstillingsfællesskaber”. Jeg har selv studeret sådanne grupper på tværs af danske byer, i form af byhaver, fødevarefællesskaber og den slags, som er vokset i størrelse og udbredelse de sidste 10 år. Rasmus Willigs praktiske initiativ omkring Andelsgaarde, hvor jeg også selv er med, hører til i samme kategori.

Her besidder vi sociologer en række begreber, om frivillighed, aktivisme, fællesskab, læring og forandring, som er klart relevante for økologisk medborgerskab i praksis. Og vores studier af omstillingsfællesskaber vil være brugbare, både til at udvikle vores fag og til offentlighedsrettet at bidrage til et styrket grønt civilsamfund.

Anden faktor: nye kritiske alliancer i civilsamfundet

Imidlertid er vores anden observation, at et styrket *grønt* civilsamfund ikke i sig selv er tilstrækkeligt for en ambitiøs grøn omstilling. Der er derimod brug for nye alliancer på tværs af civilsamfundets forskellige sektorer, hævder vi, hvis presset på stat og marked skal blive tilstrækkeligt stort til at skabe reel forandring.

Her trækker vi på de analyser af samfunds- og kapitalismekritikkens forskellige historiske former, som Eve Chiapello har fremsat fra sin position i den franske pragmatiske sociologi. Grundlæggende har Chiapello her fremhævet fire stærke traditioner: den sociale kritik, den konservative kritik, den kunstneriske kritik og, ja, den grønne kritik. Og vores pointe er, at det er her, blandt aftagerne af alle disse fire kritikformer, at vi så at sige skal lede efter de grupper og kollektive aktører, der kan have en interesse i et andet samfund og derfor en interesse i reel grøn omstilling.

Til illustration påpeger vi, at vi finder den konservative kritik institutionaliseret i hensynet til naturbevaring, og derfor også centralt placeret i en stadig stor og vigtig organisation som Danmarks Naturfredningsforening (DN). Og den sociale kritik finder vi selvfølgelig primært i fagbevægelsen – hvorfor de små tegn på nye alliancer mellem denne og de grønne NGO'er, såsom Broen Til Fremtiden, er værd at holde øje med.

Igen har vi sociologer stærke redskaber, fra studier af sociale bevægelser og andre steder, til at afklare blokeringer og muligheder for denne type styrket alliancedannelse. Og herunder til at forstå og, ja, skubbe på for et øget kritisk pres på statens og markedets institutioner til faktisk at ændre kurs mod en ambitiøs omstilling – væk fra svag økologisk modernisering, som vi siger, baseret på tekniske fix.

Tredje faktor: demokratisk fornyelse i økologisk retning

Nu ville bogens titel jo være svært misvisende, hvis ikke Rasmus Willig og jeg fremsatte en række tanker om, hvordan statens *egne* institutioner – og i forlængelse heraf selve vores institutionelle demokrati – kan tænkes at kunne

omstilles, sådan at den og det i højere grad bliver kompatible med globale bæredygtighedsmålsætninger.

Igen er der flere forslag og ideer ude at gå her. Vi peger på initiativer for en grøn grundlovsændring, som i højere grad kunne formalisere natur-, miljø- og klimabeskyttelsen i vores juridiske og politiske institutioner. Og så peger vi særligt på de demokratiske innovationer, som i disse år bobler frem inspireret af tanker om deliberativt demokrati – tanker, som vi sociologer jo faktisk har en vis andel i.

I kimform kender vi disse nyskabelser fra det danske klimaborgerting, som jeg plejer at kalde den mest spændende og mest velbevarede hemmelighed om den danske klimalov! Vi taler for betydeligt mere politisk forpligtende udgaver en den slags borgerting, lokalt, nationalt og transnationalt – fordi de har vist sig at rumme potentialer for en demokratisering af grøn viden og et øget pres for omstilling. Og sociologer bør studere de mange forsøg, der bl.a. er ved at vokse frem i kommunerne, med denne type tiltag.

Fjerde faktor: en ny socialøkologisk økonomi

Endelig er enhver ide om ambitiøs grøn omstilling selvfølgelig ukomplet, før man har adresseret den eksponentielle vækstøkonomis svøbe. I bogen taler Rasmus Willig og jeg kort fortalt for en socialøkonomisk og demokratisk økonomi, stærkt inspireret af økonomen Kate Raworths tanker om såkaldt doughnutøkonomi.

Grundtanken er her, at den økonomiske politik bør reorienteres mod et dobbelt sigte: dels at økonomisk aktivitet respekterer de planetære økologiske grænser – det er doughnutens ydre cirkel. Og dels at økonomisk aktivitet sigter mod bæredygtig velstand og social trivsel snarere end vækst – det er doughnutens indre cirkel. Der kan stadig være vækst i visse økonomiske aktiviteter, men ikke udifferentieret eksponentiel vækst. Det handler ikke om afvækst, men om post-vækst.

Spørgsmålet er selvsagt, hvordan et samfund bringes derhen? Heller ikke her har vi selvfølgelig hele svaret – men ét element, hævder vi, er de modeller for medarbejder-, producent- og forbrugerejede virksomheder, som vi bl.a. kender fra den danske andelsbevægelse. Sådanne modeller udgør én måde at undslippe investortyranniet og bevæge sig mod en socialøkologisk økonomi – ikke en socialistisk økonomi, vil jeg lige understrege, mere en slags “associativ” post-vækst-kapitalisme.

Så også her har vi brug for sociologiske studier af alternative økonomiske modeller og organiseringer, deres virkninger, og hvordan de kan udbredes, herunder via samspil mellem marked, civilsamfundets pres og statslige reguleringer. Grundlæggende ved vi sociologer jo, at markeder *altid* er samfundspolitiske konstruktioner.

Afrunding: at bevæge sig håbefuldt mod fremtidens skuffelser!

Tilbage for mig er kun at ønske jer, og altså sociologiuddannelsen i Aalborg, hjerteligt tillykke med de 25 år! Jeg håber, at mit lille indlæg her har givet jer og os et kritisk, men kærligt skulderklap: Vi har opnået mere i de forgangne 25 års sociologi, når det kommer til natur-, miljø- og klimaudfordringer, end vi nogle gange selv tror. Også selv om heller ikke *vi* har gjort nok på denne skuffelsernes holdeplads par excellence.

Det betyder, vil jeg mene, at vi står bedre rustet til de kommende 25 års skuffelser med den grønne omstilling! Husk på, at håb ikke har noget med optimisme at gøre. Når jeg kigger mig omkring, så har jeg svært ved at se, hvad sidstnævnte dog skulle gribe fat i på dette område. Det skulle da lige være den nye, ungdomsbårne klimaaktivisme, hvor jeg vil tro, at også sociologistuderende her i Aalborg spiller en rolle. Men som samfund er vi ikke på ret kurs, og vi er ikke ved at rette op – ikke i Danmark, slet ikke globalt.

Det er bare sådan, at de største samfundsudfordringer kræver den maksimale grad af sociologisk håbefuldhed – forbundet med den maksimale grad af sociologisk forestillingsevne! Det er i mellemrummet mellem de sociale sandsynligheder og de sociale muligheder, at vigtig sociologi udfolder sig. Det er i dette mellemrum, at vores professionalisme, vores forskning og vores undervisning giver mening.

Det gælder generelt, og jeg håber, mange her vil genkende erfaringen. Og det gælder i dag i særlig grad, når vi taler om grøn omstilling. Som sociologen John Urry har sagt: Klimaudfordringerne kalder på en fuldstændig ændring af samfundet, hverken mere eller mindre. Jeg har svært ved at forestille mig en bedre grund til at klø på med sociologiuddannelsen her i Aalborg, og alle andre steder, med krum hals de næste mange år.

Essay

Grebet af skønhed: I essayistisk dialog med Chiara Piazzesis *The Beauty Paradox*

Anette Stenslund

Essayet fortæller de teorier, som står det nær; dets tendens er uophørligt at ville likvidere meninger, også dem, det selv tager udgangspunkt i. Det er [...] den kritiske form par excellence [...]. "Essayet er den kritiske kategoris form i vores ånd. For den, der kritiserer, må nødvendigvis eksperimentere; kritikeren skal skabe betingelser, som lader en genstand træde frem på ny, anderledes end hos en forfatter."

Theodor Adorno *Essayet som form* 1958 med citat fra Max Bense.
Citeret fra Melberg (2023): 298-299.
Oversat af Anette Stenslund

Dette essay præsenterer en læsning af Chiara Piazzesis *The Beauty Paradox: Femininity in the Age of Selfies*, udgivet af Rowman & Littlefield i 2023. Det er affødt af arbejdet med en anmeldelse (Stenslund 2024), som jeg her genre-mæssigt lader detonere ved hjælp af essayets legende og kritiske form, der søger en dybere analytisk dialog med værket og dets teoretiske ramme.

The Beauty Paradox er ikke en bog om skønhed som sådan, men en bog om, "hvordan skønhed er diskursivt konstrueret i nutidige nordamerikanske samfund, og om den praktiske indflydelse, dette har på kvinders daglige valg [og] vurderinger, både online og offline." (Piazzesi 2023:6. Alle Piazzesi-citater i det følgende er oversat af Stenslund). I tankevækkende og ofte også underholdende stil diskuterer Piazzesi, hvordan kvinder tænker over, praktiserer, kropsliggør, føler, vurderer og visualiserer 'feminin identitet' – som hos Piazzesi lader til at være det samme som kvindelighed. Forudsat at man kan acceptere (måske blot midlertidigt) en snæver definition af kvindelighed, så

formår bogen at levere en engagerende og lærerig læseoplevelse. Læsere, der forventer sig en eksplorativ analyse af flydende kønsidentiteter og et kritisk syn på femininitet og maskulinitet—ikke blot som absolutte og binære kategorier, men som mulige komplementære elementer, der kan krydse hinanden i et bredere spektrum af mere eller mindre krøllede kønsudtryk—vil derfor ganske givet finde bogens tilgang en smule begrænset. Men uanset hvorfra i det kønsteoretiske landskab man bevæger sig ind på denne bog, så vil der været noget at hente for enhver. Ikke mindst for den sociologisk engagerede læser, der retter sin bevågenhed mod styrende normer og idealer i vor tid.

Piazzesi er drevet af en sociologisk interesse for, hvordan kvinder oplever deres eget og andre kønsfællers udseende som skønt, smukt og attraktivt (begreberne lader til at blive brugt synonymt). Hun vil vise, hvordan kvinders 'look', deres visuelle fysiske fremtoning, konstant vurderes og reguleres, og hvordan de, uanset hvilken strategi de vælger, aldrig kan undslippe sig de modsatrettede skønhedspåbud (*beauty injunctions*), som skønhedskulturen udsteder.

Skønhedskulturen skildres som et komplekst konglomerat af normative forventninger, der på paradoksalt vis regulerer kvinders adfærd, selvopfattelse og samfundsengagement. Der er for denne læser at se en klar familiaritet mellem Piazzesis feminisme og det patriarkatsteoretiske udgangspunkt, som Naomi Wolf udviklede tilbage i 1991 med *Skønhedsmyten*. Men som læser får man aldrig rigtig at vide, hvordan Piazzesi forholder sig til Wolf, som dog er nævnt ved navn (men ikke referet i indholdsmæssig forstand) i to noter bagerst i bogen. Med reference til sociologen Maxine Leeds Craig argumenterer Piazzesi for, at skønhed er en "omstridt symbolsk ressource", som afhænger af kontekstens magtstrukturer. "På ethvert givent tidspunkt, i et patriarkalsk samfund, kan udseendet vendes mod en kvinde for at umyndiggøre og miscreditere hende", men om og hvorvidt Piazzesi så betragter vor tids samfund som patriarkisk, forputter sig mellem linjerne (2023:29).

At skønhed i nutidens vestlige samfund bliver anvendt som politisk våben mod kvinder, er en pointe fra Wolf (1991). Kvindernes fremmarch på arbejdsmarkedet op igennem de seneste godt 150 år og deres indtræden i positioner, der tidligere var reserveret mænd, har ganske vist bidraget til en større social og økonomisk ligestilling af kvinder og mænd. Den patriarkalske religion, som Wolf kalder den, har derfor tabt terræn, men nogle af dens bevidsthedsforandrende teknikker har til gengæld blot rodfæstet sig i ideologier omkring det skønne udseende (Wolf 1991:11). Skønhedsmyten virker derfor ved at føre patriarkatets sociale magtfunktioner videre. Dens virke er subtil, som hos Piazzesi, men hvor kvinder hos Wolf føres bag lyset, fremmedgøres og fastholdes i deres sociale underordning i forhold til mænd, så bliver magtforholdet i højere grad skildret i dets paradoksikalitet hos Piazzesi.

The Beuty Paradox argumenterer for, at skønhedskulturen skaber fire centrale paradokser omkring kvinders værdi, autenticitet, magt og forpligtelse

Anette Stenslund

Adjunkt, ph.d.
Institut for Mennesker
og Teknologi
Roskilde Universitet

stenslund@ruc.dk

(*commitment*), som kvinder konstant må navigere i. Et eksempel er paradokset om værdi, hvor kvinder på den ene side forventes at pleje deres udseende for at opnå social accept, men på den anden side let risikerer at engagere sig for meget i skønhedsrutiner og dermed bliver udsat for ringeagt. Værdiparadokset lyder: "En kvinde skal bekymre sig om sit udseende. Men hvis hun bekymrer sig om sit udseende, er hun overfladisk og dermed uværdig; hvis hun er ligeglad med sit udseende og afviser skønhedskulturen, er hun ikke en kvinde og dermed igen uværdig." (Piazzesi 2023:18).

I bogen nævnes Alexandria Ocasio-Cortez (AOC), der beskyldes for at fokusere mere på sin fremtoning end sine politiske evner. I en dansk kontekst kan vi tænke på Helle Thorning-Schmidt, som grundet sine modevalg blev til "Gucci-Helle". Jeg kan heller ikke undlade at nævne Angela Merkel (selvom bogen ikke gør det), der ofte er blevet kritiseret for ikke at optræde feminint nok. Problemstillingen, som *The Beauty Paradox* skitserer, er, at kvinder ofte vurderes efter en anden målestok end deres mandlige kolleger, hvilket bekræfter bogens kerneargument: at skønhedsnormer opretholder forskellen mellem det maskuline og feminine (kroppe, identiteter, aktiviteter, sociale sfærer osv.). Dette kan være både bekræftende og nedværdigende for kvinder, uanset om de betragtes som fysisk attraktive eller ej. Lige meget hvor kompetent en kvinde måtte være, kan hendes autoritet og legitimitet blive undermineret på et splitsekund, hvis hendes udseende kommer i fokus. Dette tilføjer en ekstra dimension til det, Piazzesi kalder magtparadokset: "En kvindes magt er magtesløs, så længe hendes legitimitet og værdi vurderes ud fra hendes fysiske fremtræden" (2023:33). Piazzesis overvejelser om magt bliver særligt relevante, når vi tænker på kvindelige autoriteter, hvis udseende ofte har været genstand for offentlig debat, næsten lige så meget som deres professionelle opgaver. Man behøver imidlertid ikke være en offentlig person, for at mekanismerne træder i kraft. Piazzesis kvinder fortæller, at de kender til, hvordan feminint udseende kan være en form for magt på arbejdspladsen (2023:138). Vi hører om Emma, som bruger sit unge, smukke ydre til at få gratis drinks i baren og rabatter i butikker og restauranter. Når hun selv arbejder som bartender, er hendes udseende også 'good business', der gør hende i stand til at sælge mere. "Hvad hun lærer som arbejder, udnytter hun

som kunde, og vice versa" (Piazzesi 2023:140). Zoe, som er 50 år, har gjort sig lignende erfaringer i sin ungdom, men nu, hvor alderen har sat ind, kan hun ikke længere drage samme fordele ved sit ydre. Hvad de fleste af Piazzesis kvinder imidlertid ser ud til at vide, er, at for at kunne 'charme sig ind' og drage fordel af et smukt ydre afhænger det af, at man ikke 'sælger ud'. Man må mestre den balancegang, der gør, at man har respektabilitet—i det øjeblik omverdenen har besluttet sig for, at man 'spiller for meget på sin kvindelighed', så er man magtesløs. Skønhedsnormer skaber derfor både muligheder og begrænsninger for kvinder; de kan være til fordel for kvinder, men kan også risikere at diskreditere dem. Skønhed giver magt, men denne magt undermineres konstant af det system, der tildeler den. Eller en anelse mere aggressivt formuleret med Piazzesis egne ord: "Skønhed forbliver en feminin magt, defineret af et tvetydigt forhold til forskellige feminine kvaliteter, interesser og evner, og til dem, der kontrollerer adgangen til en sådan magt—nemlig mænd." (2023:127).

Rammesætningen omkring skønhedsparadokserne foregår hovedsageligt i det indledende kapitel, hvorefter fem følgende kapitler empirisk og analytisk undersøger, hvordan skønhedskulturen gør sig gældende i forskellige sfærer af kvindelivet: i moderskabet, på markedet, i arbejdslivet og på digitale platforme. Hvorfor netop disse sfærer er valgt, forbliver uforklaret og kan—men dette er gæteri—være opstået gennem kodning af interviews. Piazzesi har i sit tidligere arbejde beskæftiget sig med kvinder, der tager selfies, og bogen trækker eksplicit på disse indsigter. Selvom der ikke direkte argumenteres for en hierarkisk rangering mellem sfærerne, er forfatterens særlige interesse for kvinders selvfremsstilling online i form af selfies-praksisser på sociale medier tydelig igennem hele bogen. 'Selfie-tidsalderen' er endda fremhævet i bogens undertitel (*Femininity in the Age of Selfies*), hvilket må opfattes som noget af et vovestykke. For hvad berettiger det analytiske kvantespring, der gør 'selfies-tagning' ('*selfies-taking*' – Piazzesi nominaliserer sågar 'det at tage selfies' som verbal handling) til et definerende træk for en hel tidsalder? Skal vi virkelig betragte de mennesker, som bevidst afholder sig fra at tage selfies, eller som ikke viser spor interesse for fænomenet, som anakronismer? For slet ikke at nævne de mennesker, som fortsat ikke har adgang til kamera og brugerprofiler på sociale platforme. Selfies som tidsåndsmarkører—dette forslag kunne med fordel kvalificeres yderligere for at undgå, at det virker som en tilsnigelse. Det er i det sidste og sjette kapitel, at læseren får at vide, hvordan skønhedskulturen 'penetrerer' kvinders digitale praksis på normsættende vis. En interessant lektur, men jeg kan ikke undgå at sidde tilbage med en følelse af, at interessen for digitale personaer (et begreb, jeg ikke kan undlade at holde af) kommer til at overskygge de andre fortræffelige skildringer af øvrige sfærer.

Æstetiske professionelle liv

Skønhed på arbejdspladsen og bredere i det professionelle liv er et af de emner, som bogen tager op. Det handler om betydningen af at se godt ud, når man skal præstere professionelt. 'Vi' (jeg tror på mange køn og ikke blot kvinder) sætter tid af til at gøre os pæne, tage bad, måske dufte godt, rede og sætte hår, pynte os med accessoires, sminke eller lignende og finde det rette tøj. Ifølge *The Beauty Paradox* gør kvinder det (Piazzesi skriver om kvinder og ikke om et 'vi' i al almindelighed) ikke blot for at føle sig godt tilpas, men for at sikre en produktiv dag. 'Fortæl dette til enhver kvinde, og hun vil blot svare, "selvfølgelig"', skriver Piazzesi (2023:2).

Som læser er jeg ikke sikker på, at dette kun gælder kvinder, og jeg er heller ikke blevet overbevist efter at have læst bogen. Læseren må vide, at 'vi' afviger fra bogens præference for 'hun' og 'hende'. Erfaringer fra både professionel og privat kontekst minder mig om, at også andre køn end kvinder med stort K er bevidste om deres æstetiske appel. Eksempelvis var det en mandlig kollega, der for mange år siden mindede mig om betydningen af at føle sig velklædt, især i undervisningssammenhæng som universitetsansat. Han tog altid blazer eller jakkesæt på, når han skulle forelæse, hvilket bidrog til en øget følelse af kompetence. Pointen er her, at han ikke blot foregiver at være bedre, end han er, han *bliver* bedre, klogere, skarpere. På P1 Morgen diskuterede værterne for nylig et lignende scenarie. Det handlede om atleter ved OL og udregninger, der havde estimeret, at de på sprintdistancer kunne vinde (som jeg husker det) 7 millisekunder på rette strømlinede beklædning og håropsætning. Men alligevel ser vi løbere med stort udslået hår, nogle med lange negle og tunge guldkæder. Ja, ikke overraskende, tænker vi nu med Piazzesi i baghovedet, for *følelsen* af at se godt ud kan ikke måles, som vindmodstanden kan det, og måske skyder løberne rent faktisk en stærkere sprint, når de føler sig smukke. Dét tror jeg på, og her er Piazzesi og jeg i sync.

Med interviewmaterialet viser Piazzesi, hvordan nogle af kvinderne bruger deres fysiske fremtoning og påklædning strategisk til at charmere kunder eller kolleger og vinde andres sympati eller 'afvæbne' dem i potentielle konfliktsituationer. Fra arbejds- og beskæftigelsesforskere Chris Warhurst og Dennis Nickson (2020, 2009, 2007) tages konceptualiseringen af "æstetisk arbejde" i anvendelse, hvorved den mere synlige dimension af relations- og følelsesarbejde adresseres. Æstetisk arbejde vedrører medarbejderens individuelle skønhedsperformances, men som Piazzesi foreslår, tjener dette arbejde samtidig også organisationers formål, behov og interesser. Hvordan medarbejdere såvel eksplicit som implicit opfordres til at omsætte 'det rette look' til et organisatorisk værktøj til at fremme ikke blot for profit, men for eksempel også et bestemt virksomhedsimage eller såkaldt levedygtige miljøer (*livable environments*), er efter min overbevisning et ganske originalt bidrag til organisations- og arbejdslivsstudier.

Visuel æstetik og multisensoriske perspektiver

Piazzesi bidrager til blikkets sociologi ved at udforske det kvindelige blik (*the female gaze*), det kosmetiske blik, det intergenerationelle blik og mandeblikket (sidstnævnte mere perifert). Selvom hun er tilknyttet UQAM i Montreal (*L'Université du Québec à Montréal*) og dermed befinder sig tæt på kolleger ved Centre for Sensory Studies ved Concordia University, i samme by, inddrager hun ikke disse forskeres perspektiv på en bredere sanseligheds betydning for skønhedsnormer i sine analyser. Flere af disse forskere har ellers påpeget, hvordan skønhedspraksis er præget af et sanseligt hierarki, hvor synet får forrang (se fx Classen 1998 og Howes 2003:93). De foreslår, at en genovervejelse af sanser som berøring, duft og lyd kan åbne op for nye måder at forstå og opleve skønhed på. Men ligesom Piazzesis arbejde primært fokuserer på kvinder og femininitet, forbliver også syn og synlighed centrale temaer i *The Beauty Paradox*. Dette kan give læseren anledning til at overveje, hvad andre sanselige aspekter betyder for hendes informanter. Hvordan påvirker dufte deres oplevelse af skønhed? Spiller deres auditive eller taktile fremtoning en rolle i deres selvpræsentation? Hvornår bærer de lange øreringe, der måske rammer halsen og skaber en diskret lyd? Og hvilken betydning har neglene – er de korte eller lange, og hvordan påvirker det deres interaktioner med en smartphone eller et tastatur? Hvordan påvirker skosåler deres gangart? Hvilke materialer, som læder, uld eller silke, foretrækker de i forskellige sammenhænge?

Selvom Piazzesi ikke undersøger disse aspekter, leverer hun værdifulde indsigter i kvindernes visuelle selv fremstilling og deres oplevelse af skønhed. Hun beskriver fx, hvordan håret spiller en central rolle for mange af hendes informanter. Da hun spørger Melissa, hvad der er vigtigt for at tage en god selfie, lyder svaret prompte: "Mit hår." For Melissa var en "god hårdag" afgørende for at føle sig smuk.

Har læseren nogensinde taget en selfie fra et prøverum med forskellige alternative beklædningsgenstande for at indhente et hurtigt godt råd fra en ven eller veninde om, hvad der kunne fungere bedst? Her ville der med Piazzesi være tale om en form for "mutual empowerment" (2023:91). En slags "peer advice" (2023:92), som jeg fortsat mener sker på tværs af køn, men som i *The Beauty Paradox* formuleres som en slags solidaritetsaspekt ved kvinders forhold til kvinder. Kvinder støtter og vejleder gensidigt hinanden, hvilket er en væsentlig del af deres skønhedspraksisser. Der er ingen spor af de indbyrdes konkurrenceforhold, som postfeministiske analyser har haft øje på (se bl.a. Piazzesi 2023:91; 136). I stedet argumenterer Piazzesi for, at "det kvindelige blik hjælper med at strukturere tankegange og følelser bag kvinders engagement i skønhed; måderne og graden af deres individuelle forpligtelse formes ved at se på andre kvinder, sammenligne sig med dem, lytte til deres råd, overveje deres erfaringer og vurdere deres resultater." (Piazzesi 2023:91).

Spørgsmål kvinde til kvinde som fx 'Hvor ser du godt ud, hvor har du købt den?' eller opmærksom observation i bybilledet, hvor parter kan lade sig inspirere af hinandens måder at sætte hår, kombinere tøj, accessoires etc., viser, at kvinder ikke blot modarbejder hinanden, men bruger hinanden som en strategi til at navigere og leve op til skønhedsnormer.

Naturligt flair, en mavefornemmelse, en viden

Sociologiske studier, der analyserer normativitet og performativitet i relation til kønnede, seksualiserede, aldersbetingede og æstetiserede praksisser, vil kunne drage nytte af at læse *The Beauty Paradox*. Bogen positionerer sig aldrig direkte og med tydelighed, men kunne tænkes at komme til gavn i undersøgelser, der henter afsæt i feministisk økonomi, forbrugerisme, konsumkultur og Foucault-inspirerede overvågnings- og selvovervågningsmekanismer. Også læsere med interesse for eksempelvis omsorgssociologien – herunder selvomsorg, og hvad Piazzesi betegner som selventreprenørskab – har meget at hente: I en kort passage, hvor der fortælles om netop entreprenørskab, der handler om "at forvalte sine ressourcer klogt for at maksimere sine investeringer og opnå de 'bedste' resultater", kan bekymringer om 'care-washing' løbe læseren koldt ned ad ryggen (Piazzesi 2023:88).

Piazzesi understreger, at skønhed ikke blot handler om nødvendigheder, prioriteringer og valg, men om at udvikle en strategisk kompetence, der kræver viden (*wiseness*) og evne til at mestre de forskellige aspekter af skønhed. Bourdieu er taget i brug, når bogen flere steder giver læseren indblik i, hvorledes kvinder må trække på deres mavefornemmelser (*gut feelings*) for at navigere i komplekse skønhedsidealiser, der kræver betydelige ressourcer, økonomiske og tidsmæssige. Skønhedspraksisser er med andre ord kompetenceafhængige – eller, som Piazzesi formulerer det: "At vise de ydre tegn på ens tilstrækkelige og kyndige deltagelse i skønhedskulturen betragtes som en markør for kompetent kvindelighed (Piazzesi 2023:33). Det er på den baggrund, Piazzesi betegner en "iværksætterfemininitet" (2023:54).

Med reference til historikeren Kathy Peiss (1998) minder Piazzesi om, at kvinder på ingen måde kan gøre, hvad end der falder dem ind, med blush, mascara og læbestift. I begyndelsen af 1920'erne, på et tidspunkt, hvor den sociale modstand mod makeup var ved at aftage (man havde betragtet brug af makeup som en uærlig og tilslørende udskejelser), blev der formuleret mere specifikke anvisninger for brugen af kosmetik af skønhedseksperter, klummeskribenter og kosmetikproducenter. Her blev nødvendigheden af at mestre en fin balancegang adresseret: "farvning af øjenlåg og kraftig mascara var sjovt om aftenen, men dårlig smag i dagslys; acceptabelt for voksne, men ikke for piger under atten; smukt på dansegulvet, men ikke på kontoret" (Peiss i Piazzesi 2023:32). Sådanne normer er udtalte også i nutidens skønhedsråd, skriver

Piazzesi. Som mor til en 6-årig, der ofte går på opdagelse i makeup-pungen, kan jeg som læser ikke tæmme et indvendigt smil over den indsigt, bogen giver, når den lader mig indse, at hvad jeg ihærdigt forsøger at kommunikere, når jeg i en hektisk morgentime beder en lille dame foran et spejl 'skrue lidt ned for charmen', inden hun tager i skole, i virkeligheden er udtryk for en artikulering af normer for kompetent selvfremsstilling. Og kompetencen, jeg søger at lære det unge menneske, er naturligvis kulturelt og socialt situeret.

Umagen, mange mennesker gør sig, med at finde den rette balance i ikke at være for forskønnet, men dog ganske skøn, taler ind i autenticitetsparadokset: "Hvis du forsøger at leve op til den idealiserede version af feminin skønhed, er du uautentisk, og hvis du opgiver alle forskønnelsesprocesser for at være naturligt smuk, er du grim." (Piazzesi 2023:24). Trods kulturelle variationer, så formoder jeg, at langt de fleste danske som canadiske middelklassepersoner tilstræber at se naturlige ud. Der er altid undtagelser. Det interessante er imidlertid, at 'naturlighed' er blevet et skønhedsideal, der appellerer til så mange, og endnu mere interessant er det at få indblik i, hvad naturlighed så er for hvem og hvor, og hvad den kræver af 'fancy' stylingprodukter samt mere eller mindre kirurgisk invasive tiltag (Stenslund 2005; Davis 2000). Det er ikke en diskussion, *The Beauty Paradox* tager hul på, men det er en analyse, man kan gøre sig forhåbninger om, at bogen trods alt vil hjælpe til at løfte.

Æstetisk kompetence er med Bourdieu ikke blot socialt konstrueret, men ulige og hierarkisk organiseret på tværs af klasser. Med Piazzesis særlige fokus på kvinder—og i det fjerde kapitel særligt kvinder, som er mødre—lægger bogen køns- og tidsparmetre til dette ulighedsperspektiv. Mødre udgør en type skønhedsforbrugere med særlige udfordringer, fordi de både bliver mødt af kulturelle forventninger til moderskab og skønhed, samtidig med at de har begrænset tid til rådighed, hvilket spiller en væsentlig rolle i, hvordan de håndterer skønhedspraksisser for at leve op til disse forventninger. For eksempel kan den tid, det tager at finde det helt rigtige produkt, være lig nul og niks. Jeg vejledte for nylig et studenterprojekt om bæredygtigt tøjforbrug, og konklusionen på projektet lød, at øget opmærksomhed omkring genbrugsbutikkernes potentiale kunne bidrage til at løse vægtige aspekter af bæredygtighedskrisen. Her kan Piazzesi bidrage til en nuancering, for genbrugsshopping er ikke for alle. Dels kræver det kompetence, og dels kan det være en tidskrævende måde at forvalte sit konsum. For nybagte mødre vil det givetvis være en uoverstigelig udfordring at skulle lede efter tøj i genbrugsbutikker—en øvelse, der er mindre byrdefuld for kvinder uden børn og slet ikke en vanskelighed for visse unge kvinder, der snarere betragter det som en hobby og en fælles social aktivitet og fornøjelse.

I dette ulighedsskisma kan forpligtelsesparadokset manifestere sig: "En kvinde vil altid gøre enten for lidt eller for meget for at forskønne sig. Hvis hun føler, hun har gjort nok, kan hun altid gøre mere. Hvis hun gør mere, har hun sandsynligvis gjort for meget." (Piazzesi 2023:33). Dette paradoks fører

til en konstant evaluering af, om man nu har gjort en tilstrækkelig indsats for at leve op til skønhedsidealene, hvilket kan resultere i en vedvarende selvbeprejelse og følelse af enten at have gjort for lidt eller for meget, og aldrig at ramme den rette balance. Hvis mødre går for meget op i deres udseende, risikerer de at blive opfattet som selvcentrerede og ikke at være der nok for deres børn. Hvis de omvendt ikke gør noget ud af sig selv, kan det tolkes som, at de har forsømt deres egen fremtoning—for ganske vist bør de være der for børnene, men samtidig bør de vel også 'have et liv' og tage sig lidt af sig selv, ikke?

Empirisk grundlag og metodisk positionering

Bogens mange drøftelser udspringer fra Piazzesis empiriske materiale, som består af longitudinelle interviews med elleve informanter, udført over en periode på 18 måneder. Med undtagelse af deres alder (22-50 år), socioøkonomiske status og fysiske kropsstørrelse må informanterne betragtes som en ganske homogen gruppe, som deler kønsidentitet (de er kvinder), bopæl (de er montrealere / 'québécoise'), seksualitet (de er heteroseksuelle), tilnærmelsesvis etnicitet (10 ud af 11 er hvide) og, som en del af Piazzesis udvælgelses-kriterium, deler selfies på Facebook og Instagram og har en villighed til at tale med hende om dem.

Tidsdimensionen bruges ikke direkte som i de klassiske sociologiske langtidsundersøgelser, der følger folks livsforløb og udvikling over flere år og somme tider generationer. Kun ét sted hører læseren om, at en informant ændrer syn på sig selv som såkaldt 'selfie-tager'. Det opfølgende interview tjener snarere den ganske væsentlige funktion, at samtalerne bringes fra et generelt niveau om selvpræsentation og selfie-praksis til et mere konkret, kontekstualiseret og situeret niveau. Her spiller tidsligheden faktisk en afgørende rolle, for at tale om ens egne selfies indebærer nødvendigvis, at man sætter ord på en tidligere afbilledet version af sig 'selv', forklarer Piazzesi. Men det 'selv', der engang tog en selfie i en bestemt situation, får i det opfølgende interview en tredelt rolle: Der er hende, der er portrætteret på billedet, hende, der tog billedet, og hende, der nu taler om det. Piazzesi lader således informanterne situere sig selv dengang og nu via erindringer, efterrationaliseringer og projektioner i sammenblandinger, der muliggør flerdimensionelle beskuelser af 'sig selv' og andre. Dét er alligevel kræst, skulle jeg mene, for den metodisk interesserede læser.

Også for læsere, der er metodisk interesserede i forskerens relation til sine informanter og undersøgelsesfeltet, tilbyder Piazzesi værdifulde refleksioner. Hun beskriver, hvordan hendes informanter begynder at kommentere på hendes hår og udseende, og hvordan hun gradvist selv 'indoptager' et 'female gaze', der gør hende mere bevidst om sit eget udseende. Disse observatio-

ner vil givetvis resonere hos forskere, der har arbejdet med lignende emner. Undertegnede har selv interviewet mennesker med forskellige kønslige og erotiske præferencer, der har gennemgået kosmetiske skønhedsoperationer, og det er betryggende at erfare, hvordan man ikke står alene med oplevelsen af at blive gjort til omdrejningspunkt for interviewpersoners opmærksomhed og deres æstetiske domme, som opstår i studiet af det, Piazzesi betragter som den omsiggribende vestlige skønhedskultur.

Skønne køn, kønnede skøn

Men er skønhed udelukkende et anliggende for kvinder? Er det maskuline ikke i stigende grad underlagt en skønhedskultur? Og har manden ikke netop historisk været omdrejningspunktet for skønhedsideal? Tænk på den unge, nøgne mand, som han blev fremstillet i arkaisk tid. Han var et af de mest populære motiver og blev betragtet som indbegrebet af skønhed. I Antikken mente man, at et smukt ydre afspejlede ens indre kvaliteter. Det var en form for fysiognomi: Havde man et smukt ydre, blev man også anset for at være god og kompetent. Den perfekte krop blev plejet, trænet og beundret på palæstraen og i de offentlige bade. Hvis man derimod ikke tog ordentligt vare på sit ydre, blev man betragtet som en dårlig borger, der ikke tog sin pligt over for staten alvorligt. Ifølge Xenophon iredesatte Sokrates endda sin unge medborger Epigenes for at forsømme sin krop, hvilket han mente viste manglende engagement i borgerpligten (Xen. Men. 3.12). Først i senklassisk tid begyndte man at vise interesse for nøgne kvindekroppe, men uanset hvad, var manden i centrum for det antikke skønhedsideal. Piazzesi kender til og nævner forskning, der beskæftiger sig med mænds skønhedspraksis, og som, modsat hende, argumenterer for, at vi bør være varsomme med at overvurdere værdien af attraktivitet som noget, der kun gælder for kvinder. Alligevel fastholder Piazzesi, at "den diskursive ramme, gennem hvilken vestlige kvinder oplever skønhed, stadig lægger større vægt på dens betydning for kvinder sammenlignet med mænd" (2023:5).

Bogen er kritisk indstillet over for postfeministiske strømninger, der udbreder idéen om, at kvinder har opnået fuldstændig frihed, handlekraft (agency) og selvbestemmelse, især i spørgsmål om, hvordan arbejdsliv, karriere, moderskab og digital performance administreres. Gennem postfeministisk retorik er politiske dimensioner ved æstetik og skønhed blevet udvisket, hævder Piazzesi, og systemiske uretfærdigheder er blevet trivialiseret, for så vidt som kvinder fremstilles som 'nyliberale subjekter' (et udtryk Piazzesi af og til bruger) med egen vilje og kontrol over deres kroppe. Fra et feministisk standpunkt underminerer *The Beauty Paradox* sådanne postfeministiske postulater. Den viser, at kvinder til stadighed former deres udseende for at opnå social accept og legitimitet som samfundsmedlemmer. Bogen pointerer,

at kvinder gestalter sig i overensstemmelse med paradoksale normative påbud, udelukkende fordi samfundet—stadig—bygger på en grundlæggende hierarkisk og dikotomisk differentiering mellem feminint og maskulint, hvor kvinder og kvindelighed er mindre værd end mænd og mandighed.

Endepunkt. Nye begyndelser?

Det er Piazzesis påstand, at netop fordi der er forskel på strukturelle og oplevede skønhedsnormer, er deres undertrykkende virke så vanskeligt at komme til livs. Hun stiller retorisk spørgsmålet: "Hvordan kan man indramme skønhed i forhold til lighed og retfærdighed, hvis kvinder ikke kun synes at finde glæde i at se godt ud, men også kan opnå betydelige fordele ved at blive opfattet som smukke? Hvordan overbeviser man den brede offentlighed om, at skønhed er et af de primære redskaber til social kontrol af kvinder, når den populære fortælling [...] samtidig fastholder, at skønhed er overfladisk, forfængelig og slet ikke vigtig for vurderingen af en persons værdi?" (Piazzesi 2023:35). Piazzesi udpeger skønhedskulturens paradokser: Den tvinger kvinder til at underkaste sig alverdens skønhedsfordringer, samtidig med at de, som lykkes i deres entreprenante feminine skønhedsiscenesættelser, vinder øget social status. Kvinder spiller på skønhed og vil gerne ses, skriver hun. De kan endda se både skønhedsnormernes fordele og ulemper. Så hvordan kommer vi dem til livs? Her efterlader *The Beauty Paradox* læseren med et spørgsmål, som den ikke selv besvarer. Jeg vover et par yderligere tankeeksperimenter som naturligvis skal stå for egen regning: Skal vi overhovedet komme skønhedsnormer til livs? Kunne vi finde fornøjelsen og lysten ved at spille på vores køn; tone den op og ned, som Henning Bech har givet forslag om på ligestillede vilkår (se fx Bech 2005)? Hvad om alle gjorde sig lidt mere umage med deres ydre? Overflader er jo ikke bare overflader, de kan nydes og leges med. Om de bare kunne formuleres som en borgerpligt.

Referencer

- Bech, H 2005. *Kvinder og mænd*. København: Hans Reitzel.
- Classen, C 2002 (1998). *The Colour of Angels: Cosmology, gender and the aesthetic imagination*. London: Routledge.
- Davis, K 1095. *Reshaping the Female Body : The Dilemma of Cosmetic Surgery*. London: Routledge.
- Howes, D 2010 (2003). *Sensual relations: Engaging the senses in culture and social theory*. Michigan: University of Michigan Press.
- Melberg, A 2013. *Essayet. Utvalg og introduksjon ved Arne Melberg*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Peiss, K 1998. *Hope in a Jar: The Making of America's Beauty Culture*. New York: Owl Books.

- Piazzesi, C 2023. *The Beauty Paradox: Femininity in the Age of Selfies*. 1st ed., Lanham, Boulder, New York, London: Rowman & Littlefield Publishers.
- Stenslund, A 2005. *Det er helt naturligt. Forholdet mellem menneske og natur—med den kosmetiske plastikkirurgi som case*. Hovedopgave. Sociologisk Institut, Københavns Universitet.
- Stenslund, A 2024. Book Review: The Beauty Paradox: Femininity in the Age of Selfies by Chiara Piazzesi. *Acta Sociologica*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/00016993241293654>
- Warhurst, C & Nickson, D 2020. *Aesthetic Labour*. Los Angeles: Sage. <https://doi.org/10.4135/9781529702002>.
- Warhurst, C & Nickson, D 2009. Who's Got the Look? Emotional, Aesthetic and Sexualized Labour in Interactive Services. *Gender, Work, and Organization*, vol. 16, no. 3, s. 385–404, <https://doi.org/10.1111/j.1468-0432.2009.00450.x>.
- Warhurst, C & Nickson, D 2007. Employee Experience of Aesthetic Labour in Retail and Hospitality. *Work, Employment and Society*, vol. 21, no. 1, s. 103–20 <https://doi.org/10.1177/0950017007073622>.
- Wolf, N 1991. *The Beauty Myth : How Images of Beauty Are Used against Women*. New York: Vintage.
- Xenofon, *Memorabilia*, bog 3, kapitel 12.

Anmeldelser

Dorthe Staunæs, Katja Brøgger og Kirsten Hvenegård-Lassen (red.):
Performative vendinger:
Introduktion til nyere
feministisk teori.

Frederiksberg, Nyt fra Samfundsvidenskaberne 2024 (647 sider, ISBN 9788776832278).

Anmeldt af Line Kryger Aagaard, postdoc ved Institut for Byggeri, By og Miljø – Aalborg Universitet

Da jeg sagde ja til at anmelde dette af forlaget annonceret nye feministiske storværk, var det med lige dele begejstring og ærefrygt. Dels i betragtning af bogens intellektuelle tyngde, dels af dens fysiske (647 sider). Hvordan og hvorledes griber man sådan en krabat an? Som opslagsværk og grundbog kan *Performative vendinger: Introduktion til nyere feministisk teori* tjene flere forskellige formål, som ikke nødvendigvis indebærer en minutøs læsning fra start til slut (måske snarere tværtimod). Nogenlunde dette satte jeg mig dog for, og til trods for det tidskrævende projekt har det været en fornøjelse.

Performative vendinger viser gennem 19 oversatte primærtekster af centrale feministiske tænkere samt en række introducerende mellem-

tekster, hvordan feministiske teorier er afgørende for at forstå ikke blot sociale kategorier og typiske intersektionelle temaer som køn, race og kropslig mangfoldighed, men også det mere-end-menneskelige, teknologi, natur og klima. Ved at oversætte nøgletekster, der ikke tidligere har kunnet findes på dansk, er antologiens formål at udbrede og kvalificere sproget inden for feministisk tænkning og styrke det danske kønsvo-kabularium. Mens de udvalgte primærtekster leverer skarpe teoretiske indsigter og viser den mangfoldige spændvidde i det, man kan kalde performativ og intersektionel feminism, situerer de introducerende mellemtekster de respektive primærtekster i deres tidslige, tematiske og geografiske kontekster.

De 19 primærtekster er skrevet af både velkendte og mindre kendte feministiske tænkere, første kategori tæller blandt andre Judith Butler og Donna Haraway, blandt sidstnævnte eksempelvis transforskeren Cael Keegan. Teksterne er fordelt over syv sektioner, der dækker hver sit tematiske felt: 1) Materie og betydning; 2) Affekt; 3) Intersektionalitet og racegørelse; 4) Transteori og cisnormativitet; 5) QTIBIPoC-teori og Queer of

Color-kritik; 6) Handicap og tykhed; og 7) Det mere-end-menneskelige.

Hver sektion indledes med en mellemtekst, skrevet af forskere fra forskellige danske universiteter, som introducerer sektionens respektive primærtekster (to til fire i hver sektion). Derudover reflekterer disse tekster over oversættelsen af felternes nøglebegreber og opridser afslutningsvis danske og nordiske udblik. Foruden at være en hjælpende hånd til læseren og segmentere antologiens styrke som opslagsværk (ideel til eksempelvis undervisning), leverer mellemteksterne også grundige overblik over de tematiske felter og udgør nuancerede diskussioner, der kan læses som fine særskilte bidrag til feministisk teori og tænkning. En af antologiens store styrker er netop denne opbygning af primær- og mellemtekster, der balancerer mellem på den ene side at gøre sproget og teorierne tilgængelige samtidig med en insisteren på og fastholdelse af komplekse analytiske pointer og faglige nuancer.

Antologiens formål er ikke at repræsentere feminismen som sådan, men har særligt fokus på nyere intersektionelle og performativ perspektiver. På trods af (eller måske netop på grund af) perspektivernes kompleksitet gives korte og klare definitioner fra start, så også nyttilkomne udi feministisk tænkning kan være med. Således forklarer redaktørerne, at performativ ikke skal forstås som "falsk", men som "skabende og verdensgenererende" (s. 18), og at intersektionel knytter sig til en forståelse af køn som værende altid sammen-

vævet med andre sociale kategorier og magtakser (ibid.). Den pædagogiske formidling spænder imidlertid ikke ben for udfoldelsen af teoriernes kompleksitet, og antologien går i dybden med også faglige uenigheder og kontroverser, såsom debatter om betydningen af intersektionalitet (se f.eks. teksterne af henholdsvis Jasbir Puar og Jennifer Nash). Dermed udfordres simple definitioner, så også garvede læsere kan lære nyt.

Antologien giver plads til både brud og forbindelser, og de syv tematiske sektioner er et forsøg på at kategorisere, skabe overblik og sammenhæng. Nogle sektioners sammen sætninger er mere oplagte end andre, og for eksempel kan det overraske, at Hortense Spillers tekst om transatlantisk slavehandels raciale grammatik ikke er sat i sektionen om racegørelse, men i stedet fremgår sammen med tekster af Judith Butler og Karen Barad i sektionen om materie og betydning. Dog er sådanne atypiske sammenstillinger også forfriskende og skaber forbindelser mellem teksterne i kraft af deres diskussion af køn som performativ materialitet.

I forhold til et tidsligt og geografisk overblik kunne man savne, at oprindelige udgivelsesårstal og -steder fremgik mere tydeligt gennem antologien. Disse informationer er ikke angivet i selve oversættelserne, og man kan som læser lede længe i mellemteksterne for at finde dem (og i øvrigt ikke altid lykkes med det, i det mindste ud fra min erfaring). Strukturen med de syv sektioner fungerer dog generelt godt og medtager centrale om end vidt forskellige

temaer inden for performativ og intersektionel feminisme og viser den rige variation, der findes her. Kategorisering af tekster kan ofte være en udfordring og er på sin vis også en magtudøvelse, hvilket oversættelsesarbejdet i sig selv er et eksempel på. Denne udfordring og magt formår bogens redaktører og mellemtekstforfattere dog at balancere på velargumenteret og transparent facon. Særligt kommer dette til udtryk i refleksionerne omkring oversættelsesarbejdet som sådan, da ikke blot sproget, men i særdeleshed oversættelsen må forstås som performativ.

Oversættelsens performativitet

Feministisk teori og tænkning har om noget demonstreret betydningen af sprog som verdensgenererende og som omdrejningspunkt for politik, magt og forhandling. Med sprogets betydningsfulde implikationer kræver det at oversætte grundige refleksioner og kan på mange måder ses som en sensitivitetens kunst. Dette forhold tager bogen alvorligt, og udfordringerne og dilemmaerne ekspliteres fra start. Et øje for kontekst er centralt her, og det understreges, at begreber og politisk ladede diskussioner aldrig kan oversættes én til én, men må forstås som altid værende situeret, akkurat som andre former for viden og magt. I forlængelse heraf inviterer bogens redaktører og mellemtekstforfattere læseren ind i oversættelsens maskinrum og de etiske overvejelser og dilemmaer, der

opstår i forbindelse hermed. For eksempel når det gælder forældet, problematisk eller voldeligt sprog, som redaktørerne her beskriver:

Når man arbejder med sprog som performativt, stiller det en i en særlig etisk situation, hvor man kan føle sig tvunget til at vælge mellem historisk korrekthed og fortsat at bidrage til voldelige former for subjektivering. Vi har valgt ikke at oversætte n-ordet direkte, når det stod i teksten/blev refereret i teksten, men bibeholdt det oprindelige engelske udtryk og indsat det i klammer efter oversættelsen. For eksempel "sorte" [*negro*]. (...) Vi viser, at vi ser den voldelige historie, men vi fortsætter den ikke. (s. 44)

Redaktørerne beretter i forlængelse af citatet, at den beskrevne løsning frembragte uenigheder med oversætteren, som havde indvendinger i forhold til en risiko for at forfladige den pågældende teksts analyse og derved reducere den til dens historiske kontekst. I stedet for at konkludere diskussionen lader redaktørerne imidlertid spørgsmålet stå åbent for læseren. Ved at understrege, at oversættelserne må ses "som alt andet i arkivet, foreløbige og endeløse" (s. 22-23), undlader de at sætte et punktum. Denne åbenhed og refleksion skaber transparens i oversættelsesarbejdet og udviser en ydmyghed over for de trufne valg. Ved at indvie læseren i de svære spørgsmål aktive-

res også dennes egen etiske dømmekraft.

Begreber fra litteraturen vil oftest være kontekstafhængige og have forskellige betydninger på forskellige sprog. Et illustrativt eksempel er oversættelsen af det engelske begreb 'indigenous'. En af mellemteksterne forklarer, at man har valgt ikke at oversætte dette til 'indfødt' på grund af de problematiske associationer, det har på dansk. I stedet har man introduceret neologismen 'indigen'. Som teksten beskriver, er det engelske 'indigenous' blevet resignificeret og bruges kritisk-politisk af dekoloniale bevægelser, mens det danske 'indfødt' ikke har gennemgået en lignende transformation (s. 546). Igen kaster beskrivelsen lys over oversættelsens politiske implikationer, og de fleste læsere vil kunne lære nyt om begrebernes betydning. Dog kan man i pågældende eksempel savne en forklaring af, hvorfor termen 'oprindelige folk', som ellers har været bredt anvendt i de seneste årtier, ikke er valgt.

Gennem bogen er det ikke blot problematiske eller politisk ladede termer, hvor det originale ord sættes i parentes bagefter, men også termer, der kan være vanskelige at oversætte direkte, eksempelvis "rette op på [reclaim]" (s. 122). Der er løbende eksempler på sådanne parenteser gennem bogen, og det kan hævdes, at

alle måske ikke er lige nødvendige (eksempelvis når det gælder termer som "redegøre [account]", s. 72). Den store transparens i oversættelsesarbejdet er dog generelt kærkommen.

I bogens epilog konkluderes det, at oversættelse og publicering i et feministisk perspektiv altid må forstås som "et spørgsmål om magt og autoritet, hvilke historier der dominerer, og hvilke der bliver usynliggjort, udelukket eller marginaliseret" (s. 613). For at imødegå netop usynliggørelse og fravær afsluttes bogen med et blik udad og en ambition om at "åbne for fremtidige samtaler, der afspejler en mangfoldighed i perspektiver" (ibid.). I forlængelse heraf foreslår forfatterne et muligt sted at fortsætte oversættelsesarbejdet med en henvisning til de nordatlantiske sprog, grønlandsk, islandsk og færøsk. Spørgsmål om majoritets- og minoritetssprog aktualiseres således også i en dansk kontekst.

Performative vendinger udgør ikke 'blot' et solidt opslagsværk til nyere feministisk teori, men er ligeledes en detaljeret refleksion og vidnesbyrd over oversættelsens performativitet. Bogen er en stærk kollektiv præstation og et vigtigt bidrag til det danske kønsvokabularium, som, efter denne anmelders overbevisning, både kan gavne nybegyndere udi feministisk tænkning og garvede debattører, forfattere og forskere.

Ph.d.-omtaler

Keep Moving Forward: Class Differentials in Social Status from the Perspective of Adolescents

*The role of deservingness perceptions
and the radical right in the formation
of chauvinistic attitudes towards the
welfare state*

Afhandlingen er forsvaret den 12. april 2024 af
Aske Horneman Kragh Cryer

Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet

Vejledere:

Lektor Kristina Bakkær Simonsen & lektor Martin Vinæs, Institut for Stats-
kundskab

Bedømmelsesudvalg:

Assistant Professor Jonathan Mijs, Boston University & Erasmus Universiteit
Rotterdam

Professor Nanna Mik-Meyer, CBS

Lektor, Morten Brænder, Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet (for-
person)

Afhandlingen kan tilgås via følgende link: <https://politica.dk/politic-as-phd-serie/aske-kragh-cryer>

Afhandlingen er artikelbaseret og består ud over onlineudgaven af følgende artikler:

- Affluence, Ability, and Agency: How Adolescents Make Sense of the Interaction between Class Inequality and Status Hierarchy
- Indistinct Distinctions: Adolescents' Perceptions of Class Disparities in Status Relations between Peers
- Rise and Shine: Adolescents' Vocational Development Under the Influence of Class Stereotypes

En af sociologiens mest vedvarende diskussioner kredser om det komplekse forhold mellem materielle klasseskel i ressourcer og betingelser på den ene side og sociale hierarkier af varierende anerkendelse og indflydelse på den anden side. Disse to former for stratifikation findes i nærmest alle nutidige samfund, hvor de skaber dybe grøfter mellem de privilegerede og de marginaliserede, de velansete og de ringeagtede. Sociologisk forskning har siden Max Webers tid forsøgt at forstå, hvordan og hvorfor de fælles værdisystemer, vi bruger til at vurdere, hvem der fortjener offentlig anerkendelse, så hyppigt bliver filtret ind i samfundets socioøkonomiske klasseskel – et spørgsmål, der trænger sig på med fornyet kraft, da en række studier peger på, at mennesker i lave klassepositioner på tværs af vestlige samfund i stigende grad oplever, at de bliver set ned på og taget for givet af deres medborgere.

En række forskningsprogrammer er begyndt at undersøge, hvorfor klasseskel og statushierarkier på ny er ved at smelte sammen med hinanden, men disse studier har endnu ikke afsøgt, hvilke statusopfattelser der flourerer blandt et vigtigt segment af befolkningen: *teenagere*. Ved første øjekast kan det måske være svært at begribe, hvorfor det skulle være synderligt relevant at fokusere på, hvordan forholdet mellem klasseskel og sociale statushierarkier forstås af lige netop unge mennesker – de fleste teenagere indgår jo ikke fuldt i arbejdsmarkedet, og man kan derfor være fristet til at tænke, at de ikke har indset, at de lever i et classesamfund. Derudover kan man også få det indtryk, når man hører en flok højrøstede unge mennesker løbe forbi på gaden, at de er for optagede af deres egne liv til egentlig at lægge mærke til det samfund, der omgiver dem. Disse antagelser er dog forkerte: En stor mængde af studier viser, at teenagere er forbavsende bevidste om materielle klasseskel både blandt voksne og blandt deres jævnaldrende. Dertil viser banebrydende forskning fra udviklingspsykologien, at vi i ungdommen er mere sensitive over for social evaluering og social indflydelse, end vi er i både barndommen og som voksne, og denne skærpede sensitivitet gør teenagere uhyre gode til at opfatte og afkode hierarkier omkring dem. Mens disse to fund efterhånden er accepterede kendsgerninger i hhv. ungdomssociologi og ungdomspsykologi,

mangler vi endnu forskning, der kombinerer dem med hinanden. Vi ved ikke, hvorvidt samfundets unge oplever, at en persons sociale værdi og rangering afhænger af deres position i klassesystemet – og netop dette er udgangspunktet for min ph.d.-afhandling.

Jeg har forsøgt at undersøge dette emne gennem tre forskningsartikler. I min første artikel undersøger jeg, ved brug af en induktiv og åben interviewstrategi, hvad 15-årige i Danmark tænker, at danske *voksne* respekterer og ser op til, og hvad de ser ned på og tager afstand fra. Når man på denne måde spørger unge i Danmark om at skitsere den statusorden, de aner omkring sig, maler de et forbavsende konsistent billede af et samfund inddelt i tre led: i toppen er et led af "perfekte mennesker", som de mener, at nærmest alle voksne ser op til, fordi disse anses som dygtige, hårdtarbejdende og kloge, og fordi de lever glamourøse liv karakteriseret af luksusoplevelser og økonomisk frihed. Under disse finder man de "normale mennesker", som unge mener, at de fleste i samfundet har et ganske fint forhold til, dog uden at blive set som værende synderligt beundringsværdige. Her placerer unge ofte deres egne familier, og de mener, at dette midterlag er karakteriseret af stabile og tilfredse liv, der dog er noget kedelige, anonyme og karakteriseret af rutine og økonomisk begrænsning. Værst står det dog til i et nedre lag af marginaliserede personer, som i unges optik bliver set ned på og ignoreret af samfundet som helhed. Som eksempler på denne stigmatiserede periferi nævner de unge, der indgik i mine interviews, en række klassiske outsidergrupper som kriminelle, stofmisbrugere og arbejdsløse, men de nævnte også personer i manuelle produktions- og servicejobs, inklusive skraldemænd, rengøringsdamer, lastbilchauffører, pedeller og kassedamer. Da jeg til sidst i disse interviews spurgte de deltagende unge, om de mente, at der er en sammenhæng mellem den respekt, en person får i Danmark, og deres vertikale klasseposition, svarede næsten alle interviewdeltagere ja. Det er således en almindelig opfattelse blandt danske unge, at klasse og status er nært sammenkoblede i det samfund, der omgiver dem, og som de selv en dag skal blive fuldbyrdige medlemmer af.

I afhandlingens andet studie undersøger jeg, igen via brug af interviews, om 15-årige i Danmark mener, at klasseskel påvirker de statushierarkier, der findes blandt deres jævnaldrende. Her finder jeg et kompliceret og mudret billede, da interviewdeltagerne på den ene side var ganske bevidste om, at der fandtes socioøkonomisk ulighed blandt deres jævnaldrende, men på den anden side var de ikke overbeviste om, at disse klasseskel påvirkede popularitetshierarkierne i klasseværelset, på fodboldholdet og i skolegården. Mange interviewdeltagere mente, at de mest populære blandt deres jævnaldrende ofte kom fra velstående hjem, men de var samtidigt forbavsende overbeviste om, at man kunne blive ganske populær og vinde stor anerkendelse, selv hvis man kom fra et fattigt hjem uden ressourcer, så længe man arbejdede på at blive til en selvsikker og viljestærk person, der turde gøre sig bemærket og

tage risici. De unge, der deltog i interviewene, virkede til at lære den samme lektie fra at observere disse "fattige, men populære" jævnaldrende: Klasse er virkeligt, klasse påvirker, hvordan man bliver set af andre, men man kan altid "arbejde sig ud af det" ved hjælp af egen handlekraft, initiativ og agens.

Blandt de danske teenagere, jeg talte med i mine kvalitative undersøgelser, oplevede jeg en stor fascination af netop dette at være en person med agens – at være selvsikker, beslutsom, drevet af sine egne indre kræfter og villig til at sprænge alle strukturelle begrænsninger for at opnå sine drømme. Det var disse heltemodige og drevne initiativtagere, som danske unge mente at spotte i samfundets øvre klasselag, og det var det ideal, de lærte fra hinanden og de voksne omkring dem, at de burde respektere. Jeg var nysgerrig på, om dette fund rækker ud over den danske case, og af den grund undersøger jeg i afhandlingens sidste artikel, hvordan unge på tværs af Europa forstår sammenhængen mellem personlig agens og vertikal placering i classesystemet. Dette efterforsker jeg via en statistisk analyse, der gør brug af et eksisterende datasæt med komparative surveydata fra unge i fire europæiske lande (CILS4EU-undersøgelsen). Her finder jeg en udtrykt, signifikant og særdeles robust sammenhæng mellem unges oplevede personlige agens, operationaliseret som deres selvformåen eller "self-efficacy", og placeringen af deres drømmejob i classesystemet: Jo mere unge tror på dem selv og deres egen handlekraft, jo mindre er de interesserede i jobs i bunden og midten af classesamfundet, og jo mere er de interesserede i jobs, der rangerer i det socioøkonomiske spektrums øvre lag. Dette studie viser med andre ord, at unge i Europa generelt tænker, at handlekraftige mennesker er at finde i toppen af classesamfundet, og at det er disse høje lag, de selv bør sigte efter.

Samlet set viser denne afhandling tegn på, at unge i både Danmark og resten af Europa lærer at associere klasse og status med hinanden. Konkret peger min afhandling på, at unge lærer fra både hinanden og fra de voksne omkring dem, at man vinder respekt fra andre, hvis man lever et velstående liv med stor økonomisk frihed, og i særdeleshed hvis man kan vise, at man har vundet denne velstand via egen handlekraft og evne. Dette har den implikation, at unge i stigende grad er med til at allokere status til personer højt i classesamfundet. Dette kan have store konsekvenser for vores kollektive statushierarkier, men det kan også have alvorlige følger for de unge, der forsøger at finde deres plads i disse. Dels kan det såre selvværdet for de af dem, der har startet livet i lave klassepositioner, og dertil kan det få unge som helhed til at ræse om kap efter at klatre op i classesystemets øvre lag – et ræs, som nogle af dem har meget bedre vilkår for at vinde end andre.

Præsentation

Island Made of Sand and Clay
Andreas Korsgaard Rasmussen

Island Made of Sand and Clay er Andreas Korsgaard Rasmussens (f. 1987) enkeltmandsvirksomhed, som er specialiseret i grafisk design til især kultur- og musikformidling. Han er uddannet fra Det Kongelige Danske Kunstakademis Arkitektskole og har arbejdet professionelt med musik som grafiker, booker og festivalleder på blandt andet Jazzhouse, ALICE og Gong Tomorrow. Han har været selvstændig grafisk designer siden slutningen af 2022 og har i 2023 modtaget Statens Kunstfonds arbejdslegat for kunsthåndværk og design.

Andreas' arbejde tager udgangspunkt i arkitektfaglige arbejdsmetoder og analyseredskaber, en tydelig modernistisk kunsthistorisk referenceramme og en æstetisk fornemmelse og åben tilgang hentet i den eksperimenterende musik. Han arbejder med reaktualisering af open source-arkivmateriale og fundne objekter og blander digitale collager med tegning, 3D-rendering og AI-genererede materialer.

Island Made of Sand and Clay laver alt fra komplette visuelle identiteter og hjemmesider til trykte plakater, flyers, magasiner og pladecovers, såvel som design målrettet digitale kanaler.

Andreas bor og arbejder på Ærø.

Kildematerialet til forsiden af denne udgave af Dansk Sociologisk Tidsskrift er fra Nationalmuseets online samlinger (www.samlinger.natmus.dk), Biodiversity Heritage Library (www.flickr.com/photos/biodivlibrary) og genereret ved hjælp af AI i Adobe Photoshop Beta.

www.sandandclay.dk
www.instagram.com/islandmadeofsandandclay

Retningslinjer for manuskripter

Dansk Sociologi publicerer originalartikler, oversigtsartikler (»reviews«), boganmeldelser, essays, faglige kommentarer og debatindlæg af sociologisk relevans. Hovedkriterier for udvælgelse af bidrag er, at de tager vigtige spørgsmål op og holder et højt fagligt niveau. Alle aktuelle artikelmanuskripter underkastes bedømmelse af to anonyme referees. Redaktionen vil på basis af referees udtalelser vejlede forfatterne, når bearbejdning er nødvendig før publicering. Bidrag kan være på dansk, norsk eller svensk.

Manuskripter indsendes som vedhæftede filer til: mail@danksociologi.dk

Artikelbidrag må ikke overskride 20 sider a 2.400 enheder, inkl. noter og referencer. Kommentarer og debatindlæg bør ikke overskride 6-7 sider a 2.400 enheder, og boganmeldelser bør være på 2-4 sider a 2.400 enheder.

Ved udarbejdelse af manuskripter følges nedenstående retningslinjer:

1. Manuskripter skrives med dobbelt linjeafstand. Skriv uden orddeling, og brug løs bagkant. Evt. fremhævninger sker med kursiv. Undlad at anvende fed eller forskellige skrifttyper.
2. Der skal kun anvendes ét overskriftsniveau. Nyt afsnit markeres med indryk.
3. Citater på mere end ca. 2 linjer skrives med indryk. Ved indrykkede citater benyttes ikke citationstegn. Anvendelse af citater bør være begrænset. Er de på andre fremmede sprog end engelsk, bør de oversættes til dansk.
4. Antallet og omfanget af noter bør være begrænset. Der anvendes nummererede slutnoter.
5. Med hensyn til litteraturhenvisninger i teksten og litteraturreferencer har redaktionen udarbejdet detaljerede retningslinjer herfor, som kan ses på vor hjemmeside: www.danksociologi.dk

For artiklers vedkommende skal selve manuskriptet (hoveddokumentet) indeholde: titel; brødtekst, herunder underrubrikker; slutnoter og referencer. Bemærk, at hoveddokumentet skal fremsendes i fuldt anonymiseret form. I fald der henvises til egne arbejder, skal referencen anføres som (forfatter, xxxx) såvel i teksten som i referenceli-

sten. Hoveddokumentet ledsages af følgende, der vedlægges på særskilte ark:

- Ark med forfatternavn, biografiske oplysninger, adresse, e-mail og artiklens titel.
- Evt. nummererede figurer og tabeller, én på hvert ark. Det anføres i teksten, hvor de ca. skal placeres. De bør ikke være for store og uoverskuelige. Figurer skal være i sort/hvid og trykklare.
- Dansk og engelsk abstract, maks. 200 ord. Begge skal efterfølges af 3-6 søgeord.
- Foto af forfatteren.

At indsende et manuskript til et videnskabeligt tidsskrift er udtryk for en hensigt om at publicere manuskriptet i det pågældende tidsskrift. Behandling af indkomne bidrag kræver tid og opmærksomhed i redaktionen og hos dem, der skal vurdere manuskripterne. Dansk Sociologi betinger sig, at modtagne bidrag ikke samtidigt er indsendt til vurdering andetsteds eller har været publiceret tidligere. Tidsskriftet har ikke kapacitet til at vurdere ufærdige manuskripter.

Dansk Sociologi publicerer ny og original sociologisk forskning på dansk (og skandinaviske sprog). Dansk Sociologi accepterer som udgangspunkt ikke materiale, der tidligere er publiceret. Herfra er undtaget conferencepapers og working papers, der har været cirkuleret i begrænset omfang med henblik på diskussion med kollegaer og fagfæller. Hvis manuskripter tidligere har været offentligt tilgængelige, fx online som et working paper, skal de ved indsendelse udstyres med en note herom. Det gælder også for tidligere versioner, der ikke er helt identiske med det indsendte, hvis der er substantielle overlap i tekst eller datamateriale.

Alle artikler publiceret i Dansk Sociologi gøres tilgængelige online (<http://ej.lib.cbs.dk/index.php/danksociologi>) et år efter publicering. Redaktionen er i denne sammenhæng indforstået med og påskønner, at tidsskriftets forfattere lægger kopi af deres bidrag op på egen eller deres institutions hjemmeside, også et år efter at bidraget er publiceret i tidsskriftet. Redaktionen ser dette som en mulighed for at øge kendskabet til artiklerne i Dansk Sociologi og tidsskriftet som sådan.